

MARKEDETS MUSIKK

13. juni 2003 / 28. februar 2004.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	Side 3.
2. Japanske stearinlys - Candle sticks	Side 4.
3. Fortsettelses mønstre	Side 22.
4. Reverserings signaler / mønstre	Side 25.
5. Støttelinjer, motstand og kanaler	Side 27.
6. Flere eksempler på “Candle stick” analyse.	Side 33.
7. Kjøpe og selge stearinlys i båndet	Side 35.
8. Andre “candle stick” mønstre og flere tekniske indikatorer.	Side 42.
9. Andre “candle stick” mønstre og Arthur Merrills M og W mønstre. Tekniske mønstre	Side 56.
10. Betydningen av å bruke skjønn og kjenne aksjen	Side 72.
11. Oppsummerning	Side 74.
12. Litteraturliste	Side 75.

1. Innledning.

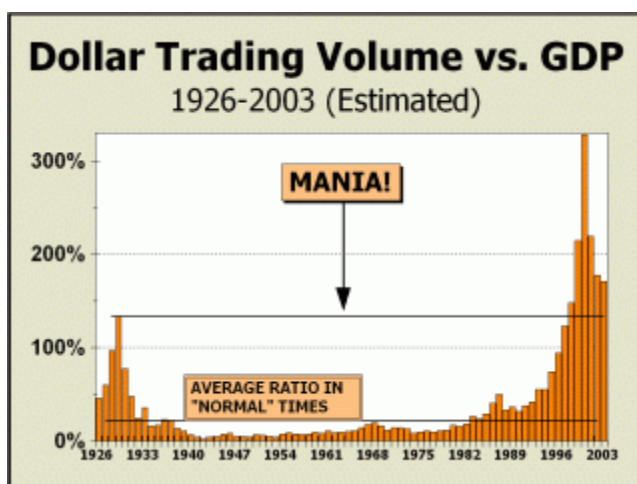
Det er viktigere å være tro mot metodene enn å ha som mål å tjene penger.

Trær, skyer, fjell, levende organismer, gallakser og stjerneåker har form. Aksjekurser måler verdien på menneskenes skapende virksomhet og denne aktiviteten har form. Det er sommer og du vandrer langs en større sandstrand. Bølgene skyller innover stranden, trekker seg tilbake og skyller innover på nytt. Det går mot høyvann, så bølgene skyller lenger og lenger oppover stranden. Du setter påler der toppene av bølgene treffer. De høyeste punktene treffes under fullt høyvann. Du gjør det samme senere på dagen når havet trekker seg tilbake mot full fjære. Når havet på nytt begynner å stige, har du fått et mål på hvor bølgene vil treffe. I kanalen mellom de pålene som markerer de høyeste bølgene og de som markerer de laveste vil de fleste bølgene treffe på vei mot ny full høyvannstand. Treffer noen bølger høyere enn forrige gang, flyttes pålene som markerer toppunktene dit.

Neste dag har vinden økt og sjøen går høyere. Bølgetoppene går nå mye lenger inn på land. Man kan bruke påler som er markert med en annen farge for å markere toppunktene som inntreffer under liten kuling. Det er ikke vanskelig å tenke seg fortsettelsen. La oss si at den aktuelle stranden ligger i den Mexikanske gulven. En tornado nærmer seg land og man har problemer med å sette påler der hvor de høyeste bølgene treffer. Århundrets tornado er meldt å treffe land, det er springflo og de nye bølgene feier forbi alle tidligere markeringer. Når tornadoen trekker seg tilbake, har man markert "en all time high." Det er ikke vanskelig å se tornadoens herjinger. Mange av de gamle pålene man hadde satt opp er også feid bort.

Skrevet med litt andre ord og begreper kan den historien vi har fortalt ovenfor beskrive aksjemarkedets historie de siste 100 årene.

Figuren nedenfor er klippet fra <http://www.cross-currents.net/charts.htm> og viser med all tydelighet nivået på den siste boblen i aksjemarkedet målt i forhold til andre bobler i dette århundret. Selv jobbetiden og spekulasjonen i slutten av 20 årene blir liten mot denne siste

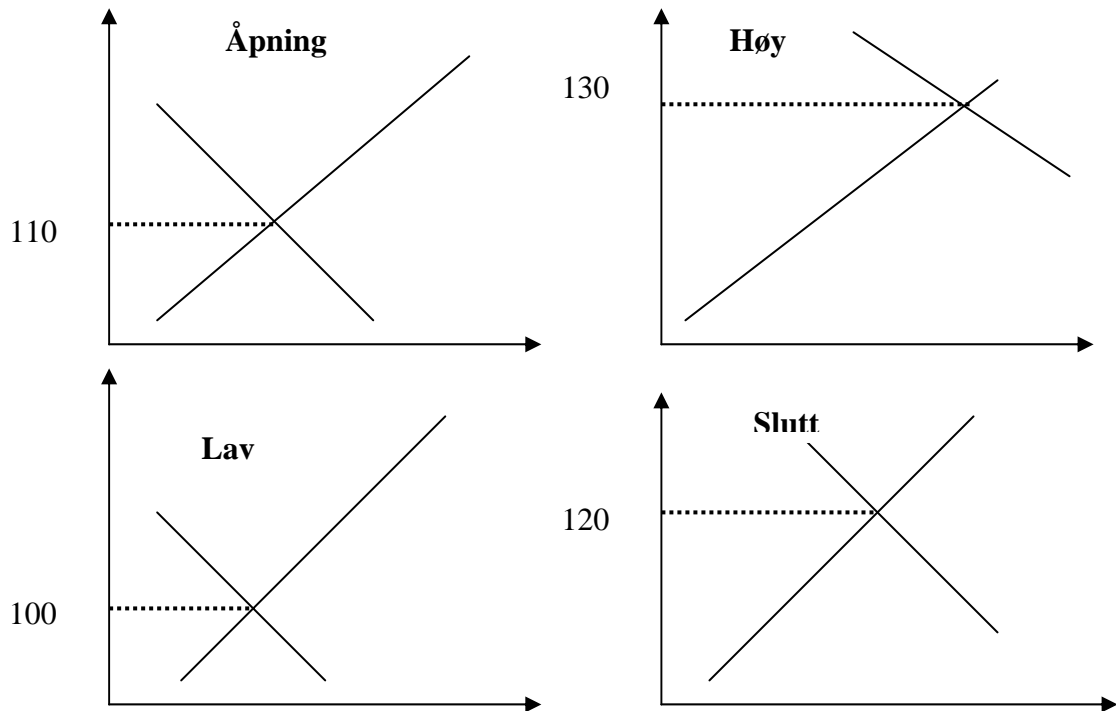

boblen. Og den har sprukket. Alle tidligere markeringer er borte. Stolpene man hadde satt opp for å markere tidligere høyder er feid bort. "The business of America is trading stocks." Figuren viser handelen med aksjer i forhold til bruttonasjonalproduktet. Som figuren viser, er vi fortsatt høyt oppe i fjellsiden og det er langt ned til et normalt nivå.

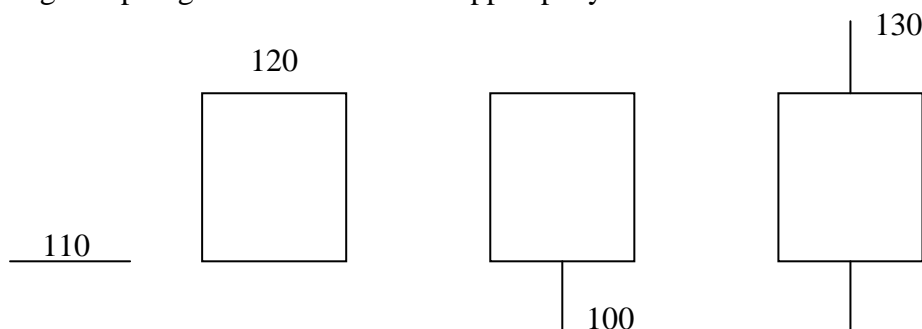
2. Japanske stearinlys - "Candle sticks".

Det første bladet som faller om høsten, er et signal.

Japanske "candle sticks" er en måte å visualisere prisdannelsen på. Metoden har blitt benyttet i århundrer av japanske risradere.

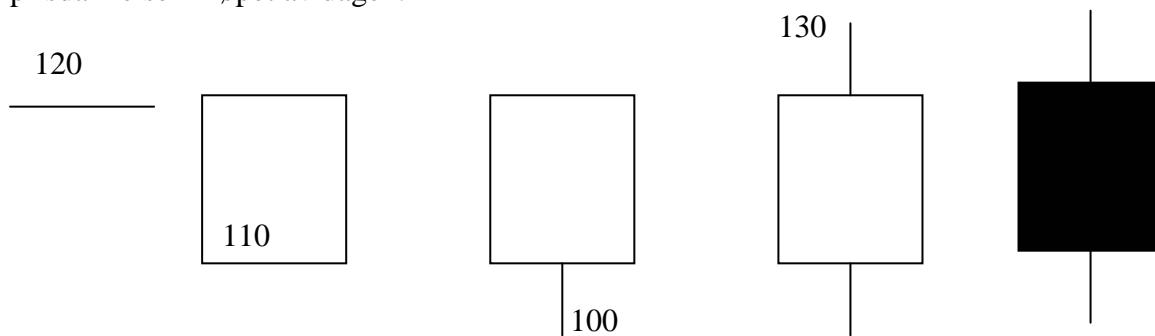

De fire figurene vanlige tilbuds / etterspørselsdiagram hvor pris måles langs den loddrette aksene og omsatt kvantum langs den vannrette. Det er prisen som er i fokus. Den stigende kurven representerer tilbudskurven og den fallende etterspørselskurven. Dersom tiden måles i dager, viser de fire figurene henholdsvis hvor prisen åpnet om morgenen, den høyeste prisen i løpet av dagen, den laveste og hvor prisen lå ved markedets stengning. Denne informasjonen har japanske ris tradere benyttet til å vise prisdannelsen i løpet av dagen på en meget instruktiv måte. De benytter den til å tegne et stearinlys ("candle stick"). Først avsetter de dagens åpning som nedre del av kroppen på lyset.

Derne avsettes dagens sluttkurs som øvre del av lyset og dermed har man nok informasjon til å tegne lysets kropp. Dagens laveste kurs avsettes som lysets nedre veke eller skygge som japanerne kaller den. Derne avsettes dagens høyeste kurs som øvre veke eller skygge.

La oss i stedet anta at aksjen sluttet ned i stedet for opp, slik at dagens åpningskurs ble notert til 120 mens laveste kurs ble notert til 110. Da innfører japanerne en femte dimensjon ved å farge lyset svart (noen bruker rødt). Dermed får man et meget godt visuelt bilde av prisdannelsen i løpet av dagen.

Figuren nedenfor er et “candle stick chart” for Enron Corporation hvor vi i stedet for daglige kurser har benyttet månedskurser. “Candle sticks” kan brukes på alle frekvenser fra sekunder til årsdata og de kan benyttes ved langsiktig plassering, dynamisk allokering, ukes, dag, ticker, sving og posisjonstradere. Figuren viser på en dramatisk måte fallet i Enron som startet med en “Doji” i september 2002. En Doji er et lys hvor åpningskurs og sluttkurs faller sammen. Vi ser at dette ikke stemmer eksakt, da åpningskursen ligger marginalt under sluttkursen, men den ligger så nær det man kan kalle en Doji som over hodet mulig. En Doji ved en topp er et varsel om å likvidere aksjen å komme seg ut, spesielt når den kommer ved en “all time high” som her. Vi ser at en defensiv “Candle stick” analytiker ville kommet seg eksakt ut på toppen. Noen venter på åpningen eller stengningen i neste sesjon før de bestemmer seg. Vi ser at neste lys lukker under kroppen på forgående og det er den bekreftelsen som noen forlanger. Om ikke det er nok, følger det to kråker – to sorte lys like etter Dojien. For en “candle stick trader”, er dette mer enn nok informasjon til å finne en ny aksje med gunstigere “candle stick” mønster å sette pengene i.

Regel 1: Handle ikke, og likvider en eksisterende posisjon om du er usikker. Der finnes alltid en alternativ handel med bedre risiko / fortjeneste forhold. Studer omsetningsvolumet. Noen ganger gir volumet det første varselet.

De tre signalene tyder på at Enron har problemer, og de mest innbitte “candle stick tradere” hevder at et “candle stick” mønster kan benyttes til å si noe om selskapets ledelse.

“Candle stick” mønsteret sier noe om tilbud av og etterspørsel etter aksjen.

Generelt kan man si følgende

- Lys med små kropper, “spinning tops” og “high waves” (små kropper og lange veker) vitner om usikkerhet. En rett strek sier at åpningskurs, er lik sluttkurs som igjen faller sammen med lav og høy notering. Har der vært normal handel i aksjen, er lys med små kropper et varsel om å være forsiktig nær et motstandsnivå og et varsel om å gå inn ved et støttenivå. Volumet eller omsetningen i aksjen kan bidra til å avklare et uklart mønster. Fargen på lyset spiller ikke så stor rolle, men et hvitt er selvsagt mer “bullish” enn et sort.
- Møter man en Doji ved en topp (gevinstsikring) eller en bunn (lang posisjonering) er det et relativt sterkt reverseringssignal. Ved en topp er det vanlig å forlange bekreftelse ved at neste sesjon lukker under foregående.
- Lys med store kropper uten veker (barbert topp eller bunn) vitner om styrke i den ene eller andre retning avhengig av lysets farge.
- Lys med store kropper og (små) veker vitner også om styrke, men de er litt mer diffuse.
- Generelt er lange øvre veker eller skygger “bearish” (“bearish shadows”), mens lange nedre veker generelt er “bullish”. Kursen dras ned ved lange øvre veker og opp ved lange nedre veker.
- “Candle sticks” må noen ganger sees som del av et mønster og det er meget viktig å kjenne det overordnede tekniske bildet.

Uansett er det lysets kropp som sender ut de sterkeste signalene. Intet kan som en rekke store sorte eller hvite lys etter hverandre visualisere retningen på en aksje. Den uttrykker på en sterk måte trenden, stemningen eller sentimentet i øyeblikket.

Regel 2: Lysets kropp reflekterer essensen i prisbevegelsen. Ved å studere høyden og fargen på kroppen får vi et umiddelbart bilde på hvem som dominerer prisdannelsen i øyeblikket, oksene eller bjørnene. Vi kan benytte størrelsen på kroppen som et barometer på momentet i markedet.

Dette sier igjen hvordan markedet vurderer og verdsetter selskapet. Like etter de to kråkene som sitter i toppen av treet og skriker, vær varsom følger det et stort hvitt lys. Dette kan tyde på at faren er over. Men en “candle stick trader” ville ikke på ny gå inn i aksjen. Til det er fortjenestemulighetene for svake. Fra mai og ut året i 1999 beveget Enron seg nærmest sidelengs nær en kurs på 40. Ved denne kursen har vi tegnet en vannrett linje. Dette kalles støtte. På tilsvarende måte har vi ved en kurs på 90 trukket en annen vannrett linje eller motstand. Like etter det store hvite lyset følger et sort med en lang nedre veke. Lyset kalles en hengende mann (“hanging man”) og når lukkingen på neste lys skjer under kroppen på den hengende mannen, er det bekreftelsen som trengs for å dekke den lange posisjonen. Ideelt sett kommer signalet ved en (“all time high”) topp, der hvor Dojien forekommer. Men Dojien kan jo i dette tilfellet også sies å være en hengende mann, selv om den har en liten øvre skygge. For at signalet skal kunne betegnes som en hengende mann, må veken være minst 2 ganger lengre enn kroppen og vi ser at det er oppfylt. Men fortjenestemulighetene i aksjen er for dårlige til å gå inn på nytt. En renbarket “candle stick trader” kutter ut alle følelser og forholder seg kun til “candle stick” mønstre / signaler og hvor de dannes. Det er en teknikk og vi sammenligner det å lære seg “candle stick” mønster med å lære seg noter, markedets

eller aksjens musikk om man vil. Det er hevdet at de med absolutt gehør i musikk kan ligge i sengen og lese notene til et musikkstykk og høre musikken inni seg. En “candle stick” trader vil nå ha to prismål, et øvre på 90 og et nedre på ca 40. La oss si at aksjen i øyeblikket omsettes nær 80. Vi har 10 USD opp til 90 og 40 USD ned til 40. Nedsiden er betydelig større enn oppsiden og det burde være lette å finne aksjer med et større profittpotensiale å sette pengene sine i.

$$\text{Risiko / Profitt} = 40 / 10 = 4 / 1 = 4 : 1$$

Det er for dårlig. Som japanerne sier. Det er en tid til å hvile, en til å selge og en til å kjøpe. En tommelfingerregel er at Risiko / Profitt er minst 1 : 3 for at en handel skal igangsettes. Fortjenestemulighetene skal med andre ord være minst tre ganger så store som tapsmulighetene. I en slik situasjon som ovenfor kan man selge / “shorte” aksjen, hvile dvs stå i kontanter, eller man kan se seg om etter en aksje med bedre profittmuligheter og et gunstigere “candle stick” mønster. Etter hvert som man lærer seg å kjenne de ulike mønstrene, kan man bli slått av hvor presis informasjon et slikt mønster kan gi om tilbud og etterspørsel og om aksjekursen skal, fortsette i samme retning, eller snu. Like etter den hengende mannen, går Enron inn i et nesten fritt fall og når aksjen raser gjennom støtten litt under 40 starter panikksalget. Omsetningen eller volumet øker dramatisk. De er meget viktige og gir en dimensjon i tillegg til pris. Det er alltid viktig å studere omsetningsvolumet og noen ganger merkes en kjøps eller salgssinteresse først i volumet.

Det første bladet som faller om høsten, er et signal om at høsten er i anmarsj. Og her er “Candle stick” analyse unik. Et enkelt prissignal kan være et varsel om å komme seg ut av markedet. Etter hvert som vi går videre vil ulike mønstre bli forklart, men allerede nå kan vi sette opp følgende regler:

“Trading” dreier seg om å ha oddsene på sin side og det er ikke gambling. Gambling gjøres i kasinoene. “Trading” er hardt, ofte ensomt arbeid hvor man må gjøre hjemmeleksa si.

Regel 3: Initier aldri en handel uten en risiko / fortjeneste på minst 1:3 og likvider aksjen om en Doji forekommer ved en topp, eventuelt etter en bekreftelse ved at neste sesjon lukker under kroppen på Dojien.

Det vil være dumt av en trapeskunstner å opptre på et sirkus uten et sikkerhetsnett under seg og derfor sier neste regel,

Regel 4: Initier aldri en handel uten samtidig å sette en “stop loss” under (over) kjøpskursen (når du selger eller “shorter” aksjen). Din risikotoleranse bestemmer hvor. Bruk tettere stopp når du selger (“shorter”) aksjen.

Men du kan gjøre det bedre og her ligger mye av nøkkelen til suksess.

Regel 5: Initier aldri en handel uten samtidig å sette en “stop loss” under (over) kjøpskursen (salgskursen). Men følg aksjen så tett at du ut fra en analyse blir i stand til å ta tapet før du stoppes ut.

De beste “traderne” hevder at det å sette “stop loss” er latskap. Du skal i stedet følge aksjen så tett at du blir i stand til å ta tapet før stoppen utløses. Dersom analyse på dagskurser har gjort at du foretar handelen, kan en analyse på times eller minuttbasis gi ytterligere signaler

om aksjen skal videre nedover og dermed blir du i stand til å ta tapet før stoppkursen utløses. Dersom du ikke er overbevist om dette, kan du se hvilken metode som er mest lønnsom i lengden,

- Kun automatiske stopp loss.
- Manuelle stopp ved å følge aksjen tett.

Men man må aldri glemme å plassere sikkerhetsnettet der. Stoppen skal plasseres. Det kan nemlig hende at kursen faller eller stiger så sterkt, at man blir løpende etter toget, og ikke greier å komme seg ut. Når huset brenner, kursen raser, må man plassere en markedsordre forttest mulig og komme seg ut. Der er et viktig forhold som skiller salg fra kjøp. Når en aksje selges har man en oppfatning om at aksjen skal falle i kurs. Har den megleren man benytter, aksjen på sin “shorting” liste, er det like naturlig å begynne med å selge aksjen. I stedet for å kjøpe Enron til USD 80, kan man i stedet velge å selge den til samme pris. Når man mener at aksjen har falt nok, kjøper man den tilbake til den lavere prisen for eksempel USD 50 og man har, bortsett fra omkostninger, en fortjeneste på USD 30 per aksje. Det burde være like naturlig å tenke salg som kjøp. Forestill deg at du driver butikk. Noen ganger kjøper du og andre ganger begynner du med å selge. Det som skiller handel med aksjer fra annen handel er at du kan selge aksjen før du kjøper (eier) den. Men man må være klar over følgende forhold når man “shorter” aksjer. Anta at du kjøpte Enron til 80 og så falt den til 40. Du har tapt 50 prosent. Begynner du derimot med å selge aksjen og den så stiger til 120 eller med 50 prosent, og du vil ta tapet, har du følgende muligheter:

- Dersom der er kontant dekning på depotkontoen, tas tapet av kontantandelen.
- Er der ikke dekning på kontoen, må du inn med flere midler.
- Du kan likvidere andre posisjoner og dekke tapet på den måten.
- Noen meglere tilbyr kreditt og om den ikke er fullt utnyttet (noe som ikke anbefales), kan du ta tapet ved å utvide kreditten.

Der er en annen felle man kan gå i ved kjøp av aksjer og særlig aksjer med liten likviditet.

Figuren ovenfor viser daglige kurser for Hennes & Mauritz med tilhørende omsetning eller volum under prisene. Dersom du hadde solgt denne aksjen i begynnelsen av mars til kurs

178, første stearinlys i figuren og du samtidig plasserte en “stopp loss” på 181 ser vi at det neste dag ikke finnes omsetning til denne kursen. Aksjen “gapper” opp og danner som japanerne sier et vindu. Et vindu er som vi skal lære siden et fortsettelsesmønster og vi ser også at kursen fortsetter oppover neste dag. Vinduer som dannes på stor omsetning, høyt volum, som i dette tilfellet, er et signal om fortsettelse oppover og her gjelder det om å få dekket den korte posisjonen. Japanerne sier at vinduer lukkes. Er du heldig, greier du å dekke den korte posisjonen til kurs 182, et større tap enn du hadde regnet med. Du kan hevde at dette tåler du, men slike vinduer kan være mye mer dramatiske. Mange selskaper velger å legge frem dårlige nyheter etter at børsen stenger, og særlig gjelder dette etter stenging på fredag. Det har hendt at aksjer har startet med å “gappe” ned 20 prosent på mandag, altså langt forbi en “stopp loss” på for eksempel 5 prosent. Store selskaper som Nokia med stor likviditet har falt 20 % på en dag. Det aller verste som kan skje er at det programmet man bruker for “trading” ikke utløser en såkalt trigger når det ikke finnes omsetning til vedkommende kurs. Det er ikke lett å bli en suksessfull “trader”. Det handler om to ting

- Minimere risikoen og
- Maksimere gevinsten.

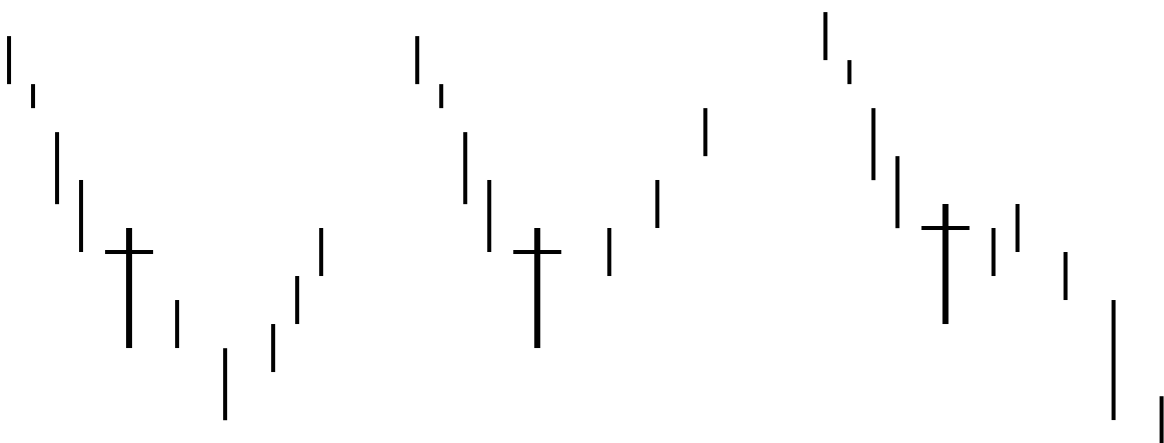
Det er ikke så lett som det høres ut til, og noen dårlige handler kan ta en ut av markedet for alltid.

Regel 6: Er du “daytrader”, likvider alle posisjoner før markedet stenger. Prøv å komme deg ute i god tid, så du ikke foretar en panikkdisposisjon. En uketrader bør stå i kontanter over helgen.

Regel 7: Trenden er din venn. Begynn en teknisk analyse ved å kartlegge de lange trendene. Prøv å identifisere reverseringssignal som går i samme retning som en lengre trend og posisjoner deg i samme retning.

Følgende mønster kan for eksempel være gull verdt. En analyse på månedsdata viser en Doji nær et støttenivå. På ukedata opplever man en hammer ved dette nivået og på dagsdata først en hammer og så et vindu på økende volum nær samme støttenivå. Dette er sterke signaler som sier at det er på tide å ta en lang posisjon om risiko / fortjeneste forholdet er i ens favør.

Går man tilbake til figuren for Hennes & Maurits, ser man at man har en Doji etterfulgt av en hammer nær midten av mars. Dette er to sterke signaler om at en bunn hamres ut. Etterpå får vi også en fin oppgang i aksjen. Men så ser vi noe som ofte forekommer ved

1. Reversering, men en stund etter signalet.

2. Reversering på signalet

3. Reversering og så fortsettelse nedover.

reverseringssignaler som en Doji eller en hammer. Man får en midlertidig tilbakegang før aksjen tar av. Hadde man gått inn på Dojien som man jo skal, kunne man bli stoppet ut på den etterfølgende hammeren avhengig av hvor man la stoppen. Figuren nederst på foregående side viser dette dilemmaet bedre

Situasjon 2 er klart den beste. I situasjon 3 skal man stoppes ut, men det blir man også i tilfelle 1 om man legger stoppen like under lav på Dojien. Det er bare Ole Brum som får i pose og sekk.

Candle Stick signaler kan ikke brukes til å sette prismål. Til det må man bruke andre metoder som for eksempel støtte- og motstandsnivåer. Et candle stick signal eller mønster er enten

- Et fortsettelses signal eller
- Et reverseringssignal.

Har man fått et reverseringssignal, kan godt det neste signalet være et reverseringssignal i motsatt retning. Dvs. en Doji nær en bunn, er et signal om å gå inn i markedet. Man går inn, setter en stopp og så er neste signal ikke et fortsettelsessignal, hva gjør man da? Skjer det i en trading sone eller innenfor et bånd, kan man velge å overse det. Reverserings signaler er sterkest ved toppe og bunne. Trading på tekniske signaler er ikke en vitenskap, men kunst. Noe eksakt svar kan ikke gis. Noen ganger ser man at posisjonen går mot en og det er best å ta et lite tap å komme seg ut. Man kan oppleve det som er en traders mareritt, et sagblad. Aksjekursen greier ikke å bestemme seg, den vipper opp og ned. Man bør da sjekke den analysen som lå til grunn for handelen en gang til. Har man gjort alt riktig og man mener at handelen har bedre potensiale enn de andre alternativene som foreligger, kan man bli stående. Andre vanskelige situasjoner er J-kurve (først ned og så opp) og W-kurve (først bunn så opp og ned igjen før stigning), omvendt J og M-kurveeffekter ved toppe.

Regel 8: Dersom det siste signalet forekommer ofte, er det ikke så stor grunn til å være varsom, som dersom det forekommer sjelden.

Dersom lys med små kropper, spesielt Dojis, er vanlige for vedkommende aksje, er ikke en Doji et så sterkt signal som for aksjer hvor det forekommer sjelden.

Regel 1 sier at er man usikker, skal man likvidere posisjonen. Like etter man har gått ut, kan man oppleve at aksjen tar av som i situasjon 1 ovenfor. Det nytter ikke å løpe etter toget eller gråte over spilt melk. Den gang beslutningen ble fattet, var den riktig. Den trader som ikke tåler frustrasjon, har intet i bransjen å gjøre. Det riktige perspektivet på et slikt problem er følgende. Hva med 100 slike disposisjoner, man likviderer ved usikkerhet og finner et bedre alternativ. Er det lønnsomt?

Regel 9: Før en handel igangsettes, bør man ha et tidsperspektiv. Hvor lenge skal man vente før en handel går i den retning en antok da den ble igangsatt? For en day trader kan det være fra noen minutter til et par timer. For en uketrader fra 2 – 3 dager.

Men situasjon 1 ovenfor er ikke så uvanlig som man skulle tro. Ofte får man en nøling eller et tilbakeslag like etter et kjøpsignal. Der finnes metoder for å takle situasjon 1 ovenfor.

- Man følger åpningen neste dag og studerer ordredybde og omsetningsvolumet nøye.
- Man kjøper ikke før man får et tilbakeslag, W-mønster som vi skal lære mer om senere og så kjøper man på den andre bunnen og legger stoppen et stykke under

inngangen, helst like under et støttenivå. Her er det viktig å kjenne hvordan aksjen har oppført seg i lignende situasjoner tidligere. Derfor kan skjermdump av tidligere mønstre som man oppbevarer i en ringperm være gull verdt.

Uansett er dilemmaet, at venter man for lenge, får man ikke bli med toget som går i situasjon 2. Det beste er en grundig analyse av situasjonen om man er usikker. Står vi overfor et V, W eller mer kompliserte mønstre? Ta nok en titt på Hennes & Mauritz grafen ovenfor. Er man redd for situasjon 1, venter man på åpningen neste dag, ser at det åpner ned og slutter ned med en hammer som hamrer ut bunnen. Dette er et entydig signal om å gå inn og bunnen på skaftet danner et naturlig støttenivå. Kommer man inn samme eller neste dag plasseres dermed stoppen like under bunnen på hammerens skaft. Man sitter på posisjonen helt til den spinnende toppen inntreffer. Ved kun å benytte "candle stick" analyse kunne man i den aktuelle perioden trade Hennes & Maritz lønnsomt ved å kjøpe relativt billig og selge relativt dyrt. Man har en Doji i slutten av mars hvor man taper ved å stoppes ut ved det store sorte lyset i begynnelsen av april. Men ved å følge aksjen i reell tid skulle man kommet seg ut før, om man gikk inn på Dojien. Gikk man inn dagen etter kunne risiko / fortjenesteforholdet være i mot en. Motstanden ligger for nær. Det store sorte lyset første april, etterfulgt av det hvite lyset neste dag er et såkalt Harami mønster og det er et kjøpsignal når det forkommer ved en bunn. Dersom man legger første motstands linje midt på det store sorte lyset, bør man greie å komme seg ut nær denne. Ofte er det lurt å ta (en del av) gevinst(en) før motstandslinjen nås. Der er flere kjøps og salgssignaler i Hennes & Mauritz, men vi nøyer oss med et siste. Vi ser at figuren er klippet fra Bigcharts.com den 14 mai 2003. Det siste lyset er en såkalt invers hammer eller motstykket til et stjerneskudd som inntreffer ved en topp. Men her gjelder det å holde tunga bent i munnen. Figuren er klippet før markedet stenger. Dette er vist i figuren øverst på neste side som er klippet den 23 mai 2003. For det første ser vi

- Den inverse hammeren er blitt til et lite lys eller en "spinning top".
- Dagens høy ligger under 180. På den midlertidige figuren lå den godt over. Det er således feil i det midlertidige datamaterialet.

Datamaterialet på Bigcharts har ingen kvalitetssikring som de offisielle datatjenestene man eventuelt abonnerer på. Siden er fritt tilgjengelig og man må ta det for det det er. Dag Trader man på en aksje, bør man følge den i reell tid og ha oppe et vindu som bekrefter kursene (med en eventuell tidsforsinkelse) på den børsen man handler på. Bigcharts kan ikke stilles til ansvar for eventuell feilrapportering. Vi benytter hovedsakelig siden fordi den har "Candle Sticks" og mange gode tekniske indikatorer. **Data må man kontrollere selv.** Til slutt er det verdt å merke seg at Dojis forekommer relativt ofte for Hennes & Maurits aksjen. Av den grunn er det ikke et like sterkt signal når det opptrer som for en aksje hvor Dojis nesten aldri forekommer. Vi ser også at kursen kan svinge veldig mye enkelte dager. De to store sorte lysene har prissvingninger på over 10 kroner. For en dag trader blir det da meget viktig

- Å følge aksjen nært og studere signalene intra dag nøye. Hvordan er ordredybden?
- Er man usikker, kan man foreta en såkalt delta nøytral handel, dvs. en handel som tar bort markedsrisikoen. Man er da kun ute etter å handle svinginger (volatilitet).

Et annet navn på Delta er “hedge ratio”. Det kan være en svært lønnsom strategi om aksjen kommer til å svinge mye, eller om den først stiger og så raser. Å delta hedge en aksje er det samme som å forsikre bilen. Det gjøres enkelt om man har en opsjonskalkulator som denne <http://www.opsjoner.com/opsjonskalkulator.asp> på nettet. Det er en bruksanvisning som det kan være nyttig å lære seg. Denne kalkulatoren benyttes til ting.

- Beregne rettferdig pris (“fair value”) på en opsjon.
- Beregne implisitt (fremoverskuende) volatilitet når man kjenner opsjonens pris.

Man bør om man ikke har sterke andre oppfatninger ikke kjøpe en opsjon som er priset langt fra rettferdig pris. Og om to opsjoner har samme pris, strike, forfall, etc. kjøper man den som har høyest volatilitet. Man får mest volatilitet eller svingninger for pengene. Vi skal her bruke kalkulatoren til å ta bort markedsrisikoen på en lang posisjon i Hennes & Mauritz ved å forsikre posisjonen med en salgsoptjon. Vi begynner med å kjøpe salgsoptjonen, da den er vanskeligst å få fatt i. Vi har Dojien i slutten av april litt under 180 som inngangspunkt. Vi vil kjøpe en såkalt “at the money” salgsoptjon dvs. med strike 180. Etter at de nødvendige tall er plugget inn, ser skjermbildet ut som i skjermdumpen vist på neste side. Handle dato er her ikke avgjørende. Poenget er at man benytter riktig type opsjon, her put og velger riktig løpetid på opsjonen. Vi har her forutsatt at der finnes salgsoptjoner på Hennes & Mauritz med løpetid 4 måneder fra den dag man initierer handelen. Vi har forutsatt 20 % volatilitet. Det er et grovt anslag. Man kunne sjekket denne først på følgende måte.

Anta at vi har fått oppgitt at den aktuelle opsjonen koster kroner 8. Vi plugges da denne verdien inn i kalkulatoren og trykker på knappen merket implisitt volatilitet. Vi ser da av neste figur at volatiliteten av utsteder er beregnet til 22 %. Vi har da følgende to muligheter. Enten å holde fast på vårt anslag på 20 % å la være å kjøpe opsjonen, eller vi kan ringe megler å be han prøve å få opsjonen til en pris som ligger et sted mellom 7 og 8 kroner. La oss anta at han greier å kjøpe opsjonen til 7.5. En opsjon dekker normalt (må sjekkes ved hver handel) 100 aksjer og for Hennes & Mauritz består en børsordre av minimum 10 opsjoner som dermed dekker $10 \times 100 = 1000$ aksjer. Det er lettere å få omsatt opsjoner som består av børsordre større enn såkalte odd lots ordre. Har man tenkt å trade opsjonen, må man sjekke likviditeten i den. Vi forutsetter her at det er rimelig god likviditet i opsjonen. Nå ser vi at delta i begge tilfeller er beregnet til -0.44 eller nær -0.5 som den skal for “at the money” salgsoptjoner. Skal vi være markedsnøytral, kjøper vi 10 salgsoptjoner og 440 aksjer til kurs

nær 180. Vi har nå tatt bort markedsrisikoen og kan bare håpe på at aksjen begynner å svinge maksimalt. Hver gang aksjen svinger ned øker vi posisjonen ved å beregne ny delta og

Aksjeopsjoner

	Put	
Aksjekurs :	180.00	
Strike pris :	180.00	
Handle dato :	25-mai-03	
Forfalls dato :	18-sep-03	sep 2003
Dividende :	0.00	
Ex-dividende dato :		
Rente :	5.00	Periode
Volatilitet :	20.0	
Opsjonsverdi :	6.94	
Delta :	-0.44	
Gamma :	0.0207	
Vega :	0.3947	(for 1% poeng)
Theta :	-0.0256	(for 1 dag)
Rho :	-0.1998	(for 1% poeng)
	Kalkuler	Implisitt vol.

kjøre flere aksjer som vist i figuren på neste side. Vi antar nå at aksjen har falt til 160 og at 10 dager er løpt. Vi ser nå at salgsoptionsjonen har steget kraftig i verdi, men det er ikke poenget. Delta har sunket i verdi til -0.57 eller en differanse på -0.14 . Vi kjøper altså 140 aksjer til og er dermed fortsatt markedsnøytral. Svinger nå kursen oppover likviderer vi noen aksjer ved å selge ut i følge ny beregnet delta. Slik kan vi fylle på når aksjen faller og selge ut når den

Aksjeopsjoner

	Put	
Aksjekurs :	180.00	
Strike pris :	180.00	
Handle dato :	25-mai-03	
Forfalls dato :	18-sep-03	sep 2003
Dividende :	0.00	
Ex-dividende dato :		
Rente :	5.00	Periode
Volatilitet :	22.69	
Opsjonsverdi :	8.0	
Delta :	-0.44	
Gamma :	0.0181	
Vega :	0.3957	(for 1% poeng)
Theta :	-0.03	(for 1 dag)
Rho :	-0.2062	(for 1% poeng)
	Kalkuler	Implisitt vol.

Aksjeopsjoner

	Put	
Aksjekurs :	160.00	
Strike pris :	180.00	
Handle dato :	5-juni-03	
Forfalls dato :	18-sep-03	sep 2003
Dividende :	0.00	
Ex-dividende dato :		
Rente :	5.00	Periode
Volatilitet :	20	
Opsjonsverdi :	25.47	
Delta :	-0.57	
Gamma :	0.0133	
Vega :	0.9551	(for 1% poeng)
Theta :	-0.0027	(for 1 dag)
Rho :	-1.3062	(for 1% poeng)
	Kalkuler	Implisitt vol.

stiger og hele tiden eliminere markedsrisikoen. Det aller beste som kan skje, er at aksjen svinger kraftig, at før opsjonen forfaller, selger vi oss ut på høyest mulig pris og så raser aksjen i pris. Da har man tjent mye på svingningene samtidig som salgsopsjonene vil forfalle kraftig "in the money" og dermed stå høyt i kurs. La oss anta at aksjen står i 150 ved forfall. Dersom man har kvittet seg med alle aksjene, til en god pris kan man da ved forfall kjøpe 1000 aksjer i markedet til 150 og selge dem tilbake til pris 180. Alternativt kan man selge ut de aksjene man har igjen og kjøpe de resterende i markedet til 150 og selge dem til 180. En annen gunstig situasjon er følgende. Man har tjent mye på å handle svingninger de 4 månedene før forfall. De siste dagene og spesielt de siste timene før forfall svinger aksjekursen rundt 180. Man kjøper da aksjer når salgsopsjonene er "in the money" kursen lav og selger dem når salgsopsjonene er "out of the money", kursen høyere. Teoretisk kunne man tjene seg uendelig rik, om man kunne handle ofte nok. Det er ikke så uvanlig at en aksje svinger rundt en strike ved forfall. Jeg har selv sett dette i praksis og at den forfaller nøyaktig på striken, det maksimalt gunstige for utsteder av opsjonene, da såvel kjøps- som salgsopsjonene til vedkommende strike forfaller verdiløse. Men er man en flink trader, har man kunnet tjene mye på svingningene før forfall.

Vi går nå tilbake til figuren som viser Hennes & Mauritz aksjen. Vi ser der at aksjen steg i pris like etter at vi gikk inn. Vi selger da (om vi mener at aksjen ut fra en teknisk analyse skal ned) samtlige aksjer. Men da har vi forlatt en markedsnøytral strategi. Vi sitter da med nakne salgsopsjoner som kan forfalle verdiløse om aksjen fortsetter å stige. I vårt tilfelle ser vi at dette ikke skjedde. Noen dager etter Dojien kommer et stort sort lys og aksjen raser med 10 kroner. Nå kan vi være fornøyd og vi selger de 10 salgsopsjonene som på kort tid har steget kraftig i verdi. Dermed har vi som Ole Brum, fått i såvel pose som sekk, men det er unntaket om man ikke er svært dyktig til å time markedet og svingningene. Man må være klar over at generelt arbeider tiden mot en når man kun trader opsjoner. (Tidsverdien synker med kvadratrotten av tiden). Men strategien ovenfor kan benyttes i en situasjon der man er usikker og velger å være markedsnøytral i en situasjon der man mener svingningene i aksjen skal øke

kraftig. Bollinger Bands som vi skal drøfte i et eget kapittel er ypperlig egnet til å identifisere såkalte volatilitetsutbrudd. Man “kjøper da og selger svingninger / volatilitet i stedet for aksjer”.

Det hevdes at man kan bli en god “candle stick trader” ved å kjenne noen få mønstre inngående og så kun trade på disse og ingen andre signaler. Er man usikker, kommer regel nummer 1 ovenfor til anvendelse. “Candle stick” analyse benyttes like godt på indekser som på aksjer og like godt på lavfrekvente som på høyfrekvente data. Figuren nedenfor viser kvartalsdata for Nasdaq composite de siste 5 årene. I figuren har vi tegnet inn en linje midt på det store hvite lyset.

Det er ikke uvanlig å tegne en støtte / motstandslinje på store lys. I dette tilfellet er det en støttelinje etter at toppen er passert. Like før det store lyset var der en rekke lys med små kropper, “spinning tops” og det siste var en Doji. For de som var posisjonert i et amerikansk teknologifond, hadde kjøpt kjøpswarrants på Nasdaq indeksen eller kjøpsopsjoner på Nasdaq futuren, var dette entydige signaler om å være varsom. Samtlige av de små lysene inntraff ved nye topper. Men man ville gått glipp av den videre oppgangen om man gikk ut ved Dojien i slutten av 1999. Sett i ettertid er dette etterpåklokskap. Selv om man gikk glipp av den videre oppgangen, ville det være en helt riktig beslutning å gå ut på Dojien nær 3000. Riktignok doblet nesten indeksen seg etterpå, men man må alltid spørre seg

- Hvilke investeringsalternativer fantes? Der finnes i slike tilfeller alltid aksjer med bedre signaler eller mønstre.
- Toppen er karakterisert ved en “spinning top”, lys med liten kropp, deretter et som minner om en hengende mann (veken ikke to ganger lengre enn kroppen) og et tredje lys som minner om en gravestone Doji. Dette er entydige signaler om å likvidere lange posisjoner mot Nasdaq indeksen. Hadde men gjort det, eller ventet til støtten ved 4000 ble brutt? Hvor hadde man da kommet seg ut?

En tommelfingerregel sier at et støttenivå ikke brytes før selve kroppen på lyset bryter gjennom. En annen regel som japanerne benytter er at tallet 4 betyr død og tallet tre har en nærmest magisk betydning for japanerne. Ved å benytte denne grove tommelfingerregelen skulle man altså ikke ventet på det fjerde lyset, men likvidert etter det tredje dvs. ved “Dojien”. Kun nedre vek på det hengende mann lignende lyset brøt gjennom støttenivået. Først ved det store sorte lyset i slutten 2000 bryter kroppen gjennom støtten. Og da kommer man seg ikke ut før ved en sluttkurs som ligger lavere enn Dojien 5 kvartaler tidligere, altså alt i alt et tap om man i stedet hadde gått ut på Dojien. For at man skal kunne se hele lyset, må man jo vente til kvartalet er omme, da man trenger sluttkursen for å tegne kroppen. Vi har

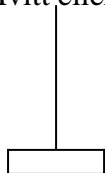
her drøftet et tilfelle hvor man har et reverseringssignal i form av en “spinning top” og hvordan man eventuelt venter på bekreftelse ved å observere neste lys. Noen ganger skal man reagere på enkeltlys som for eksempel en hammer ved en bunn (en hengende mann som inntreffer ved en bunn), mens man andre ganger skal vente på bekreftelse. En hengende mann er et signal som trenger bekreftelse, mens en hammer ikke trenger bekreftelse. En hammer som hamrer ut en bunn er altså et sterkere reverseringssignal enn en hengende mann som forekommer ved en topp.

Regel 9: Prinsippet om endring av polaritet sier at det som før har vært et støttenivå blir et motstands nivå når støtten brytes.

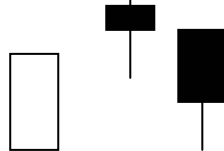
Det er naturlig å legge et motstands nivå midt på det store sorte lyset. Siden det forrige støttenivået er brutt, ligger det således et sterkt motstands sområde mellom 3000 og 3600.

Man kan få et sikrere beslutningsgrunnlag ved å fokusere kursbildet og gå til data med høyere frekvens som vist i figuren på neste side, hvor vi har fokusert til en høyere frekvens, månedskurser. Et stjerneskudd, (“a shooting star”) er et lys med lang øvre veke, liten kropp og liten eller ingen nedre veke. Når dette inntreffer ved en topp, er det også et reverseringssignal og man skal gå ut. Vi har ikke et klart stjerneskudd ved toppen i mars 2000, men med signalet før og like etter utgjør de tre lysene til sammen en aftenstjerne (“evening star”) etter planeten Venus som vises tidlig på natthimmelen. Tenk over det, indikerer navnet aftenstjerne noe bullish eller noe bearish?

Stjerneskudd / invers hammer ved topp / bunn.
Hvitt eller sort lys.

Aftenstjerne ved topp.

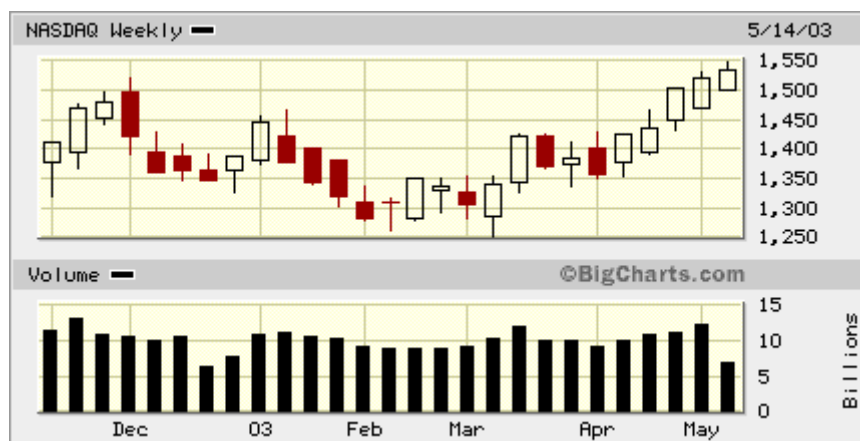
Hengende mann ved topp. Hvitt eller sort lys.

Vi har således et enkeltsignal i form av en høy bølge, en “spinning top” eller et stjerneskudd alt etter hvordan en betrakter det, i mars 2000. Dersom vi på kvartalsbasis venter til vi får den andre kråken i andre kvartal 2000, har vi nå tilstrekkelig mange signaler til å likvidere en lang posisjon mot Nasdaq indeksen. Man ser at det er mulig å komme seg ut på 4000 om man venter til aftenstjernemønsteret er fullført. Dette er aktuelt for en som allokterer dynamisk

(tidfester allokeringen) på kvartalsbasis. “Candle Stick” signalene er i dette tilfellet sterke nok indikasjoner på likvidere eller rotete posisjonen. For de med enda kortere horisont, kan man fokusere enda mer, til ukesdata. Vi har her sett et eksempel på at “candle stick” signaler kan benyttes til dynamisk allokering på fond eller trading på lange trender – posisjonstrading. Vi skal nå studere nærmere hvordan ulike “candle stick” signaler / mønstre kan benyttes til å trade på mer kortsiktig basis.

Neste figur viser Nasdaq indeksens forløp de siste 6 månedene på ukesbasis. Slik forløpet har vært de siste 6 månedene ville det for en kortsiktig posisjonstrade eller svingtrader være aktuelt å vurdere å kjøpe Nasdaq futuren eller et Nasdaq fond, for eksempel Nasdaq 100 tracking, QQQ, i februar 2003. Før det er risiko / profittbildet for ugunstig. På ukesbasis ligger det et motstandsområde litt under 1450 og litt over 1500. I begynnelsen av februar 2003 får vi en Doji som er et kjøpsignal ved en (lokal) bunn. Går vi et helt år tilbake i tid, ser vi som vist i figuren på neste side, at det ligger et støttenivå eller gulv nær 1100, så risiko / profitt forholdet fra 1350 opp til området 1450 er ikke i vår favør. Dersom vi ikke vil følge posisjonen fra dag til dag, avstår vi fra posisjoneringen. I et senere kapittel skal vi drøfte grundigere ulike andre tekniske indikatorer som benyttes i forbindelse med “candle stick trading”. De brukes til å underbygge eller avkrefte et “candle stick” signal. Men allerede nå skal vil lære å benytte noen andre indikatorer, “Bollinger Bands”, “Parabolic SAR”, “Money Flow”, “Stochastics” etc. Bollinger bands forklares i kapittel 8.

Figuren på neste side viser Nasdaq indeksenes forløp de siste 6 månedene. Den øverste figuren viser at indeksen lå i nedre kant av båndet i februar, like under det glidende gjennomsnittet SMA(21) eller midtpunktet i båndet. Der er ulike metoder å handle aksjer på innenfor et Bollinger Band på. En metode er å kjøpe ved nedre kant av båndet, anta at kursen

skal opp til øvre kant og så selge der. Men det må med en gang advares mot at dette er eneste og beste måte å benytte Bollinger Band indikatoren på, se kapittel 8. Risiko / gevinst er i dette bildet mer i vår favør. Avstanden opp til øvre grense av båndet – profittpotensialet er større enn avstanden ned til nedre grense av båndet kortsiktig tapspotensiale. Men når “Fast Stochastics”, den røde linjen i den nederste del av figuren skjærer “slow stochastics” nedenfra, er dette et kjøpssignal. Siden “Candle stick” signalet ikke forekommer ved nedre grense av båndet, kan vi gå inn med halvparten av det vi hadde tenkt og så vente på “candle stick” bekreftelses signaler.

Samtidig plasserer vi en “stop loss” eller sikkerhetsnett under posisjonen. Vi har her flere muligheter.

- Den med lengst horisont plasserer stoppen like under ytterkanten av båndet.
- Alternativt kan man plassere den like under lav på Dojien. Det er det samme som å plassere den under skaftet på en hammer som vi kommer tilbake til nedenfor. Og en Doji av den typen vi ser i figuren ovenfor, er et spesialtilfelle av en hammer.

“Parabolic SAR” vist som den prikkete kurven i figuren ovenfor, er en rent matematisk måte å sette stoppene på. Når den ligger over kursen som i februar, skal man være på den korte siden av markedet. Ligger den under, skal man være på den lange siden. “Money Flow” som sier noe om pengestrømmen inn i Nasdaq bedriftene, når en bunn i februar og vender så vidt oppover. Vi har således en klar indikator ved Dojien nemlig “Stochastics”. Noen “candle stick tradere” bruker ikke flere, så de vil si, her er det bare å trø til og posisjonere seg. Vi er litt mer konservative og velger å gå inn med halvparten eller fjerdeparten av tiltenkt beløp.

“Parabolic SAR” sier at vi skal stå ute. Da mange velger å legge “stop loss” ved psykologiske grenser som det ovenfor nevnte gulvet ved 1100 og ved runde tall som 1200, legger vi stoppen litt under 1200 så vi ikke stoppes ut hvor mange andre gjør det. Det lønner seg ofte å gjøre litt motsatt av flertallet. Lav på det hvite lyset i mars når ikke dette nivået. Og velger vi å vente på sluttnoteringen, ser vi at kroppen på det hvite lyset holder seg godt over 1200. I figuren ovenfor har vi trukket to tykke streker. Det er nesten et flagg, som er et fortsettelsesmønster. Et ideelt flagg inneholder to litt større lys som sluker tre mindre. I dette tilfellet slukes nesten tre lys. Et “bullish” flagg forekommer etter forutgående oppgang. Om ikke ideelt, er dette et fortsettelsesmønster.

I begynnelsen av mars treffer nedre veke på det ene stearinlyset nedre grense av båndet, “Money Flow” krysser null linjen og “fast stochastic” er stigende og ligger over “slow”. Alt i alt har vi et så positivt bilde at vi går inn med den andre halvparten. Et par uker senere hopper “parabolic SAR” over på den lange siden av markedet. Vi har nå en kurve å flytte stoppene våre etter. “Parabolic SAR” gjør at man kan flytte stoppene ved å plassere stoppene akkurat på prikkene. Dersom mange andre benytter samme teknikk, kan det være lurt å legge dem like over eller like under. Man får da såkalte bevegelige (“trailing”) stopper som vi ser er ganske vide. De siste dataene viser at kursen nå beveger seg langs øvre grense av båndet (den tagger båndet). Lysene er hvite, Bollinger Band utvider seg, “ast Stochastic” berører den tregere blå linjen og avstanden ned til “Parabolic SAR” er ganske stor. Vi gikk inn på kurs 1300 med halvparten og litt over 1350 med resten. Er det på tide å ta en gevinst på den første halvdel, dvs. likvidere halvparten av posisjonen? “Money Flow” er sterkt stigende, så penger strømmer tydeligvis inn i Nasdaq selskapene og vi har ikke noe enkelt “candle stick” signal som tilsier at vi skal ut. Indeksen har akkurat så vidt brutt gjennom det første motstandsnivået ved ca 1500. Vi bestemmer oss for å følge posisjonen tettere og fokuserer ned til dag data.

Vi har som vist i figuren nedenfor en “spinning top” nær øvre Bollinger Band, “fast stochastic” tangerer “slow” ovenfra. Det er således grunn til å overvåke indikatorene nøye og følge posisjonen tett, spesielt når det skjer ved båndets øvre grense som her.

Det kan være et tegn på at markedet er i ferd med å snu, men det kan også tyde på en konsolideringsfase før et trendbrudd ut fra øvre grense av båndet eller bare en sakte vandring langs øvre grense av båndet. Dermed beholdes stoppen ved en kurs på litt over 1500 og vi velger å bli stående. Ulike metoder for å handle “candle sticks” innenfor Bollinger Bands drøftes mer inngående i kapittel 8.

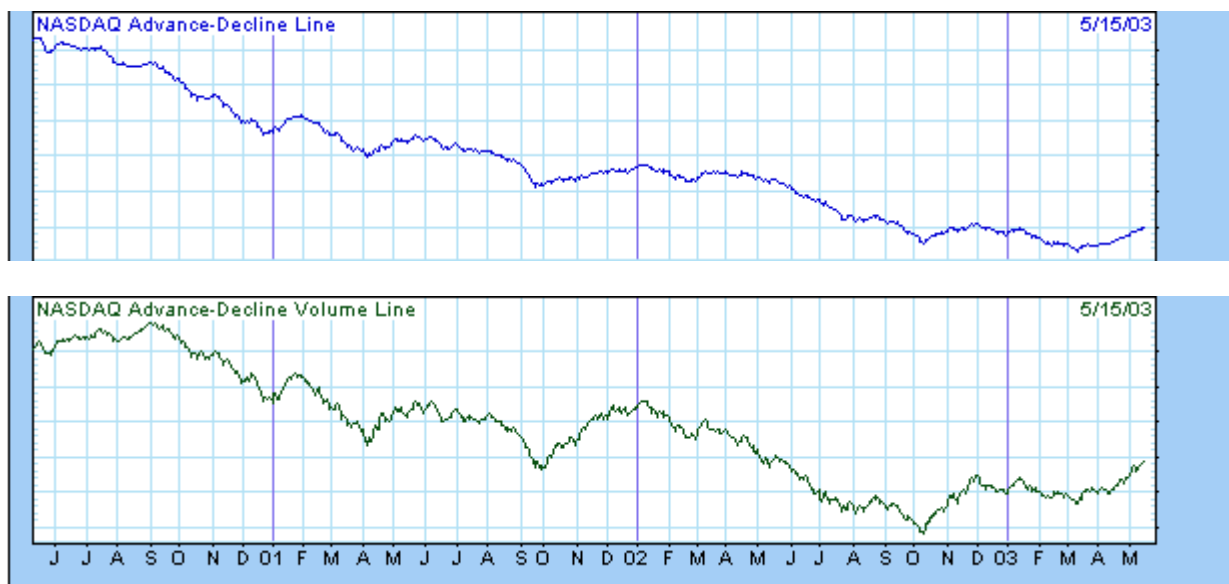
Siden vi her benytter “Candle Sticks” til dynamisk allokering, for eksempel fondsbytter innen en paraply eller innen en livrente, vil vi prøve å komplettere bildet med ytterligere informasjon. Under en trend vil ofte volatiliteten (svingningene) i en aksje eller et marked falle. VXN eller Cboe Nasdaq Volatility index, er et mål på svingningene i Nasdaq indeksen. Man kan også bruke tekniske indikatorer på andre tekniske indikatorer, men man må være klar over hva de sier. I neste figur har vi fremstilt VXN med Bollinger Bands på den, samt “slow stochastic”s.

Vi ser at trenden i VXN er fallende og båndet snevrer seg inn. Alt dette er tegn på at volatiliteten er avtagende og den underliggende kortsiktige trenden sterk. Men man skal alltid være på vakt når Bollinger Band snevrer seg inn. Det kan være et tidlig varsel om et etterfølgende volatilitetsutbrudd, markedet kan snu raskt eller det kan ta av ytterligere etter at indeksen har brutt gjennom det første motstandsnivået ved 1500. Ofte er det slik at

- VXN er nær en bunn når Nasdaq er nær en topp – salgssignal.
- VXN er nær en topp når Nasdaq er nær en bunn – kjøpsignal.

For ytterligere å få et inntrykk av bredden i oppgangen har vil klippet følgende figurer fra

<http://www.decisionpoint.com/affiliate/AD.html>

Den øverste figuren som viser “advance-decline line”, er et mål på bredden i oppgangen. Det måler antall aksjer som stiger i kurs minus antall aksjer som faller i kurs for det aktuelle markedet. Det er vanlig at et marked når en ny topp som ikke bekreftes ved en ny topp på A-D linjen. Denne divergensen kan tyde på at noe av kraften er i ferd med å gå ut av oppgangen, men man skal være varsom med å overtolke dette. Bedre er det å benytte linjen til å bekrefte prisoppgangen dvs. konvergens. I dette tilfellet har vi konvergens. Kursen når en ny topp og det samme gjør A-D linjen. Vi siterer fra forklaringen til A-D linjen.

“The most significant type of divergence is when price begins to diverge from the Advance-Decline Line. A price divergence is when, after trending together with the A-D Line, price begins to trend in a different direction from the A-D Line. ”

“A-D volume line” er en versjon av “On Balance Volume” ONB. Når flere volumindikatorer sier det samme, skal de behandles som en indikator. Når de sier noe forskjellig, er bildet uklart og man skal være på vakt. I dette tilfellet har vi konvergens mellom de to volumindikatorerne “Money Flow” og “A-D volume line” og også konvergens mellom disse og prisindikatorerne. For en nærmere forklaring på indikatorerne vises det til ovennevnte side samt forklaringen som finnes på Bigcharts.com. En divergens mellom pris og volum, for eksempel at prisen fortsetter å stige, mens volumaktiviteten avtar, kan være et tidlig varsel om at markedet er i ferd med å tørke ut. Enkelt forklart så er

- Divergens mellom pris og volum nær en topp negativt.
- Divergens mellom pris og volum nær en bunn et positivt signal.

Vi siterer fra forklaringen til A-D volum.

“Finally, let me caution you regarding extremely high volume days. Occasionally an event will occur that in a single day causes a stock to trade at volume levels that have no relationship to reality. This can cause massive divergences to occur, but it is my opinion that the data is now distorted and should be ignored.”

En siste indikator som er litt treg, finnes her <http://www.wvfn.com/crashupdate.html>. Som vist i figuren nedenfor, er det her mye grønt. Nasdag 100 gikk fra 0 til 2 fra den 14 til 15 mai

PITBULL.COM Crash Indices							UPDATED NIGHTLY FOR SUBSCRIBERS		
UPDATED FOR MARKET DATA OF Thursday, May 15, 2003							CURRENT SIGNAL STATUS	DATE LAST SIG	DATE PREV SIG
	5/15	5/14	5/13	5/12	5/9	5/8			
NYSE/DOW-BROAD MARKET	2	0	0	2	0	-2	INVESTED	2/20/03	1/22/03
NASDAQ 100	2	0	2	2	2	4	INVESTED	3/18/02	4/5/02
SP500	2	-2	-2	0	0	-2	INVESTED	2/18/03	1/20/03
MIDCAPS	6	2	2	0	2	0	INVESTED	4/21/03	11/29/02
BIOTECHS	4	2	0	0	-2	-4	CASH	4/10/03	1/29/03
INTERNET	2	2	0	2	0	2	INVESTED	1/29/03	1/22/03
INTERNET-BROADBAND	4	4	0	2	0	2	INVESTED	1/8/03	12/9/02
INTERNET-ARCHITECTURE	4	0	2	0	2	0	CASH	3/31/03	3/19/03
INTERNET-INFRASTRUCTURE	4	4	2	2	2	2	INVESTED	4/17/03	4/10/03
INTERNET-BUSINESS TO BUSINESS	2	2	-2	2	0	2	INVESTED	4/23/03	3/12/03
REGIONAL BANKS	4	0	2	0	2	0	INVESTED	3/25/03	2/7/03
PHARMACEUTICALS	4	0	2	0	2	0	INVESTED	1/29/03	1/16/03
SEMICONDUCTORS	2	-2	0	0	2	0	INVESTED	4/16/03	2/6/03
TELECOM	0	2	0	2	2	2	CASH	3/12/03	2/27/03

INDICATOR KEY DEFINITIONS

CRASH-ALERT

SELL OR CASH

INVESTED

Indicator colors change with change in status. Indicators go through three stages: A "Invested" status occurs when the index goes to a +6 from a "Cash" or a "Crash Alert" status. A "Cash" status occurs when an Index goes to a -6 and a "Crash Alert" status occurs when Index Hits a -10

2003, alt i alt nok et positivt signal. Dermed er det ingen ting som tyder på at man skal likvidere posisjonen mot Nasdaq. Men som sagt, vi er ved øvre Bollinger Band, har flere små Candle sticks og er nær et motstandsnivå, så det er all grunn til å være på vakt. Får vi et “bear” markeds rally videre oppover, eller står vi foran et vendepunkt nedover til andre siden av båndet og ned mot støttenivået på 1100 og videre nedover? Posisjonene for en trader eller dynamisk allokterer som er eksponert mot Nasdaq bedriftene, må følges tett de nærmeste ukene / dagene.

Ovenfor har vi blitt kjent med noen enkeltsignaler og noen mønstre. Disse skal vi nå klargjøre, men før det gjøres kan det være instruktivt å forestille seg at tilbydere og etterspørrere deltar i en tautrekking. Forestill deg at de som drar kursen oppover har hvite drakter, mens de som drar den nedover har sorte. Hvordan fremkommer det enkelte stearinlyset som følge av tautrekkingen? Greier du å forestille deg det, har du en god oppfatning av markedskreftene. Andre liker å forestille seg soldater som ligger i skyttergraver. Plutselig bryter de hvitkledde soldatene gjennom stillingen til de sortkledde og kursen stiger. Toppen nås, men så greier de sortkledde soldatene å drive de hvitkledde tilbake til utgangspunktet og kursen slutter der den åpnet. Greier du å gjette hvilket stearinlys som fremkommer. Svaret er en gravestone Doji og greidde du det, har du forstått mye av de markedskreftene som utspinner seg i drakampen om aksjekursen. De som har sett en live skjerm med Nasdaq level II kursdannelse og ordredybde har observert denne drakampen i reell tid.

3. Fortsettelses mønstre.

Når vi trader på “candle stick” signaler, kan man bruke samme metode som jeg anvender når jeg plukker sopp. Det er suverent minst giftige sopper og mest spiselige og uspiselige sopper. Benytter man følgende regel i prioritert rekkefølge når man plukker sopp, er man sikker.

- Lær deg og studer alle giftige sopper inngående. Lukt på dem og les om dem. Legg aldri en sopp du mottar fra en annen i kurven, uten å sjekke den grundig.
- Lær deg de seks sikre spiselige soppene og etter hvert noen andre.
- Kast alltid en sopp om du er usikker, og vær varsom med spiselige sopper som kan forveksles med giftige.

Dermed trenger man ikke lære seg den store gruppen uspiselige sopper. Jeg forvisser deg om at har du blandet unge eksemplarer med steinsopp og gallerørsopp, vil du merke det når du steker soppen og i hvert fall senest når du inntar måltidet.

Regel 10: Alle mønstre som ikke gjenkjennes som fortsettelse er reversering eller usikkerhet. Gå ut eller plasser en defensiv stopp om du er usikker. Gå aldri inn ved usikkerhet.

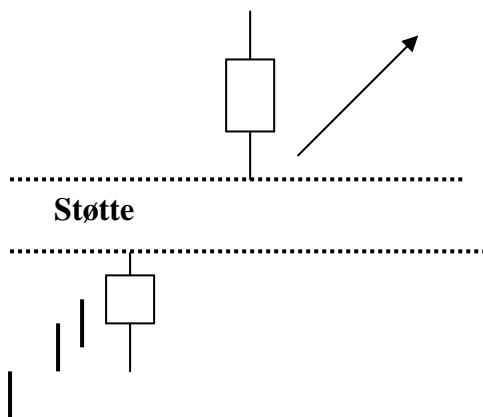
Det er selvsagt viktig hvor man møter et reverseringssignal og som vi har nevnt tidligere er det meget viktig å kjenne det overordnede tekniske bildet. En Doji midt i en kanal eller et bånd er vanligvis ikke noe man reagerer på. En Doji ved en topp og særlig ved en bunn er noe helt annet.

Der er færrest fortsettelsesmønstre (analogi giftige sopper) og noen hyppig forekommende reverseringsmønstre (analogi 6 såkalte sikre sopper). De andre mønstrene (soppene er enten gode matsopper eller uspiselige), er for de viderekomne. Min påstand er at dersom man trader

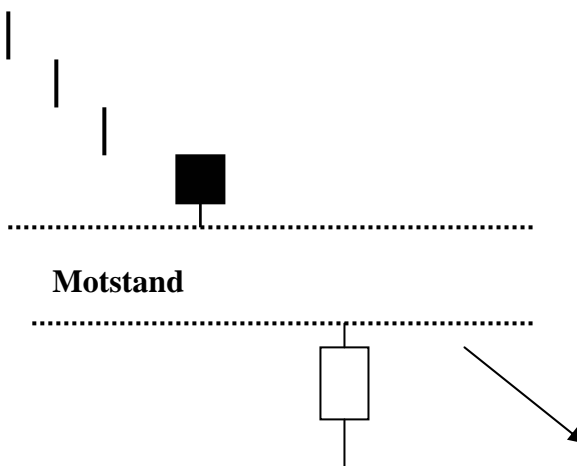
på disse fortsettelses- og reverseringsmønstrene og kombinerer dem med noen andre tekniske indikatorer og ikke minst foretar en grundig analyse av risiko / fortjeneste brøken, er man ganske sikker. (Analogi: man kan ha ganske stort utbytte av soppturen ved kun og holde seg til disse seks sikre soppene og kjenne de giftige inngående. Men er man helt sløv, kan ingen garantere at en ikke forveksler et ungt eksemplar av fåresopp eller piggsopp med hvit fluesopp. En måte å unngå det på, men dette bør man helst ikke skrive, da der alltid er en mulighet for at noen vil huske feil, er å benytte følgende som en generell regel.

Kremleregelen sier at om en kremle svir på tungen er den svakt giftig eller uspiselig. I motsatt fall er den spiselig. Men husk: Denne regelen gjelder **kun kremler**. Kremlene er en gruppe på over 100 sopper med mer eller mindre karakteristisk utseende som er vanskelig å forveksle med andre sopper og den inneholder mange spiselige sopper). Kremleregelen kunne vel enklest sammenlignes med en trader som trader kun på Dojjs ved øvre (nedre) Bollinger band samtidig som “slow stochastics” viser (sterkt) overkjøpt (oversolgt). Bruker man et screening program, skulle det ikke være vanskelig og finne slike kandidater relativt ofte (like ofte som man finner kremler på soppturen og det er nesten daglig). Dersom man er flink til å sette “stop loss”, og flytte den etter hvert som kursen stiger ved kjøp og faller ved shorting, burde man trade med en sikkerhet på minst 60 % og da skal det være lønnsomt. Nå er det på tide å slutte å prate:

Stigende Vindu.

Fallende vindu

Vinduer dannes når der er luft mellom vekene og ikke mellom kroppene på lysene. Noen vinduer trenger bekreftelse neste dag, andre ikke. Dermed skal man sette en beskyttende stopp og overvåke åpningen neste dag nøye. Åpner markedet høyere (lavere) neste dag, er det generelt sett et sterkt signal. Ved tilbakeslag skal man være varsom. Sier ordredybden at vinduet etter all sannsynlighet lukkes, kan man komme seg ut før man stoppes ut. Fargen på lysene spiller stort sett ingen rolle som vist i tilfelle med det fallende vinduet hvor et hvitt lys følger etter det sorte. Vinduer er generelt sterke fortsettelses signaler og de har derfor ofte prioritet over andre signaler. For eksempel vil et fallende vindu som regel ha prioritet over en hammer som kommer i neste sesjon. Vår hovedregel er derfor

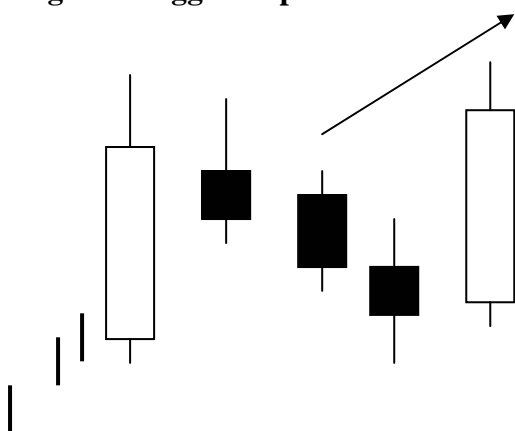
Regel 11: Gå (stå) i retning av vinduet. Man skal ha sterke grunner til å gjøre noe annet.

Ofta kan man også etter vinduer, oppleve en korreksjon nedover ved stigende vinduer (gevinstsikring for noen med lange posisjoner - salg) og en korreksjon oppover ved fallende vinduer (gevinstsikring for noen med korte posisjoner - tilbakekjøp). Man kan derfor om man

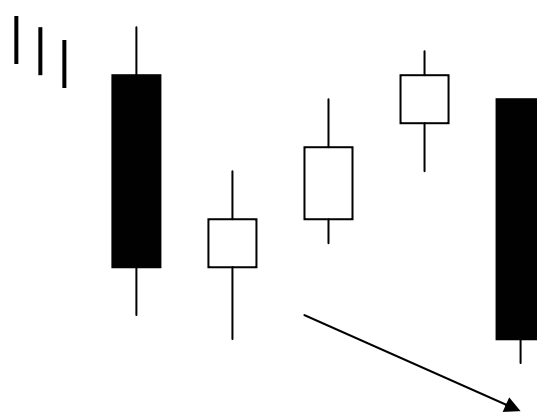
vil gå inn, vente på et lite tilbakeslag, og så gå i retning av vinduet. Inntreffer et vindu ved en av grensene på Bollinger båndet, skal man selvsagt være varsom. Det kan indikere et brudd ut av båndet eller en fortsettelse (vandring) langs båndets ytterkant (tagging av båndet). Størrelsen på vinduet har ingen betydning. Et vindu er et vindu like fullt. Man har et uttrykk som sier at vinduer lukkes. Med det menes at kursen kan vandre tilbake til vinduet. Japanerne sier at korreksjoner har en tendens til å stoppe ved vinduer. Med det mens at hele vinduet blir et støtteområde ved stigende vinduer og et motstandsområde ved fallende vinduer som vist i figuren. For at disse områdene brytes, kreves det at kroppen på lyset, og ikke bare veken, skjærer gjennom gulvet (taket) ved stigende vindu (ved fallende vindu). Man kan da gi følgende “stop loss” regel ved vinduer:

Regel 12: Plasser en “stop loss” like under gulvet (over taket) ved et stigende (fallende) vindu.

Stigende flagg / vimpel.

Fallende flagg / vimpel.

Et ideelt flagg er to store lys som omgir tre små, men 2 eller flere små lys som omgis av to store, er også akseptabelt. Innenfor de store lysene skjer det gevinstsikring, ved at noen med lange posisjoner selger ved stigende flagg, og noen med korte posisjoner kjøper ved fallende flagg. Man kan legge en støttelinje (motstand) like under (over) et bullish (bearish) flagg.

Det ideelle flagget består av to store lys hvis kroppene omgir kroppene til tre små lys. Volumet er høyest på de to store lysene. Det ideelle hvite flagget har et fjerde lys med en lukking som ligger over lukkingen til det første lyset og det fjerde lyset skal ha en åpning som ligger over lukkingen på det tredje lyset. Lyset omslutter mindre lys av motsatt farge. Det ideelle sorte lyset består av et fjerde lys med lukking lavere enn det første lyset og en åpning som ligger lavere enn lukkingen på lys nummer tre. Lyset omslutter mindre lys av motsatt farge. Figuren ovenfor viser ideelle flagg. Men følgende kan også regnes som flagg.

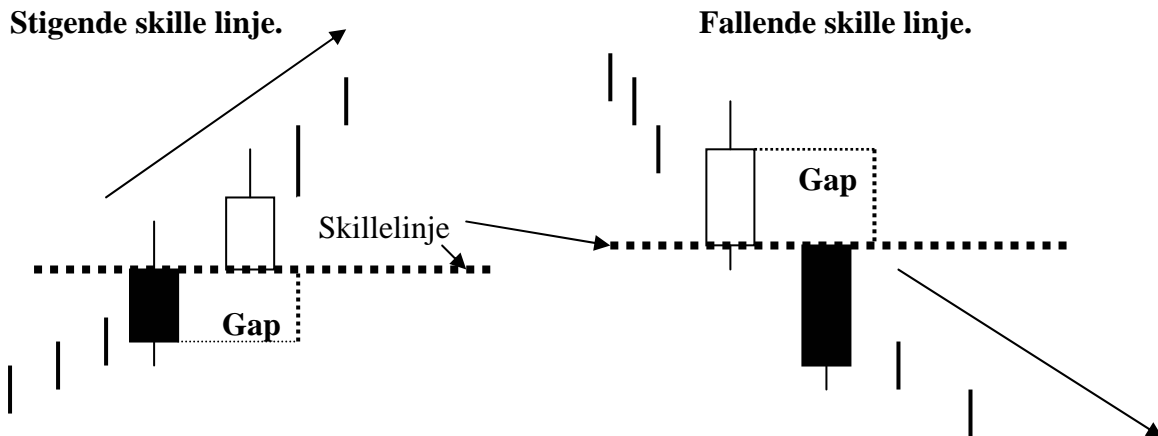
- To store hvite (sorte) lys danner rammen for stigende (fallende) flagg.
- To, tre, fire eller fem små lys uansett farge ligger innenfor høy og lav (veken) av to store lys.

Etter hvert som man lærer seg signalene blir man flinkere til å vurdere hva som er flagg og ikke flagg for den enkelte aksjen man trader.

Skillelinjer (“separating lines”) er et annet kjent fortsettelsesmønster som vist i figuren på neste side. Man trenger bekreftelse neste dag. Av figuren fremgår det klart hva som skjer.

Ved stigende skillelinje er markedet inne i en stigende trend. Så kommer plutselig et sort lys som i seg selv er “bearish”. Neste dag “gapper” kursen opp ved åpningen og et hvitt lys indikerer at den stigende trenden er intakt. Det motsatte skjer ved en fallende skillelinje. Markedet er inne i en fallende trend. Plutselig inntreffer et hvitt lys, et “bullish” signal. Neste dag gapper aksjen ned ved åpningen og den fallende trenden er intakt når det sorte lyset er fullført. Dette er de tre viktigste fortsettelses mønstrene og man kommer langt med å kjenne dem.

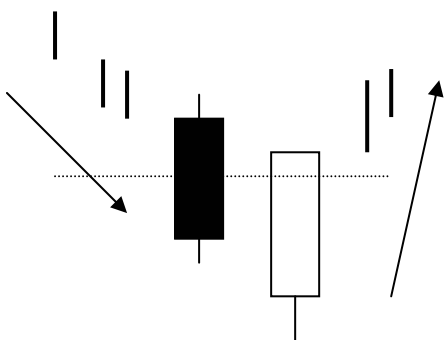

4. Reverserings signaler / mønstre.

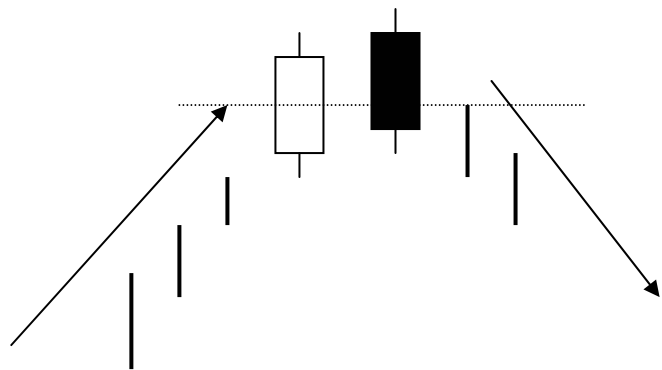
Allerede i kapittel 3 ble vi kjent med en rekke reverseringsmønstre, som Doji, hammer, hengende mann, stjerneskudd og invers hammer etc. De viktigste reverseringssignalene er

- Dojis.
- Hammer og hengende mann.
- Invers hammer / stjerneskudd.
- Oppslukings mønster.
- Gjennomskjæring / mørkt skydekke.
- Harami.
- Stjerner.

1. Gjennomskjæring. Bunnsignal.

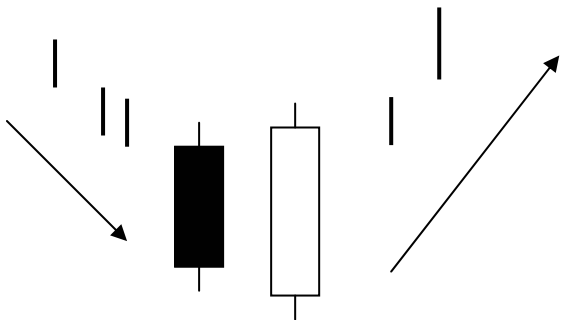
2. Mørkt skydekke (Delvis solformørkelse). Toppignal.

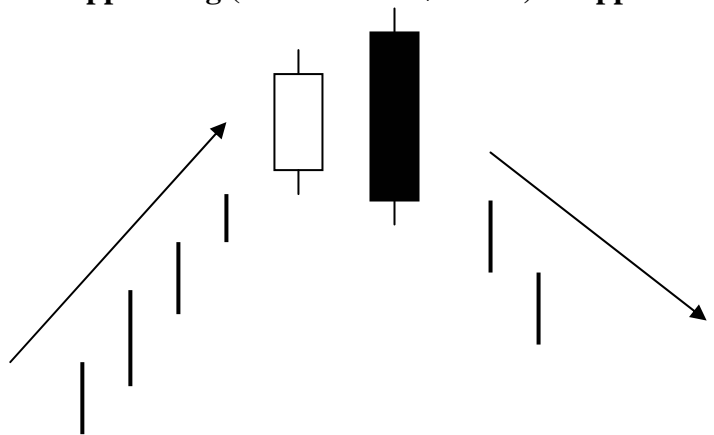
Som vi har vært inne på tidligere, kreves det av et gjennomskjærings (“piercing”) signal mer enn 50 % gjennomskjæring av kroppen på det sorte lyset ved en bunn. Tilsvarende krever vi

ved et mørkt skydekke (“dark cloud cover”) som er et toppsignal mer enn 50 % gjennomskjæring.

1. Oppsluking. Bunn

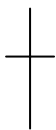
2. Oppsluking (Total solformørkelse). Topp.

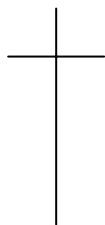
Figuren viser at oppslukings (“engulfing”) mønstre finnes i to varianter, et “bullish” og et “bearish”. Et “bullish” oppslukings mønster er sterkere enn gjennomskjæring ved at det hvite lyset sluker hele det sorte lyset. Tilsvarende er et “bearish” oppslukings mønster (fullstendig solformørkelse) sterkere enn et mørkt skydekke (delvis solformørkelse) ved at det sorte lyset sluker hele det hvite.

Doji skulle være greie. Følgende typer finnes.

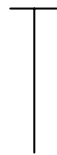
Doji Stjerne.

Long legged Doji.

Dragon fly Doji.

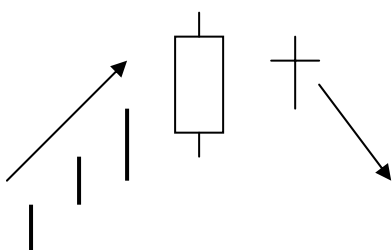
Gravestone Doji.

Ved bunner eller topper er dette reverseringssignaler. Noen ganger kan Doji komme som en del av et mønster, som for eksempel

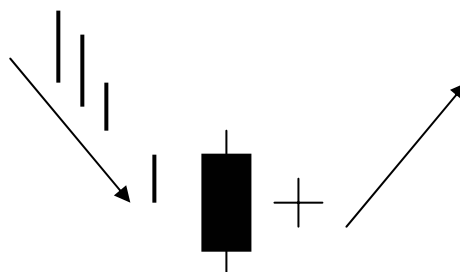
Doji Harami (Harami kryss.)

Topp

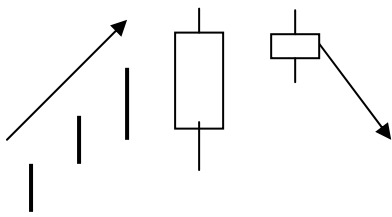
Doji Harami (Harami kryss)

Bunn.

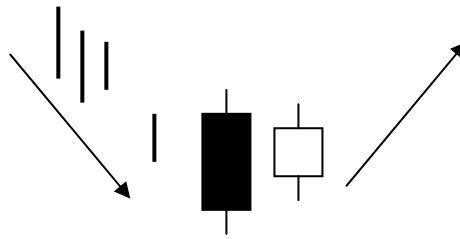

En ordinær Harmai er vist i neste figur. Fargen på det andre lyset er ikke vesentlig, men poenget er at det første lyset må være større enn det andre. Det andre lyset kan, bare det første er større, være en hengende mann, hammer, “spinning top” etc.

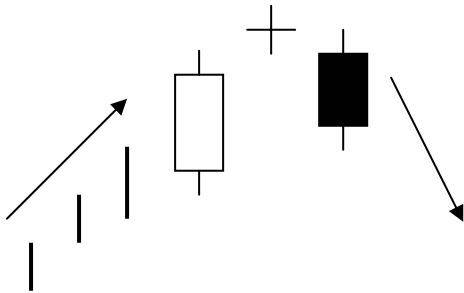
Harami Topp.

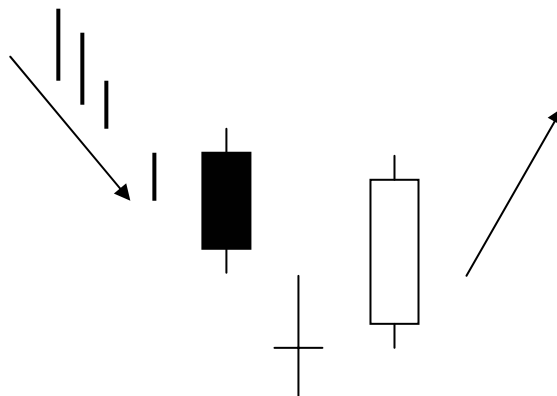
Harami Bunn.

Doji aftenstjerne topp

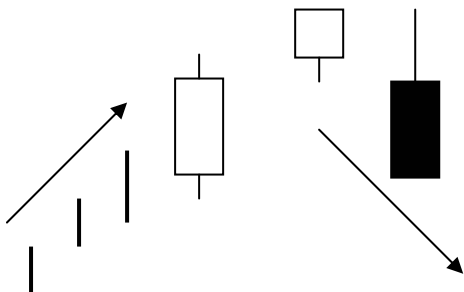

Doji morgenstjerne bunn.

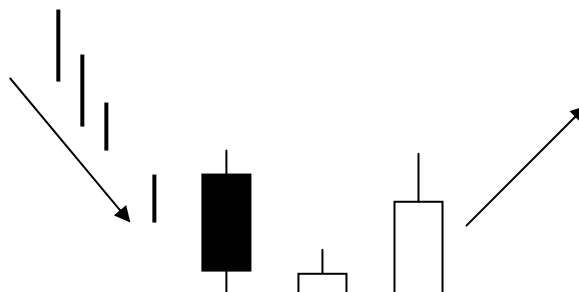

Vanlig morgen og aftenstjerne er vist i figuren nedenfor.

Aftenstjerne topp. Venus.

Morgenstjerne bunn. Merkur

Fargen på det andre lyset er ikke vesentlig, men er sort (hvitt) ved en topp (bunn) er selvsagt et sterkere signal. I ideelle stjerner "gapper" den andre lyset bort fra det første og det tredje skjærer kraftig inn i kroppen på det første. Det første lyset i stjernene skal være relativt stort. Men det er tilstrekkelig at kroppene mellom første og andre lys ikke overlapper for at det skal klassifiseres som en stjerne. En aftenstjerne kan betraktes som et trafikklys, først grønt, det store hvite lyset, så gult en "spinning top" og så rødt det store sorte lyset.

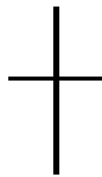
5. Støttelinjer, motstand og kanaler.

Vi har allerede nevnt en rekke steder hvor det er aktuelt å legge støtte- og motstandslinjer. Naturlige steder er

- Midt på store lys.
- Vinduer (hele vinduet blir støtte eller motstand).
- Under og over flagg.

- Topp: På toppen av høyeste veke ved Doji, stjerneskudd, høye bølger, mørkt skydekke og oppsluking.
- Bunn: På bunnen av laveste veke ved Doji, hammer, høye bølger, gjennomskjæring og oppsluking.
- På den første eller andre av tre hvite soldater.
- Lange øvre (nedre) veker er motstandområder og alle lysene i morgen og aftenstjerner danner også motstandområder.

Dersom man greier å forestille seg tilbuds og etterspørsel som et slag på en slagmark, gjelder det som general om å ha overblikk over hele slagmarken. Dersom kampen bølger frem og tilbake, vil man ofte ende opp i gamle skyttergraver som dermed blir motstands eller støtteområder. Det er naturlig at på et sted kampen en gang var hard, kan det samme komme til å gjenta seg ettersom slaget bølger frem og tilbake. Tenk på en Doji. Den er et eksempel på et marked (en aksje) hvor det er likevekt mellom tilbud og etterspørsel.

Hvem har kontrollen her? Japanerne bruker mye analogi fra slagmarken i sin “candle stick” analyse. Samme åpning, samme lukking og omtrent like mye ut til hver side. Når dagen slutter er soldatene tilbake i skyttergravene. Tautrekkingen er tilbake ved det merket der den startet. For en som følger aksjen i reell tid, er heller ikke dette helt riktig. Det kan jo for eksempel tenkes at oksene hadde overtaket tidlig på dagen og bjørnene midt på dagen. Ved stengning har oksene gjenvunnet tapt terreng og man er tilbake til utgangspunktet. Det trenger ikke være uvesentlig hvordan et lys (for eksempel et “high wave candle” ble dannet). Anta at man trader på dags signaler og et “high wave candle” forekommer ved en topp eller en bunn. Det kan være interessant å vite hvordan den “bearish” øvre veken ble dannet ved en topp og den “bullish” nedre veken ble dannet ved bunnen. Ble den dannet ved dagens åpning, midt eller slutt? En mulig måte å finne dette ut på om man ikke følger aksjen i reell tid, er å fokusere på høyere frekvente (times, 15 eller 5 minutt) data.

En Doji kan således tyde på at kampen har vært hard og bølget frem og tilbake og det er naturlig å merke av dette området ved en topp eller en bunn. To fotballag med hvite og sorte drakter har opplevd følgende

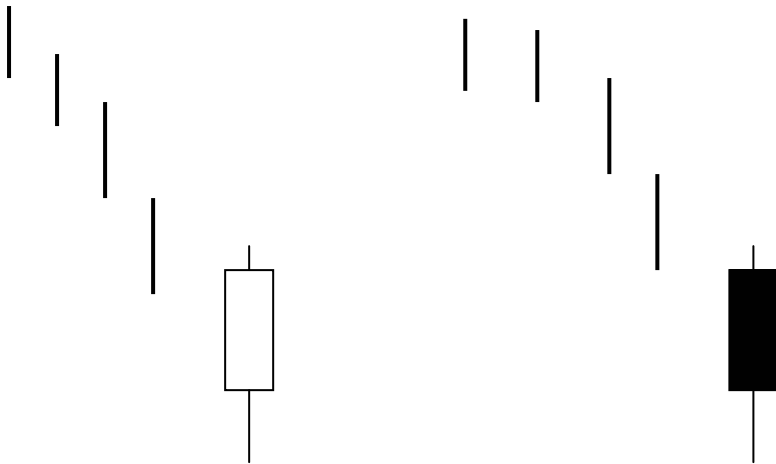
Etter 15 minutter: Hvite leder 2 – 0. Topp. Hvite har overtaket.

Etter 35 minutter: Sorte leder 4 – 2. Bunn. Sorte har overtaket.

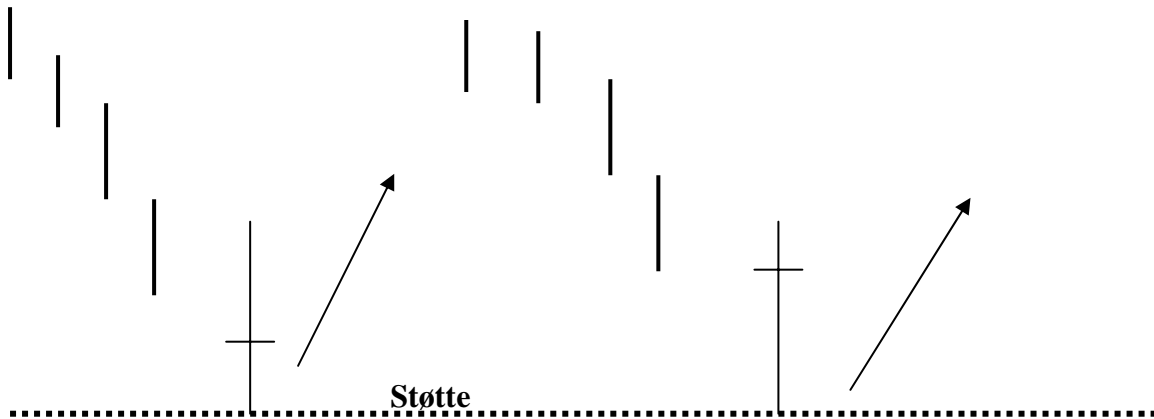
Etter 45 minutter (Pause) 4 – 4. Likevekt, men hvem har psykologisk overtak?

De fleste vil være enige om at de hvite kommer ut med et psykologisk overtak etter pause, så derfor er det ikke uvesentlig hvordan likevekten gjenoprettes. Det er ikke uvesentlig å vite hvordan Dojien dannes. Dette er forsøkt forklart i neste figur. Anta at vi er ved en topp

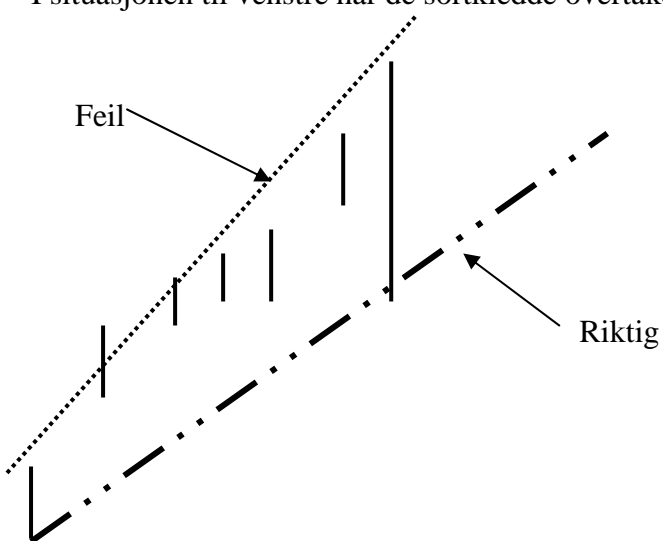
Situasjon 1 time før lukking.

Situasjon ved lukking (hvilket bunnsignal er sterkest?)

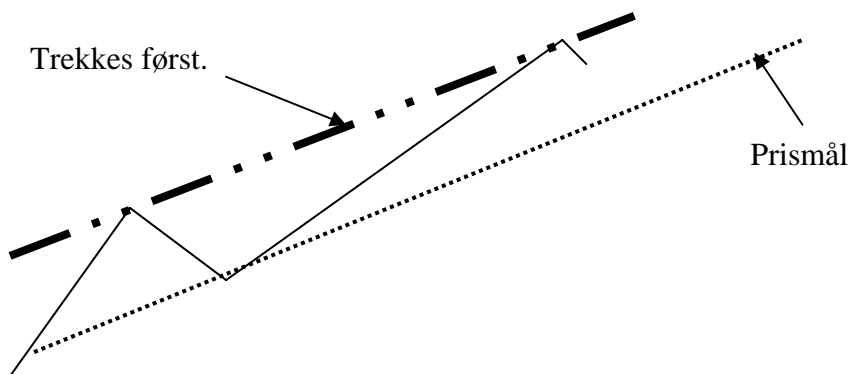

Dojien til høyre er et sterkere bunnsignal enn den til venstre. I begge tilfeller legges støtten ved dagens laveste kurs. I situasjonen til høyre drar oksene tauen dit de startet om morgenen. I situasjonen til venstre har de sortkleddene overtaket den siste timen før stenging.

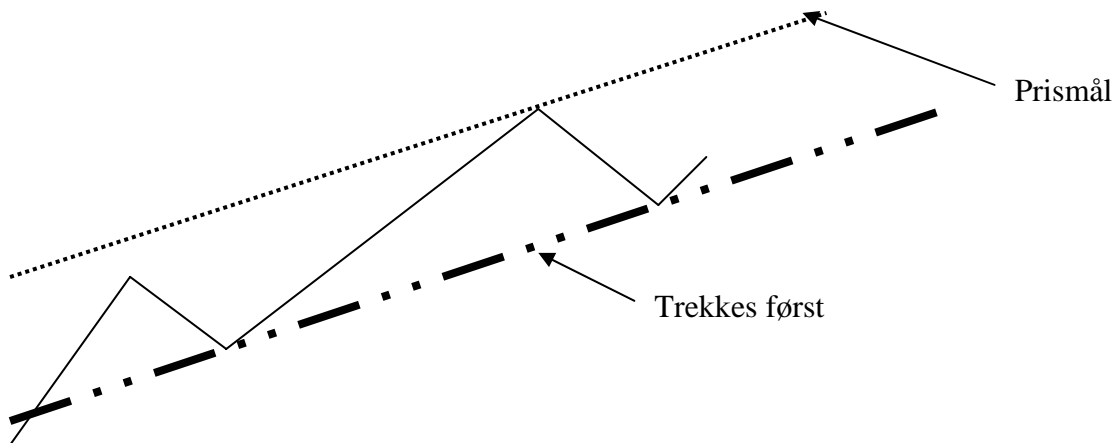

I figuren nederst på foregående side fremgår det at det er feil å legge en stigende støttelinje ved toppene. Den skal legges ved bunnene. Tilsvarende skal en fallende motstandslinje legges ved toppmønsteret.

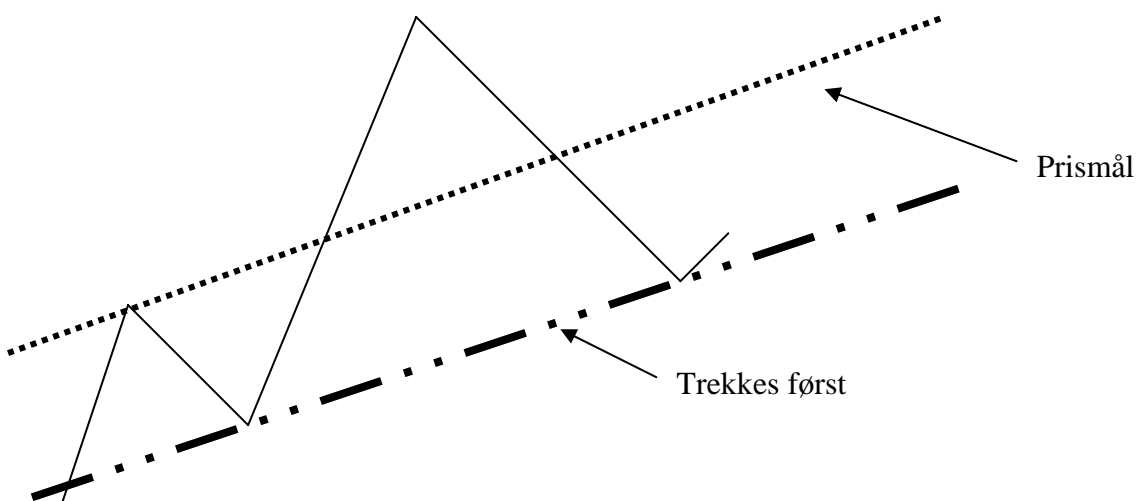
For å trekke en kanal trenger man tre punkter.

Først trekkes en linje gjennom de to toppunktene. Deretter trekkes en parallell med denne linjen som går gjennom bunnpunktet. Dermed har man et prismål for hvor reaksjonen fra det andre toppunktet vil treffe. Når man får det andre bunnpunktet, justeres kanalen.

I dette tilfellet trekkes nedre del av kanalen først ved å legge en linje gjennom de to bunnpunktene. Deretter trekkes en linje parallell med denne gjennom den andre toppen. Det er et unntak fra denne regelen. Dersom den andre toppen kommer etter en sterk stigning som vist i neste figur, trekkes den øvre linjen på kanalen gjennom det første toppunktet.

I dette tilfellet ser vi at bølgen opp til den andre toppen er mye lengre og sterkere enn bølgen opp til den første toppen. De som kjenner Elliot Wave teorien, vet at det ikke er uvanlig at bølge nummer tre i en oppgangsfase er sterk og ofte den lengste. Det er uvanlig, men det

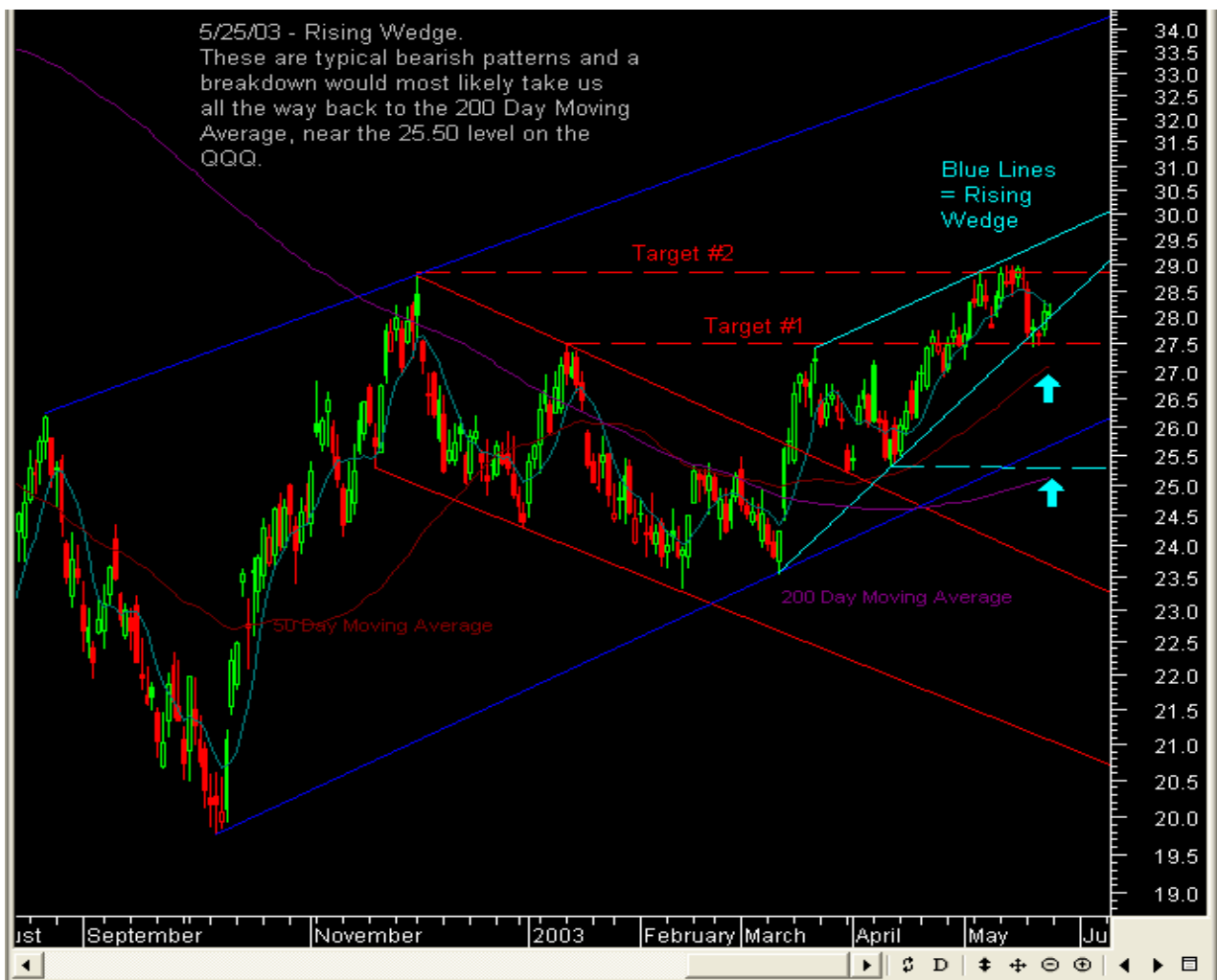
forekommer at bølgen opp til den tredje toppen blir like lang og sterk som den tredje. Ofte er den mer lik den første og da er det naturlig å trekke øvre kanallinje gjennom den første toppen.

Den første figuren ovenfor er klippet fra <http://www.hotstix.com/public/> og viser det tekniske bildet for Nasdaq 100 tracking stock QQQ, i begynnelsen av februar 2003. Vi ser hvordan de har trukket enkle støtte og motstandslinjer som har form som en kile med flatt gulv. Siden kroppen på det siste lyset har brutt støtten, mente de at kursen skulle ned. Hotstix utfører ukesanalyser og svært ofte har de rett som de også hadde denne gang. To uker senere har de

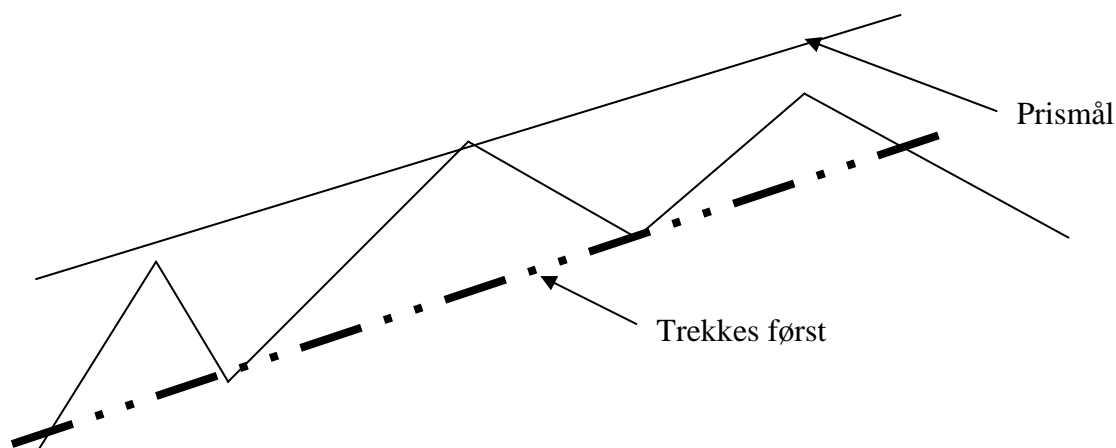
som vist i neste figur etter en hammer og et stort grønt (hvitt) lys satt retningen oppover. De bruker også som vi ser glidende gjennomsnitt som (her første) prismål i tillegg til motstandslinjen i kanalen. De opererer således med to sett prismål. Noen ganger kan man ha flere. Vi ser også at de benytter glidende gjennomsnitt som motstandnivåer. Har man funnet et eller flere gjennomsnitt av optimal lengde for den aksjen man trader, vil de ofte kunne være gode støtte eller motstandslinjer som her. Enda sterkere blir det når to gjennomsnitt som vist i figuren konvergerer.

Neste figur viser det tekniske bildet for aksjen den 25. mai. Som vi ser, er det nå kommet mye ny tilleggsinformasjon. Det tekniske bildet er komplekst med en rekke motstridende krefter.

Den lange mørkeblå trendkanalen er stigende (“bullish”) og den kortere røde fallende (“bearish”). Kursen ligger over både det korte gjennomsnittet på 50 dager og det lange på 200 dager. Det er styrke. På enda kortere sikt er den turkise stigende kilen (diagonalt triangel) et “bearish” signal. Mye kan tyde på at kursen på kort sikt skal opp mot (og kanskje litt over) motstanden ved taket på kilen. Deretter skal kursen rikosjeres nedover. Men dette skjer ved den øverste røde motstandslinjen og da bryter kursen gjennom denne. Vi har altså et relativt sterkt motstandsområde mellom en kurs på litt under 29 og litt over 30. Lenger oppe ved øvre blå kanallinje, er der motstand ved en kurs på over 35 (det vil ta tid før kursen nærmer seg øvre linje og da har den steget til over 35.) Alt i alt et meget komplekst teknisk bilde.

I figuren ovenfor har vi vist et eksempel på at den siste bølgen er trunkert og den når ikke opp til prismålet. Dette må man være oppmerksom på. Her er det viktig at man ikke kaster bort en profitt.

Regel 14: La aldri en posisjon som løper med gevinst ende i tap. Flytt stoppen oppover og (eller) ta gevinst om det tekniske bildet blir for komplisert.

Men samtidig må det advares mot

Regel 15: Ta ikke gevinst bare fordi posisjonen er lønnsom så langt. Overtrading (ut og inn i ett sett) kan være like tapsbringende som å la være å sette "stop loss". Grundig analyse av fortjeneste / risiko ved hver handel er nøkkelen til suksess.

Regel 16: Skriv ned grunnene til hver handel og analyser etterpå om du gjorde riktig.

6. Flere eksempler på "Candle Stick" analyse.

Figuren nederst på foregående side viser månedlige "candle stick" for "IYR iShares Dow Jones U.S. Real Estate Index Fund." Dette er en indeks tracking aksje som er korrelert med

det amerikanske eiendoms og boligmarkedet. Dersom man forventer et fall i eiendomsmarkedet, kan man kjøpe salgsoptionsjoner på dette fondet. Den hengende mannen i juli 2002 faller sammen med økt omsetningsvolum og signaliserte en tydelig topp. Like før var det tre små lys som gjorde at man nesten kunne tidfestet toppen eksakt på månedsbasis bare ved å benytte "candle stick" analyse. Hadde man kjøpt salgsoptionsjoner eller salgswarrants nær toppen ville man fått en pen avkastning. Man kunne gått inn igjen i markedet etter oppslukings mønsteret som ble fullført i november, men man kunne blitt stoppet ut etterpå avhengig av hvor man la stoppen og man måtte vente flere måneder på oppgangen som nå er nært et motstandsnivå. Vi fokuserer ned på ukesdata for å se hva en som er lang i aksjen bør gjøre. Vi er meget nær et motstandsnivå, så her gjelder det å være varsom.

Fokusert ned på høyfrekvente ukesdata, er det ingen ting som tyder på at vi skal gå ut. På slutten har vi tre hvite soldater (et lite lys, så mønsteret er ikke ideelt), og det er et fortsettelsesmønster som vist i kapittel 6. For øvrig ser vi at der er en hammer midt i juli i 2002 etterfulgt av et vindu som lages av et stjerneskudd. Vi ser at dette lille vinduet holder som støttenivå til det lukkes like etter de tre kråkene midt i september. Der er et motstandsnivå ved den sidelengse kursbevegelsen mellom 85 og 90. Der ligger en støtte i hele vinduet like under 80 og et dypere støttenivå ved de to hammernes skaft på 70. Dette lave støttenivået holder i hele den perioden som er vist i figuren. En som allokerte sine midler dynamisk hadde en altfor dårlig risiko / lønnsomhet ned til det nederste støttenivået om vi antok at han kom seg inn på USD 80. Til det neste støttenivået var nedsiden 2 og oppsiden 5 eller $2/5 < 1/3$ som vi også mener er for dårlig. Samtidig slåss han mot et fallende mønster på lavere frekvente måneds data som vist i forrige figur. Alt i alt ville det ikke være gunstig å ta en lang posisjon i aksjen ved det stigende vinduet.

Om vi fokuserer ytterligere, på dagskurser (ikke vist), får vi samme konklusjon. Fokusert ytterligere ned på 10 dagers intervall og timesdata, ser vi av figuren på neste side at der er et stigende vindu på slutten etterfulgt av en Doji. For en som har vært lang i aksjen fra februar / mars, er det altså på tide å flytte stoppen opp til gulvet i vinduet ved 85.5 og følge aksjen i reell tid. En mer offensiv strategi er å legge stoppen nær det glidende gjennomsnittet litt under 85. Figuren viser også at kursen ligger nær øvre grense i Bollinger båndet.

“Relativ Strength” RSI indeksen og MACD vitner om styrke, og siden man ikke skal kutte de beste tulipanene i hagen, ville vi anbefalt en med lang posisjon å bli stående på kort sikt. Men som vi ser nærmer RSI seg det overkjøpte området på 80.

7. Kjøpe og selge stearinlys i båndet.

Bollinger Bands ble utviklet av John Bollinger <http://www.bollingerbands.com/>. Det konstrueres ved først å konstruere et midtpunkt, et vanlig glidende gjennomsnitt (Simple Moving Average – SMA(21)) som vist i figuren ovenfor. Deretter beregner man et standardavvik av tilsvarende lengde. Dette multipliseres med en positiv (2) og tilsvarende negative (-2) konstant og legges over og under gjennomsnittet. Båndet fremkommer ved å gli langs observasjonsmaterialet. Når det er beregnet for et intervall, tar man bort en observasjon i begynnelsen av intervallet og legger til neste i enden. Dermed fremkommer de to yttergrensene for båndet Bollinger Bands (20) som vist i figuren. Grunnen til at vi velger 21 perioder for SMA er at 21 er et Fibonacci tall og vi foretrekker gjennomsnitt som er av lengde et Fibonacci tall (Fibonacci tall er mye brukt i finans.) Vi kan ikke påvirke lengden av Bollinger Bands på Bigcharts.com ettersom det er av fast lengde 20 perioder.

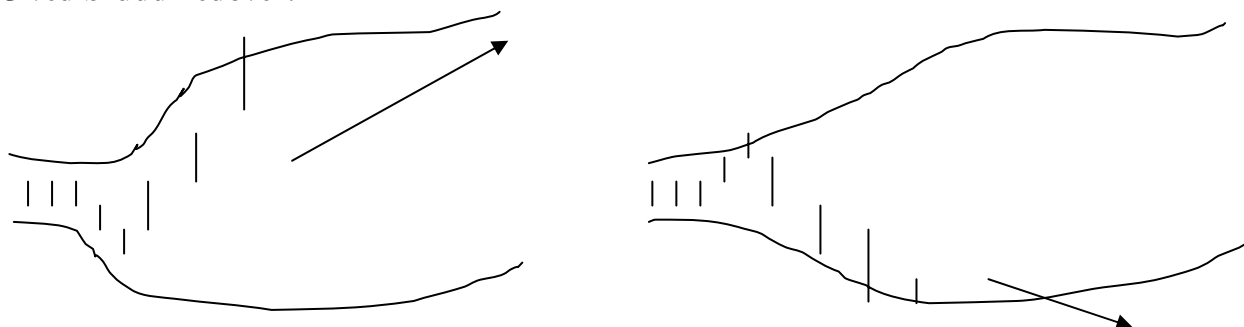
Uoverensstemmelsen blir marginal og det kan endog tenkes at det er en fordel, da mange andre sikkert bruker SMA 20 og som kjent i finans, kan det lønne seg å gå mot flertallet.

Bollinger Bands drives av volatilitet og siden standardavviket er et mål på volatilitet eller svingninger i aksjekursen, så utvider båndet seg i volatile perioder og trekker seg sammen i roligere perioder. Man kan handle inne i båndet og det er tre hovedmåter (en fjerde beskrives på Bollingers side som det er vist til ovenfor) å bruke båndet på:

- Squeeze og etterfølgende volatilitetsutbrudd. Båndet trekker seg sammen som en fjær som kneppes mellom tommeltottene før kursen tar av. Der er eksakte måter og måle denne på enten definert ved båndets historiske bredde eller ved Bollinger Band på standardavviket selv.
- Vandring i båndet og trendfølging. Kursen beveger seg langs (utenfor) en av yttergrensene, faller tilbake til gjennomsnittet og fortsetter i samme retning.
- Reversering ved yttergrensene og bevegelse mot motsatt yttergrense.

Som man ser er det en stor misforståelse at man skal kjøpe ved nedre grense av båndet og selge ved øvre, selv om båndet også kan brukes slik. Dette er den siste av de tre metodene nevnt ovenfor. Bollinger Bands er en relativ metode. Med det menes at man glemmer nivået på den aksjen man handler i. Det er aksjens posisjon i båndet som er avgjørende og hvilket av de tre signalene ovenfor som er mest aktuelle. La oss nå gå tilbake til siste figur i foregående kapittel. Fredag nær midten av mai 2003 hadde vi et eksempel på en squeeze (vi benytter ikke Bollingers eksakte definisjon, da båndet her kombineres med “Candle Stick” analyse). En squeeze kan best sammenlignes med en fjær som vi presser sammen mellom tommeltottene. Når vi slipper fjæren, får kursen et puff i den ene eller andre retningen. Foran en oppgang kan det begynne med en nedgang før kursen tar av. Vi har en såkalt J-kurveffekt som vist i figuren nedenfor.

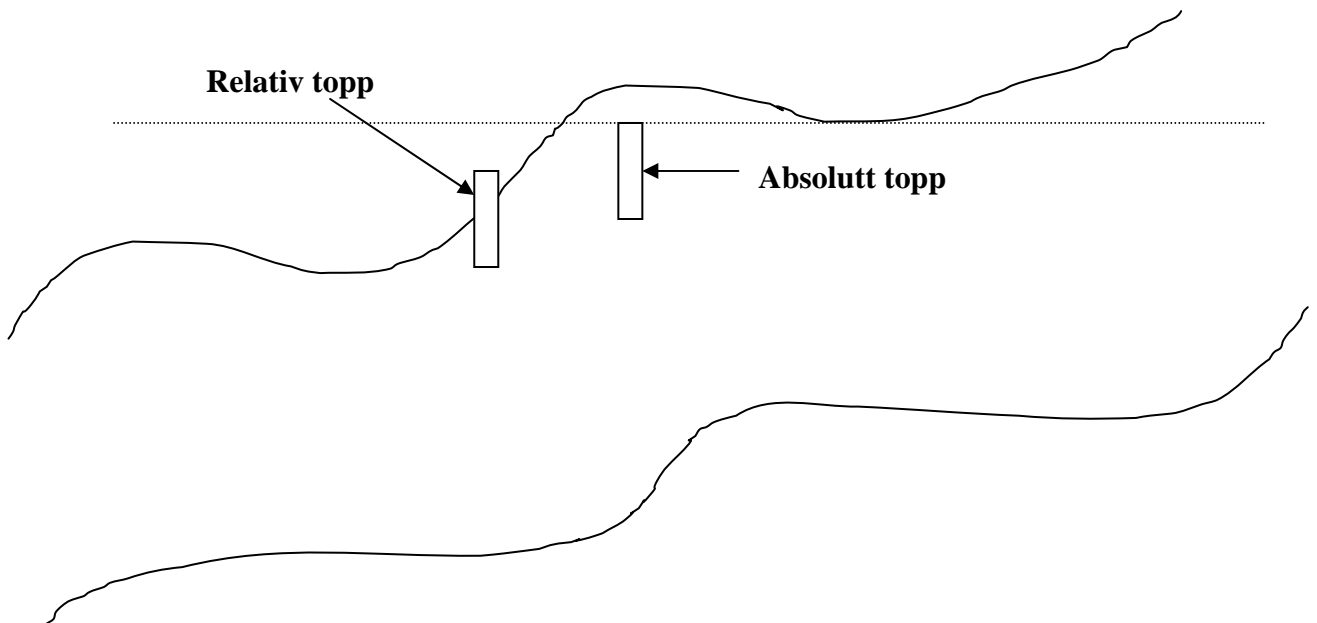
Squeeze med etterfølgende volatilitetsutbrudd. J-kurve ved brudd oppover og omvendt J ved brudd nedover.

Det skjedde ikke her. Kursen fikk et umiddelbart løft opp mot og ut av øvre grense på båndet og siden tagget kursen den øvre grensen av båndet og falt ned til det glidende gjennomsnittet som stort sett tjente som støtte på vei opp mot siste kursnotering. Kun en gang fikk vi et ordentlig brudd gjennom gjennomsnittet, ved det andre av de to stjerneskuddene på åpningen onsdag 22. mai. Vi har her et lærebokseksempel på hvordan man kan vandre langs en kant av båndet etter et volatilitetsutbrudd ved hjelp av enkel teknisk analyse. Vi ser at bruddet oppover skjedde på sterkt økende omsetning (volum) som er en viktig bekreftelse på styrken i den nyetablerte trenden. Vi ser at squeezeen skjedde på et “bullish” oppslukings mønster. Samtidig skar den blå linjen på MACD den røde nedenfra, dvs. “bullish” bekreftelse. RSI bekrefter det bildet som gis av MACD og da kan de behandles som en indikator, da begge er utledet av pris. Det er her naturlig å legge stoppen like under yttergrensen av Bollinger Båndet dvs. like under 83 og det ville holdt som støtte til siste lys på fredag den 24 mai. Ved nå å flytte stoppen opp til 85.5 (eller 85), ville man hatt en sikker gevinst på USD 2.5 per

aksje. I dette tilfellet har vi lukket øynene for motstandsnivået ved 85 og kun handlet relativt innenfor båndet. Men siden motstandsnivået ligger der, er det naturlig å flytte stoppen opp dit. Siden vi har et vindu nær øvre grense av båndet blir det spennende å følge aksjekursen de nærmest dagene. Følgende situasjoner er aktuelle

- Videre tagging av øvre grense av båndet eller brudd ut av båndet og fortsettelse oppover.
- Lukking av vinduet og reversering tilbake til midtpunktet av båndet eller til nedre side av båndet. Dette kan skje etter et brudd ut av båndet (relativ topp), etterfulgt av en pris inne i båndet (absolutt topp). Dette siste er et reverseringssignal i Bollinger bandet og et eksempel på tilfelle 3 ovenfor. Situasjonen er vist i figuren nedenfor.

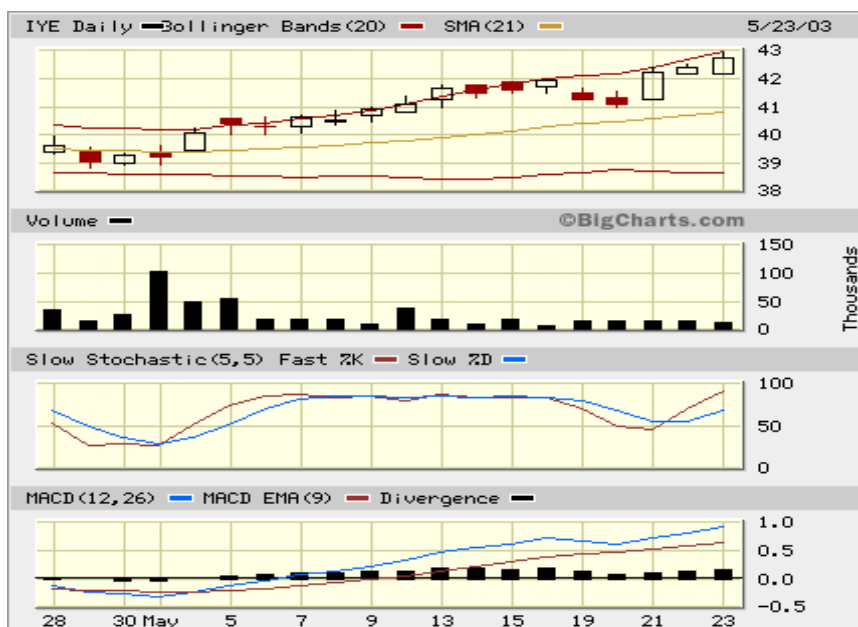

Som vist ved den stiplede linjen, ligger lyset som faller utenfor båndet lavere enn det andre lyset som er en absolutt topp. Men siden det første lyset ligger utenfor båndet er det relativt til posisjonen i båndet en topp. Det er en relativ topp og således relativt til posisjonen i båndet en relativt høyere kurs enn det andre lyset. Det er helt fundamentalt å forstå dette når man handler i båndet, slik det ble konstruert av Bollinger. Vi ser at det hvite lyset som falt utenfor på torsdag den 23 mai var et eksempel på en slik relativ topp, men det neste sorte lyset var ikke en absolutt topp da det lå lavere enn det hvite. Vi ser at vi hadde et mørkt skydekke fra lukkingen på torsdag til åpningen på fredag. Deretter fulgte tre hvite soldater etterfulgt av en hengende mann, et stjerneskudd og en Doji, alt i alt tre reverseringssignaler på timesdata. Men om vi skal gå i retning av vinduet, som skal være et sterkere signal enn reverseringssignalene og vi vet at de større trendene på måneds, uke og dagdata (ikke vist) er positive, så kan vi bli stående om vi ikke er blitt mer kortsiktig. Stoppen ligger som et sikkerhetsnett like under 85.5. Men dette skjedde på fredag og spørsmålet er om kursen “gapper” forbi stoppen på mandag. Dersom vi som ukestrader bruker regelen om å ligge flatt over helgen, skulle vi altså likvidere (deler av) posisjonen, siden vi er ved et motstandsnivå.

Den neste figuren viser IYE, iShares Dow Jones U. S. Energy Sector Index Fund som også er en index tracking aksje / fond.

Basert på ukesdata ser vi at aksjen har tradet sidelengs siden august i fjor. Samtidig ser vi at vi nå har en “setup” for en squeeze og at det skjer et brudd oppover i båndet. En invers eller omvendt squeeze er en periode hvor båndet har utvidet seg maksimalt som ved hammeren midt i juli i 2002. Man skal også være svart ops på dette, da det ofte signaliserer slutten på en trend. Dette er spesielt tydelig her. Den fallende trenden har stoppet opp og aksjen har tradet sidelengs siden begynnelsen av august. Denne utvidelsen trenger ikke nødvendigvis være slutten på trenden, men bare en konsolidering før den fortsetter nedover. Men en lengre sidelengs bevegelse kan også antyde at den fallende trenden er over og at de smarte pengene akkumulerer aksjer i påvente av en etterfølgende oppgang. En slik akkumulering ved en bunn skjer ofte i det stille, da ingen andre skal gjøres oppmerksom på hva som skjer og presse prisen oppover før det er nødvendig. Motsatt ved en topp, da gjelder det om å påpeke aksjens attraktivitet for å tiltrekke seg kjøpere. De smarte distribuerer aksjene ved en topp.

Tilbake til figuren. Vil vi få en omvendt J, eller vil bruddet fortsette oppover? I figuren ovenfor har vi fokusert til dagsdata. MACD, og Slow Stochastics som her benyttes som en indikator ved konvergens (enighet) viser at det ville være riktig å ta en lang posisjon i aksjen i slutten av april / begynnelsen av mai. Bruddet oppover skjedde her også på økende volum og

positive “candle stick” signaler, først en harami, deretter nesten en Doji og så et relativt stort hvitt lys. La oss si at vi greide å komme inn på 40 og at vi la en “stopp loss” like under yttergrensen av båndet på 38.5. Vi ser at denne stoppen ville holdt til dags dato og den kan nå flyttes opp til 41 (ved det glidende snittet) eller 42 like under det siste av de tre hvite lysene

Trendfølging kan være den vanskeligste situasjonen innenfor Bollinger Band. Ofte selger man for tidlig en aksje som bare stiger og stiger eller man dekker en “short” posisjon for tidlig for en aksje som faller og faller. Peter Lynch, en av verdens beste investorer, sier at man ikke skal kappe de beste blomstene i hagen. “Cut your losses and let your profit run” er et annet kjent slagord. Noen tradere hevder at det er vanskeligere å ta gevinst enn tap. Når er trenden over? Når får vi en lengre konsolideringsfase? Vi har konsentrert oss om tekniske indikatorer. På Bigcharts finnes der en indikator ADX (DMI- og DMI+). ADX står for “Average Directional Movement” eller gjennomsnittlig bevegelse i en retning, dvs av trendens retning. I den neste oppdaterte figuren ser vi at aksjen nå har steget ytterligere. ADX, den sorte linjen ligger flatt. Denne linjen er et gjennomsnitt av DMI- som viser negativ retning og DMI+ som viser positiv retning. Siden ADX ligger relativt flatt er det enda ikke etablert noen klar trend, men den positive blå linjen skjærer den negative røde nedenfra og det er et positivt signal. ADX er en treg indikator, så det vil ta tid før den viser at en ny trend er etablert. ADX sier ikke noe om retningen på trenden i kursen, bare om den tender.

En måte å screene kjøpskandidater på er å lete etter aksjer med en ADX som ligger lavere enn (nær) 20 og hvor DMI+ skjærer DMI- nedenfor som i dette tilfellet. For posisjonstradere og helt generelt for aksjer som man mener er inne i en trend, er fundamental aksjeanalyse et viktig supplement til den tekniske analysen. Man kan si fundamental aksjeanalyse er viktigere

- Jo lengre horisont man har.
- Jo mer usikker man er på om trenden er varig.

Stock Scouter <http://moneycentral.msn.com/content/investing/findhotstocks/p38814.asp>

rater aksjer på en skala fra 1 – 10 ut fra selskapets fundamentale forhold. Aksjer som ligger nær 10, er kjøpskandidater, mens aksjer som ligger nær 1 er salgs (“shorting”) kandidater.

Siden IYE er et fond og ikke en aksje har det ingen rating på MSM. La oss prøve en annen kjent aksje, Nokia. På denne siden <http://moneycentral.msn.com/home.asp> skriver man inn Nok (Ticker symbolet for Nokia) i boksen merket “Search MSM Money” og trykker “Go”. Da finner vi følgende

Quotes delayed 20 minutes

[Quick Quote](#)

Nokia Corporation			
Last	17.98	Open	NA
Change	unch	Previous Close	17.98
% Change	unch	Bid	NA
Volume	NA	Ask	NA
Avg Daily Volume	9.72 Mil	Instit. Ownership	17.5%
Day's High	NA	52 Week High	20.44
Day's Low	NA	52 Week Low	10.51
StockScouter Rating		9	Intraday Chart
Fundamental Data			
P/E	24.00	Market Cap.	86.09 Bil
Earnings/Share	0.75	# Shares Out.	4.788 Bil
fy Dividend/Share	0.30	Exchange	NYSE
Current Div. Yield	1.70		

Som på en svært summarisk måte sier noe om Nokias fundamentale posisjon. Vi ser blant annet at selskapet er en kjøpskandidat ut fra en overfladisk fundamental analyse, da det har en Stock Scouter rating på 9. I menyen til venstre kommer det opp en et valg merket “Financial Results” Vi er spesielt interessert i om selskapet tjener penger og trykker på menyvalget “Key Ratios” og deretter “Profit Margins”. Som vist i følgende tabell ser vi at Nokia ligger bra an i bransjen og også målt mot markedet ved S & P 500.

Profit Margins %	Company	Industry	S&P 500
Gross Margin	41.3	37.1	48.0
Pre-Tax Margin	16.4	-8.3	7.7
Net Profit Margin	11.3	-7.3	4.1
5Yr Gross Margin (5-Year Avg.)	40.3	37.3	47.5
5Yr PreTax Margin (5-Year Avg.)	16.6	-1.9	9.0
5Yr Net Profit Margin (5-Year Avg.)	11.2	-2.5	5.5

På MSM Money er det mulig å gå mye dypere på denne analysen, men vi er i tillegg til selskapets scor på Stockscouter ratingen opptatt av

- “Free Cash Flow”. Har selskapet en positive og økende fri inntjening?
- Er der noen tendens til at de smarte pengene selger / “shorter” aksjen?

På Google.com søker vi på “Free Cash Flow + Nokia” og får treff på følgende side <http://www.wednesday-night.com/NOK.asp>

Med overskriften

“...and generates a lot of free cash flow. Nokia has 40% of its production capacity in China and generates 11-15% of its sales there. ...”

og videre

“Nokia, the world's biggest mobile phone maker, has posted robust profits, but warned that sales were weak and the outlook uncertain.”

“Short interest” finner vi her

<http://quotes.nasdaq.com/asp/MasterDataEntry.asp?page=Short%20Interest>

NOK NOK
NOK NOKIA CORP NYSE

<u>Settlement Date</u>	<u>Short Interest</u>	<u>Avg Daily Share Volume</u>	<u>Days to Cover</u>
May 15, 2003	23,804,495	9,239,348	2.58
Apr. 15, 2003	23,224,389	10,660,691	2.18
Mar. 14, 2003	16,999,873	10,301,105	1.65
Feb. 14, 2003	15,294,721	11,352,824	1.35
Jan. 15, 2003	13,083,157	9,652,538	1.36
Dec. 13, 2002	17,818,413	15,676,863	1.14
Nov. 15, 2002	16,066,770	12,920,100	1.24
Oct. 15, 2002	15,174,024	9,430,052	1.61
Sep. 13, 2002	15,742,246	9,711,115	1.62
Aug. 15, 2002	14,448,097	12,476,117	1.16
Jul. 15, 2002	21,398,057	12,852,060	1.66
Jun. 14, 2002	19,583,795	12,453,629	1.57

Tabellen viser at netto antall korte posisjoner økte svakt fra april til mai, samtidig med at omsetningen gikk ned. Det er også en svak økning i antallet dager det tar for å dekke de korte posisjonene. Dette kan brukes som en såkalt “bearish” indikator og brukes til å sammenligne sentimentet mellom ulike aksjer. Den fundamentale analysen gir således en grunn til å være varsom med en lang posisjon i Nokia. I neste kapittel skal vi foreta en grundigere teknisk analyse av Nokia. Generelt kan vi si

Regel 17: Solid fundamentalt bilde kombinert med sterke tekniske indikatorer øker sjansen for at en stigende trend skal fortsette. Omvendt ved fallende trend.

Det sies også at man skal kjøpe styrke og selge svakhet, så dersom en “candle stick” analyse på ulike frekvenser er sterk samtidig med at andre tekniske indikatorer viser styrke, er det ting som til sammen tyder på at trenden vil fortsette. Ved å plukke ut aktuelle trendende aksjer kan man fokusere på følgende:

- Solide fundamentale forhold som nevnt ovenfor. Bedret rating på Stock Scouter.
- Vinduer og sterkt (eller vesentlig forbedret) overordnet teknisk bilde.

- En ekstremt overkjøpt indikator i begynnelsen av et “bull” marked er ofte tegn på styrke og således et unntak til regelen om at en overkjøpt situasjon representerer et svakt teknisk bilde.

For en aksje som trader flatt innenfor en korridor, er det ypperlig å kjøpe relativt billig ved nedre grense av båndet og selge ved øvre. Man kan få god bekreftelse på en reversering ved å benytte andre tekniske indikatorer. Ved reversering foretrekker vi å benytte en volumindikator som for eksempel “Money flow” og en prisindikator som MACD samt RSI eller “Stochastics” til å vurdere om aksjen er overkjøpt eller oversolgt. Ofte er dette den enkleste av de tre metodene nevnt ovenfor.

8. Andre “candle stick” mønstre og flere tekniske indikatorer.

Tekniske indikatorer er ypperlig egnet til å måle den psykologiske stemningen for en aksje, en sektor eller hele markedet. “Candle stick” lar seg ikke på noen enkel måte programmere, men der finnes ulike screenings programmer. For eksempel finnes der programmer som på noen minutter søker blant flere 1000 aksjer basert på følgende kriterier

- “Fast stochastics” under 20 og i ferd med å skjære “slow stochastics” nedenfra.
- Siste “candle stick” er en Doji som inntreffer nær eller utenfor grensen av nedre Bollinger Band.

Dette vil eliminere antall aksjer det er aktuelt å trade i til et minimum. Følgende sider har elektronisk “candle stick” programvare for å trade på “candle stick” signaler og andre tekniske indikatorer. Noen har søkeprogrammer som beskrevet ovenfor.

<http://www.tc2000.com>

<http://www.wallstreetcity.com/> som er en del av <http://www.investools.com/home.html>

<http://www.cybertrader.com>

<http://www.aspenres.com>

<http://www.cqg.com>

Steve Nison som gjorde Candle stick analysen kjent i vesten har følgende hjemmeside.

<http://www.candlecharts.com/>

En annen nyttig side som gir et ukentlig gratis E-mail nyhetsbrev som det kan være svært nyttig og lønnsomt å abonnere på finnes på denne siden.

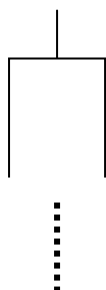
<http://www.hotstix.com/public/default2.asp>

Ved å følge deres analyser fra uke til uke lærer man mye om hvordan støtte og motstands-linjer og kanaler trekkes som vist i kapittel 6.

På hjemmesiden til den amerikanske “Market Technicians Association, inc.”

<http://www.mta.org/>

kan man finne mye nyttig informasjon og holde seg oppdatert på teknisk aksjeanalyse. Som nevnt ovenfor er ikke “candle sticks” analyse skreddersydd for programmering. For det første godtar et dataprogram bare det det er programmert til å gjøre. Et dataprogram som kun reagerer på ferdige “candle stick” kan ikke reagere i en situasjon som illustrert i følgende figur:

Figuren viser at markedet er åpent og at vi ikke har fått noen sluttkurs som gjør at kroppen på stearinlyset kan tegnes. I en slik situasjon kan en trader følge aksjen intradag og vurdere om han skal gå ut før det sannsynlig store sorte lyset kan tegnes. Det sies at de dumme pengene er inne tidlig på dagen og de smarte på slutten. Men på slutten av dagen skal også ofte fondsforvaltere fylle sine ordrebøker før markedet stenger. Man kan ha tilgang til en annen skjerm som viser ordredybden hos et større amerikansk nettselskap som for eksempel Instinet:

<http://www.instinet.com/>

Der ser man at en større fondsforvalter har plassert en stor salgsordre på den aksjen man er eksponert i. Når denne ordren kommer ut i markedet, kan det være nok til å snu hele markedet og aksjekursen faller betydelig de siste minuttene før børsen stenger. Man ser at det er lurt å komme seg ut før markedet stenger og sluttkursen noteres betydelig lavere enn der den befinner seg i øyeblikket.

Der finnes andre eksempler på ikke ideelle “candle sticks” signaler som vurdert opp mot andre gjør at man velger å kjøpe eller selge. Hvor mye må et sort stearinlys skjære inn i det foregående hvite for at vi har et klart mørkt skydekke (“Dark Cloud cover”) ved en topp? I et dataprogram kan man forlange 50 % eller mer. Dvs. at en gjennomskjæring på 49.5 % ikke regnes som et mørkt skydekke og dermed ikke som et reverseringssignal. Dataprogrammer reagerer kun på de regler de er programmert til å reagere på. Mennesker foretar skjønn og vurderer situasjonen, basert på annen relevant informasjon utenfor rekkevidden til det aktuelle programmet. Det er heller ikke sikkert at støtte og motstandsnivåer er programmert inn i dataprogrammene på en fullgod måte. Det menneskelige øyet kan lyve når det gjelder å se sammenhenger, men det er spesielt trent til å gjenkjenne mønstre. Er noe så enkelt som ordredybden programmert inn sammen med “candle stick” signalene? Noen ganger er ordredybden så klar på enten tilbuds eller etterspørselssiden, at det ikke er noen tvil om hvor aksjen skal de nærmeste minuttene. Er man i nærheten av for eksempel stoppen en har satt, er dette et eksempel på hvor man kan komme seg ut før man stoppes ut. Det kan være dyrt å være lat. Tenk deg at du tjener gjennomsnittlig 1/2 prosent på hver handel ved ikke utelukkende å basere deg på automatiske stopp, men følger aksjen så tett at du som regel kommer deg ut litt før den treffer stoppen. Du er så sikker på at stoppen vil nås at du velger å gå ut før, og dermed oppnås i det lange løp denne lille ekstra gevinsten. Ved flere 1000

handler per år som “daytrader”, blir det penger av det om du holder ut noen år. Man trenger således ikke alltid avanserte dataprogrammer for å kunne trade effektivt på “candle stick” signaler:

- Volumindikatorer, selv om prisen også er en del av noen av disse indikatorene, kaller vi dem volumindikatorer i motsetning til de rendyrkede prisindikatorene som behandles nedenfor. Disse betraktes som en indikator når de sier det samme. Gir de ulike signaler, har man et mer diffust bilde og man skal være mer varsom. Følgende volumindikatorer er tilgjengelige på Bigcharts.com.
  - Ordinært omsetningsvolum – volume.
  - Volume+ Viser ved ulike fargede stolper, når omsatt volum bidro til en økning i prisen og når det bidro til en prisreduksjon. I tillegg vises et 50 dagers gjennomsnittlig volum som en vannrett linje.
  - OBV “On Balance Volume” er en momentum indikator som knytter en forbindelse mellom volum og prisendring. ONB er en løpende sum som beregnes ved å legge periodens volum til en kumulativ sum når prisen lukker opp, og trekke periodens volum fra totalen når prisen lukker ned. Den viser om økt omsetning flyter inn i eller ut av en aksje. Når aksjen lukker høyere (lavere) enn foregående periodes lukking, betraktes periodens volum som opp (ned) volum.
  - Volume accumulation er en modifikasjon av OBV som ikke som OBV knytter hele periodens volum til enten kjøpere eller selgere. I stedet akkumuleres en forholdsvis del av volumet basert på sammenhengen mellom prisen ved lukking og intra-periode gjennomsnitts pris. Bevegelse av oscillatoren over null-linjen måler kjøps press, mens bevegelse under null linjen måler salgs press.
  - Volume by Price. Et stolpediagram legges på toppen av priskurven og viser fordelingen av volumet ved ulike priser. Dette kan brukes som hjelpemiddel til å trekke støtte / motstandslinjer.
  - “Money Flow” søker på en svært enkel måte å måle hvor mye penger som kjøper aksjen kontra hvor mye som selger den. Dette er en nyttig indikator for å analysere kjøps og salgspresset for en aksje.
  - “The Arms Short-Term Trading Index” (TRIN) er et mål på sammenhengen mellom aksjer som stiger / faller i pris og volumet forbundet med disse aksjene. Indikatoren beregnes ved å dividere “Advance/Decline Ratio” (antall aksjer som stiger i pris / antall aksjer som faller i pris) med “Up/Down Ratio” (summen av volumet av aksjer som lukker opp / Summen av volumet av aksjer som lukker ned). Arms indikatoren er et kortsiktig trading verktøy for å vurdere om omsetningen skjer i aksjer som stiger eller faller i pris og i hvilket omfang dette skjer. Indikatoren brukes på indekser og tolkes som “bullish” når den er under 1.0 og “bearish” når den er over 1.
- Prisindikatorer. Disse er som navnet tilsier avledet av prisen og dermed sier også de ofte det samme og bør da behandles som en indikator.
  - “Simple Moving Average” SMA er et vanlig glidende gjennomsnitt av prisen. For eksempel beregnes $SMA(5) = [P(-4) + P(-3) + P(-2) + P(-1) + P] / 5$ hvor P(-4) er prisen for 4 perioder siden og P er siste pris i perioden. Når man får en ny observasjon, tas første pris ut, her P(-4) og erstattes med P(-3) osv. Man glir langs observasjonsmaterialet ettersom nye priser tikker inn.
  - “Exponential Moving Average” EMA er et veid glidende gjennomsnitt med eksponensielt avtagende vekter. Dvs. at siste de siste observasjonene får større vekt enn de første. Dermed får man et mer fleksibelt gjennomsnitt som bøyer seg raskere enn er enkelt glidende snitt.

Glidende gjennomsnitt er av de eldste tekniske indikatorene og er mye brukt til å fastlegge trend av ulik lengde, for eksempel 21, 55 og 144 dager som mål på kortsiktig, mellomlangsigtig og langsigtig trend. De brukes også til å gi salgs eller kjøps signaler, for eksempel ved at prisen krysser et glidende gjennomsnitt ovenfor (salgssignal) eller nedenfra (kjøpssignal). Dette kan selvsagt modifieres ved at et kortere snitt krysser lengre snitt. Det kan lønne seg å lete etter glidende gjennomsnitt av optimal lengde for ulike aksjer. Med det menes gjennomsnitt som tjener som støtte ved stigning og motstand ved fall. Får man for mange overkryssinger er gjennomsnittet ikke optimalt, da det gir for mange falske signaler. Ofte er det lurt å begynne en analyse med å fastlegge de ulike trendene for å vite om man trader mot en tregere trend. Man skal være varsom med det. Siden eksponensielt glidende snitt er mer fleksible enn vanlige, vil de raskere gi et varsel om et mulig trendsifte, men de vil også gi flere falske signaler. Glidende gjennomsnitt kan benyttes i avanserte trading systemer som for eksempel her <http://www.profittaker.com> hvor man kombinerer avanserte matematiske metoder som nevrale nett med prognostiserte “moving average crossover.”

- MACD (“Moving Average Convergence Divergence”) viser sammenhengen mellom to ulike glidende gjennomsnitt av prisen. MACD fremkommer på Bigcharts ved å dele et 12 perioders eksponensielt glidende snitt på et 26 perioders og vi får MACD(12,26). Signal linjen er et 9 perioders snitt av dette forholdet. Det er kjøps signaler når MACD(12,26) krysser signallinjen nedenfra og salgssignal når den krysser signallinjen ovenfor. Divergensen (differensen) mellom MACD(12,26) og signallinjen (MACD histogram) viser hvor MACD(12,26) ligger over, treffer og ligger under signallinjen.

- Stochastics defineres ved en enkel brøk (lukking – lav5) / (høy5 – lav5). Det er m.a.o en oscillator som sier hvor prisen lukker i forhold til prisens bevegelse (høy – lav) over de siste 5 priseobservasjonene. Det er vanlig å glatte denne brøken med et tre perioders glidende snitt. Den indikatoren som da fremkommer kalles på Bigcharts.com “Fast Stochastics” hvor den raske %K = 100 x brøken ovenfor og den trege, %D = 100 x (H3/L3) hvor H3 er tre perioders sum av teller og L3 er tre perioders sum av nevner. På Bigcharts.com forekommer en annen versjon “Slow Stochastics” som ikke er forklart, men som jeg antar er definert ved at %K = %D ovenfor og ny %D er en treperioders glattet versjon av %D ovenfor. Uansett foretrekker vi å bruke “Slow Stochastics”, da den er mest pålitelig, mindre sagblader. Slik indikatoren er definert vil den variere mellom 0 og 100. Indikatoren er sterk når den ligger over 80 og kan tyde på at aksjen er overkjøpt og i ferd med å toppe ut. Tilsvarende er den svak når den ligger under 20 og kan tyde på at aksjen er oversolgt og i ferd med å bunne ut.

- “Relative Strenght Index” (RSI) er en momentum indikator = $100 - (100/(1 + RS))$ hvor RS er et forhold mellom to glidende snitt av prisens lukking. Telleren er snittet av 14 priser lukking opp, mens nevneren er snittet av 14 priser lukking ned. Indikatoren varierer mellom 0 og 100. Mange foretrekker denne som et mål på om aksjen er overkjøpt (nær 70) eller oversolgt (nær 30). Vis ser at RSI er lik 50 når RS = 1, dvs. de to gjennomsnittene som viser stigning og fall er like.

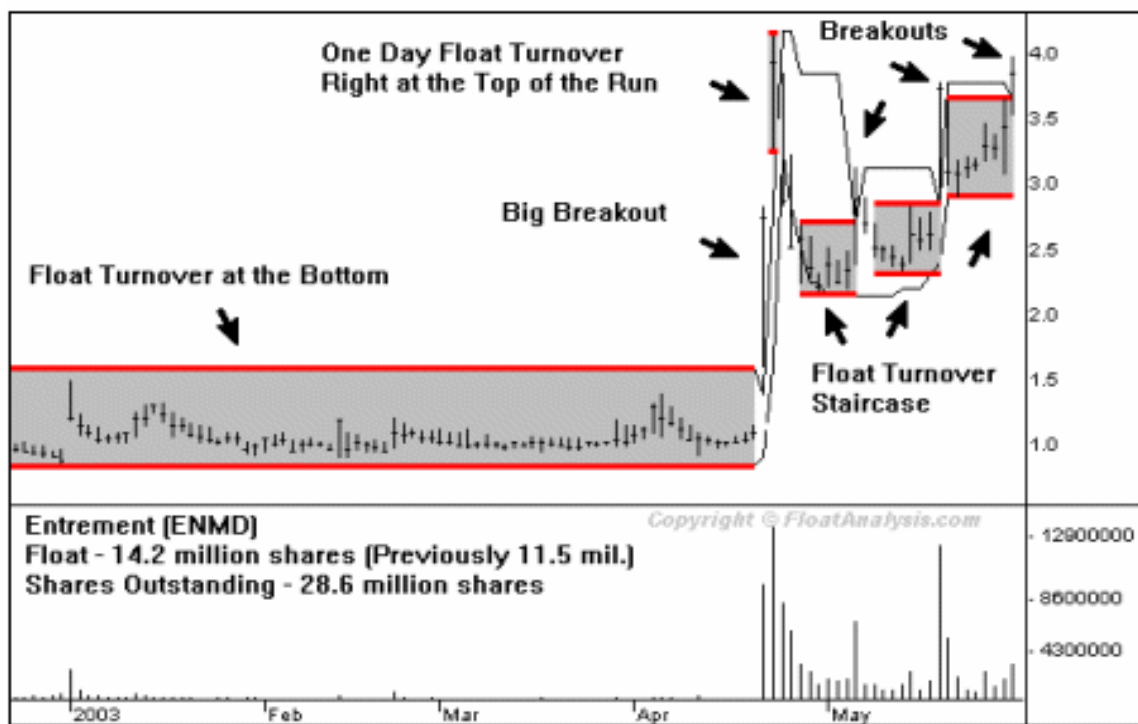
- “Rate of Change” (ROC) måler aksjens prosentvise kursendring over 10 perioder. Siden ROC fokuserer på prisendringen (den første deriverte av prisen med hensyn på tiden) vil man ofte oppdage en begynnende topp eller bunn først i denne indikatoren. Det er en momentum indikator som sier om kraften i oppgangen eller nedgangen er i ferd med å avta. Man bør derfor studere når denne indikatoren når topper og bunner og når den krysser 0 linjen. Det kan gi tidlige signaler, ettersom ROC måler

krumningen på prisbanen. Men kurven er litt irregulær slik den er konstruert på Bigcharts.com. Et kompromiss er å lage sin egen indikator hvor man dividerer løpende pris på et x-perioders sentrert glidende snitt 10 perioder tilbake. For eksempel vil

$$\text{ROC-modifisert} = 100 \times P / ([P(-8) + P(-9) + P(-10) + P(-11) + P(-12)]/5)$$

hvor P(-8) er prisen for 8 perioder siden, vise et mye glattere forløp å dermed gi færre falske signaler. Løpende pris divideres altså med et sentrert 5 perioders glidende snitt. Det er enkelt å programmere denne formelen i et regneark.

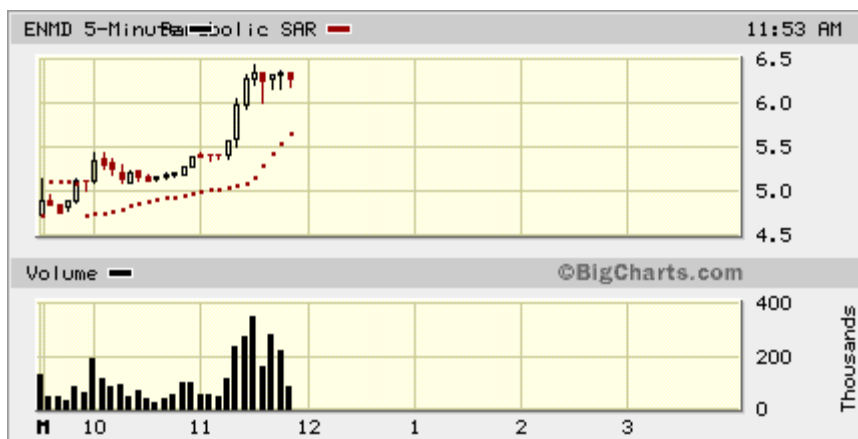
- Flytanalyse. Pris gir en dimensjon, volum en annen. Steve Woods <http://www.floatanalysis.com/> hevder at hans "Precision Profit Float" indikatorer inspirert av den kjente amerikanske analytikeren W. D. Gann kompletterer dette bildet ved å gi en tredje dimensjon, nemlig et mål på flyten og når denne flyten snur, såkalt "float turnover." Gann var svært opptatt av akkumulasjon og distribusjon. Dette skjer ofte når aksjen beveger seg sidelengs, noen ganger over måneder og endog år. Vi har en såkalt tradingsone hvor aksjen beveger seg før den tar av. Dette minner mye om "squeeze" med etterfølgende volatilitetsutbrudd, men Woods som presiserte Ganns metode gjør dette på en annen måte. Woods begynner med å dele aksjene i to, de som besittes av eierne og ikke er gjenstand for handel og de som handles fritt i markedet, flyten. Denne flyten kan selvsagt endre seg om eierne selger ut aksjer eller ved aksje splitt. En flyt "turnover" defineres som den tiden det tar før akkumulert sum av omsatte aksjer er like aksjene i flyten. Dersom antall aksjer i et selskap er 150 millioner og 50 millioner besittes av eierne, er flyten 100 millioner aksjer. Dersom det tar et år å omsette disse 100 millionene aksjene, er flyt "turnover" ett år. Dvs. $FT = CTV / F$ hvor FT er flyt "turnover", CTV er kumulativt omsatt volum over en tidsperiode og F er flyten. Woods beregner tre flyt indikatorer
  - Kumulativ volum flyt indikator. Den beregnes ved å akkumulere aksjer bakover i tiden fra et gitt utgangspunkt. Når antall aksjene i den kumulative summen er lik antall aksjer i flyten plasseres et merke (en prikk) over priskurven. Perioden tilbake til prikken bestemmer flyten. Nå trekker man to parallelle linjer i gjennom laveste og høyeste pris i det aktuelle intervallet. Disse linjene er triggere som viser når kursen bryter over øvre linje eller under nedre. Denne indikatoren er best egnet til å finne aksjer som bryter oppover ved en bunn og ned ved en topp etter at en base er dannet. Denne basen svarer til flyten i aksjen. Det er en bakoveskuende indikator.
  - Kumulativ volum prosentvis flyt indikator. Dette er en fremoverskuende indikator som i histograms form plottes prosentvis andel av flyten omsatt fra et gitt tidspunkt og fremover. Når 100 % nås, er hele flyten omsatt og en trigger utløses som varsler om dette. Ettersom aksjer som stiger kraftig ofte opplever en full flyt "turnover" før de vender eller tar en pause, er dette en meget nyttig indikator.
  - Kumulativ volum kanal indikator. Denne tar utgangspunkt i de to vannrette linjene som er forklart ovenfor. Disse linjene oppdateres nå på en kontinuerlig basis og man får en bevegelig priskanal rundt prisen. De to kanallinjene trekkes altså ved å trekke to punkter på samme akse som prisen. Et punkt plottes vertikalt i den løpende flyt "turnovers" laveste pris og et annet i dens høyeste. Dette oppdateres fortløpende og man får dermed to kontinuerlige kanallinjer. Når prisen skjærer gjennom en av kanallinjene, får man et eksakt mål på når en aksjens pris stiger over eller faller under flyt "turnoveren".Woods kombinerer disse tre indikatorene med såkalte 10 oppdagelser, som det fører for langt å gjengi her. Metoden er utførlig forklart og illustrert i boken "Float Analysis" som det er vist til på ovennevnte nettsted.

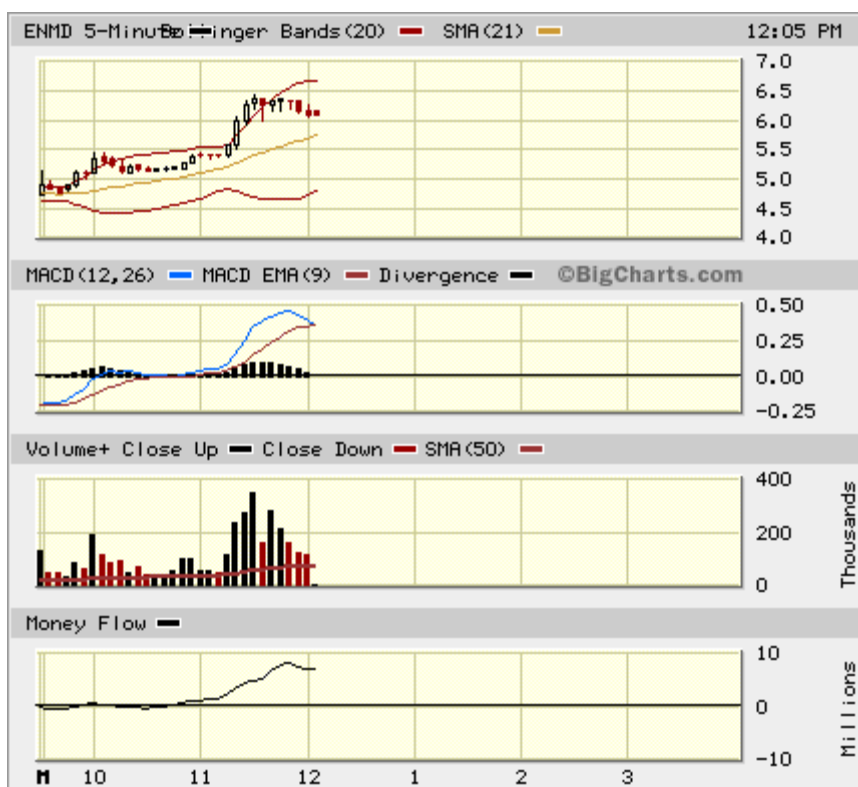
Figuren som er klippet fra nevnte side, viser et godt eksempel på hvordan man kunne trade flyt “turnover” på EntreMed. Vi ser at etter aksjen etter en lengre konsolideringsfase, bryter ut av flyten og vi får en rask stigning i prisen. Deretter følger flere “turnover” opp og ned rakst etter hverandre. Ved å analysere denne aksjen på Bigcharts.com de siste ti dagene får vi følgende bilde som viser at aksjen fortsetter å stige og kursen har nettopp passert USD 6. Her går det fort, og spørsmålet er om vi vil få et like raskt gevinstsikring etter de tre hvite soldatene på slutten. De som så dette bruddet eller flyt “turnoveren” har på under 2 måneder kunnet oppleve minst en dobling avhengig av hvor man gikk inn.

På Bigcharts.com kan man følge aksjen nesten i reell tid som vist i følgende figur på mandag den 11 juni 2003.

En hengende mann flere “spinning tops”. Skjer det bare gevinstsikring etter tre hvite soldater og så fortsettelse oppover eller er det på tide å komme seg ut? Her ville ikke jeg turnet uten sikkerhetsnett. Det er naturlig å legge en “stop loss” på den stiplede kurven Parabolic SAR 5.7 eller mer defensivt nær 6. Men her er man nødt til å følge aksjen i reell tid, aller helst på en Nasdaq level II skjerm med full ordredybde. Dersom vi analyserer aksjen på <http://moneycentral.msn.com/home.asp> finner vi at den har en Stock Scouter rating på 3 og en negativ fortjeneste på USD -1.27 per aksje. Ved å klikke på menyvalget “Recent News”, ser vi at aksjen gappet opp 10% før markedet åpnet i dag (“pre market”). Det er nå på tide med en mer komplett teknisk analyse og ut fra følgende bilde, ville jeg i mangel av en Nasdaq level II skjerm, kommet meg ut før jeg ble stoppet ut ved 6 eller 5.7.

Er ovennevnte et eksempel på det Gann varslet om, nemlig at akkumuleringen skjer av de smarte pengene over en lengre periode i det stille og så tar aksjen av når dette oppdages. Den videre utvikling kan du analysere selv på Bigcharts. Et alternativ til å gå ut, ville være å hedge posisjonen slik at en blir markedsnøytral, med en salgsoption, da det er mye mulig at

aksjen vil svinge sterkt i pris etter et så sterkt utbrudd som vist ovenfor. Da er det bare å fylle på med aksjer når den faller i pris og selge når den stiger, alt i følge delta. Raser aksjen, er man forsikret med salgsopsjonen. Vi går ikke nærmere inn på dette her, da Bigcharts ikke er skreddersydd til å følge aksjer i reell tid. Til det finnes det bedre og mer avansert verktøy som for eksempel

<http://www.fibonaccitrader.com/>

Neste figur som viser såkalte Gann vifter er klippet fra denne siden. Gann vifter har mye til felles med såkalte Fibonacci tall. Disse trekkes ved å ta utgangspunkt i 1 x 1 eller 45 graders linjen som viser lik stigning per tidsenhet. Linjen 1 x 2 svarer til 63.75 grader og vi ser at Microsoft i det aktuelle tidsrommet tradet mest mellom disse to linjene. Ideen med å trekke disse linjene er at de markerer sentrale prismål og ved å legge ut slike vifteformasjoner fra sentrale prisnivåer, kan man ved å studere aksjens historiske forløp få en oppfatning om når det lønner seg å selge eller kjøpe. Linjen 1 x 8 svarer til 82.5 grader, 1 x 4 til 75 grader, 1 x 3 til 71.25 grader, 2 x 1 til 26.25 grader, 3 x 1 til 18.75 grader, 4 x 1 til 15 grader og 8 x 1 til 7.5 grader. Gann var en meget suksessfull trader og han benyttet geometri som eksemplifisert i

figuren som hjelpemiddel i sine analyser. På Fibonaccitrader.com kan disse analysene gjøres i reell tid om man samtidig abonnerer på reeltidskurser. Men man skal trade på ganske store beløp før slike hjelpemiddel blir lønnsomme. Neste figur viser såkalte Fibonacci tids mål for aktuelle vendepunkter i aksjekursen. Man begynner som vist i figuren med å trekke en stiplede hvit linje gjennom bunnpunktet i A og toppunktet i B. Det linjestykket man da får langs tidsaksen multipliseres så med sentrale Fibonacci forhold 0.382, 0.5, 0.618, 0.786, 1 og 1.382.

Teorien er at kursen skal vende oftere enn beregnet ved å slå kron og mynt ved noen av disse forholdene og således skal det være lønnsomt å trade på dem.

Figuren ovenfor viser hvordan man beregner såkalte aktuelle “Fibonacci retracements”, dvs et mål på hvor langt en aksje skal korrigere ned ved en topp som her eller opp ved en bunn. Man begynner med å trekke en linje (A-B) fra en viktig bunn til en topp. Buene trekkes ved å

benytte de vanlige korreksjons verdiene 1, 0.618, 0.5 og 0.38. Vi ser at i dette tilfellet korrigerte kursen tilbake til 0.618, “the Golden Ratio” eller det irrasjonale tallet ϕ som har en rekke interessante egenskaper. Blant annet går forholdet mellom et Fibonacci tall og neste mot ϕ når antall ledd vokser over alle grenser. Fibonacci tallene fremkommer ved å starte med 1, 1, 2, 3 osv hvor et Fibonacci tall er summen av de to foregående. Man finner fort ut at 89 og 144 er påfølgende Fibonacci tall og $89 / 144 = 0.61805\dots$ som ventet. Tallet ϕ har den veldig spesielle egenskapen at $1 + \phi = 1/\phi$. Dette gir en balanserende relasjon som ser ut til å forekomme i mange naturlige fenomener og aksjemarkedet som mål på menneskenes frykt, grådighet og skapende virksomhet er et slikt naturlig fenomen uten at vi skal gå nærmere inn på dette her.

I den neste figuren har vi gjengitt en såkalt Fibonacci vifte som lages på samme måte som en Gann vifte, med den forskjell at de ulike linjene representerer ulike Fibonacci forhold. Man

trekker først en linje fra en viktig bunn A til en topp B. Viften fremkommer i dette tilfelle ved å benytte følgende verdier 23.6% (turkis), 38.2% (rød), 50% (hvit), 61.8% (grønn) og 78.6% (blå). Igjen er ideen at prisen oftere justerer ned til en av disse linjene enn andre steder. Ideelt skal man kombinere disse analysene med “candle stick” kurser i reell tid og ikke tradisjonelle “bar charts” som her. En Doji som inntreffer ved en av disse linjene eller buene, er dermed et sterkere signal enn ellers. Dersom dette også suppleres med nøye studium av volumaktiviteten på kjøper og selgersiden, kan man få relativt klare signaler nær slike viftelinjer. For eksempel vil en morgenstjerne som viser lavt volum på første (sorte) lys og så økt aktivitet mot det siste, nær en viftelinje, være et sterkere signal enn et som ikke følges opp av økt omsetning. Ved trading av valutakurser gis ikke noe omsetningsvolum. Valutakurser

er også ofte karakterisert ved at lys med store veker “high wave” candle sitcks forekommer relativt ofte. Et eksempel på dette ser vi i figurne nedenfor som er klippet fra

<http://www.candlecharts.com/>. Vi ser at den siste høye bølgen danner en eksakt topp. Vi ser videre at den raske oppgangen fra ca 40 til 45 starter med en invers hammer. Like før følger et lignende lys, men det er ikke en invers hammer, siden veken ikke er minst dobbelt så lang som kroppen. Men siden lyset forkommer nær et støtteområde, nær midten av det store hvite lyset og nær midten av et område med mange lys med lange veker (også et støtteområde), er det grunn til å vurdere kjøp. Vi venter på neste signal som er en invers hammer. En invers hammer trenger bekreftelse og ved å overvåke åpningen neste dag bør det være mulig å komme inn på en kurs nær 40. Vi legger stoppen ved bunnen av doji'en, nær 39. Deretter følger en rask oppgang med de tre hvite soldatene. Vi ser at ved kun å benytte “candle stick” analyse kunne man handlet svingningene i denne aksjen. Dersom vi begynner ved med hammeren til venstre, kunne vi kjøpt ved den etterfølgende “spinning top” deretter solgt ved stjerneskuddet og så kjøpt igjen ved doji'en eller den inverse hammeren. Deretter solgt ved den høye bølgen og kjøpt igjen ved doji'en og så solgt ved den totale solformørkelsen / oppslukingsmønsteret ved den siste toppen. Vi skal avslutte dette kapitlet med noen nye mønstre, samt en grundig analyse av Nokia. Det som gjør Nokia særlig interessant, er at man kan trade opsjoner på denne på de nordiske børsene og det er god likviditet i disse opsjonene. Man kan også trade lange Warrants eller opsjoner med lang løpetid “LEAPS”. Når man trader lange opsjoner er det spesielt viktig å ha en oppfatning av normal volatilitet i den aksjen man handler og så prøve å kjøpe opsjonen når volatiliteten er lav. Fallet i tidsverdi betyr ikke så mye for lange opsjoner, da det er nær forfall denne (krumningen) gjør seg særlig gjeldende. Husk følgende

- Alle lange trender begynner med kortsiktige bevegelser.
- Der er ikke noe rom for håp i markedet.

Regel 18: Markedet bryr seg ikke om du eier det eller ikke. Det er en ting som er verre enn å ha feil, det er å fortsette å ha feil.

Det er to feller man kan gå i.

- Multikolaritet. Det betyr at to eller flere indikatorer fremstiller samme budskap på ulike måter. Eksempel er MACD og Stochastics. Det er ikke uavhengige indikatorer. Begge er rene prisindikatorer. Dermed vil det være en sammenheng mellom dem. Vi har sagt at volumindikatorer skal behandles som en når de sier det samme. Noe tilsvarende kan sies om prisindikatorer, men man skal være klar over at ROC kan oppdage prisendringer før andre indikatorer, siden den sier noe om endringen i prisen. At noen størrelser er kolineære vil si at det er en eller flere lineære sammenhenger mellom noen av dem. Man taper ikke informasjon, om man eliminerer like mange av de kolineære størrelsene som det er lineære sammenhenger mellom dem.
- Psykophantisme er en annen farlig felle å gå i. En psykophant er en servil person som søker selvbekreftelse ved å oppnå fordeler ved å behage innflytelsesrike personer. Anta at man er usikker, men underbevisst har man egentlig gjort seg opp en mening og så leter man til man finner en indikator som bekrefter den forutinntatte meningen. Det siste man skal lete etter er indikatorer som oppfører seg som en psykophant som behager deg ved å bekrefte din mening, forteller deg noe du allerede vet eller aller verst noe du ønsker å høre.

Regel 19: Unngå multikolaritet og psykophant fellen ved å velge indikatorer som er mest mulig uavhengige. Velg indikatorene du trader etter, før traden initieres. Lag maler som har vist seg lønnsomme og hold deg til dem.

Vi skal nå lage en slik mal når vi skal vurdere de tekniske utsiktene for Nokia på

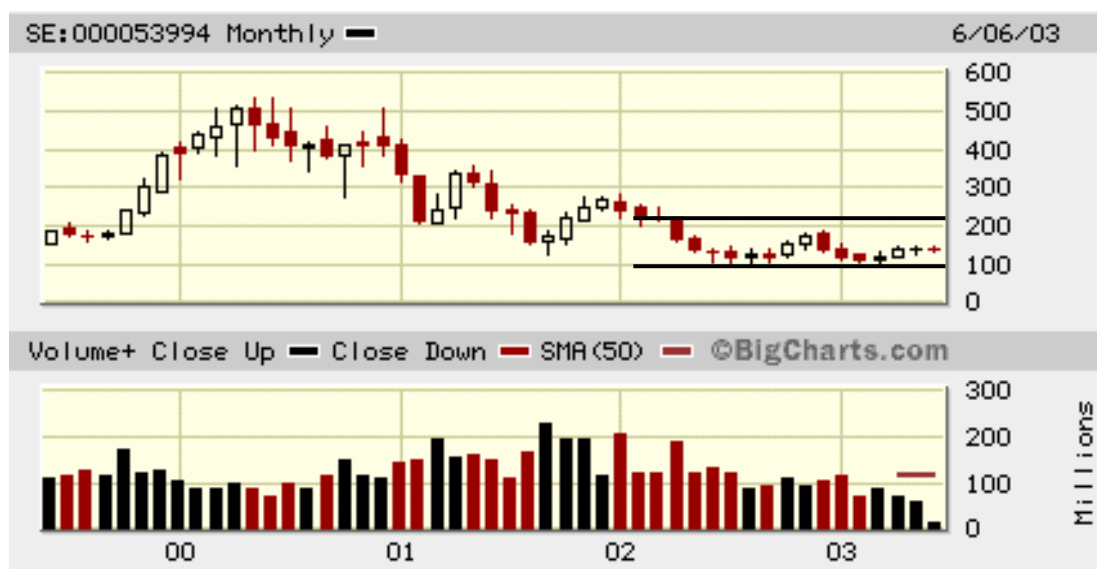
- Lang sikt – kvartals og månedsdata.
- Mellomlang sikt – ukes og dag data.
- Kort sikt – dags og times data.

Vi begynner med de lange trendene, da det er best å ha dem på plass.

Figuren viser kvartalsdata tilbake til begynnelsen av datamaterialet som er lagret på Bigcharts.com i svenske kroner, dvs notert på Stockholms børsen. Vi ser at teknologi krakket rammet Nokia med full tyngde og aksjen har falt fra en topp nær 500 SEK til nå litt over SEK 100. Det ville på kvartalbasis være mulig å ta toppen ettersom man ved en kurs nær 400 opplever fire små lys med relativt store veker hvorav det siste nesten er et doji kryss. Det

store hvite lyset og det store sorte danner også et såkalt tårn som er en toppformasjon. Man ser også at aksjen nå handles relativt flatt innenfor en snever kanal. Fire små lys på slutten (hvor det siste ikke er ferdig) og fallende volum viser at aksjen i det lange perspektivet er inne i en “bearish” periode. Det er vanlig at volumet og interessen for aksjen avtar i en slik periode. Akkumuleres aksjen i det stille, eller vil den fortsette nedover etter konsolideringen som nå snart har vart i et år? Er det mulig å trade aksjen lønnsomt innenfor en kanal mellom 300 og 100? For å svare nærmere på dette, fokuserer vi til månedsdata. Men først noterer vi at der ligger et sterkt støttenivå rundt 100 og et motstandsnivå like under 300 som også er nær midten på de to store lysene. Neste motstandsnivå ligger ved toppen på vekene ved “all time high” like over 500. Månedsbildet viser at det var enda lettere å tidfeste toppen her. Først tre hvite soldater, deretter en hengende mann som ikke fikk bekreftelse ved neste lys. Den lille

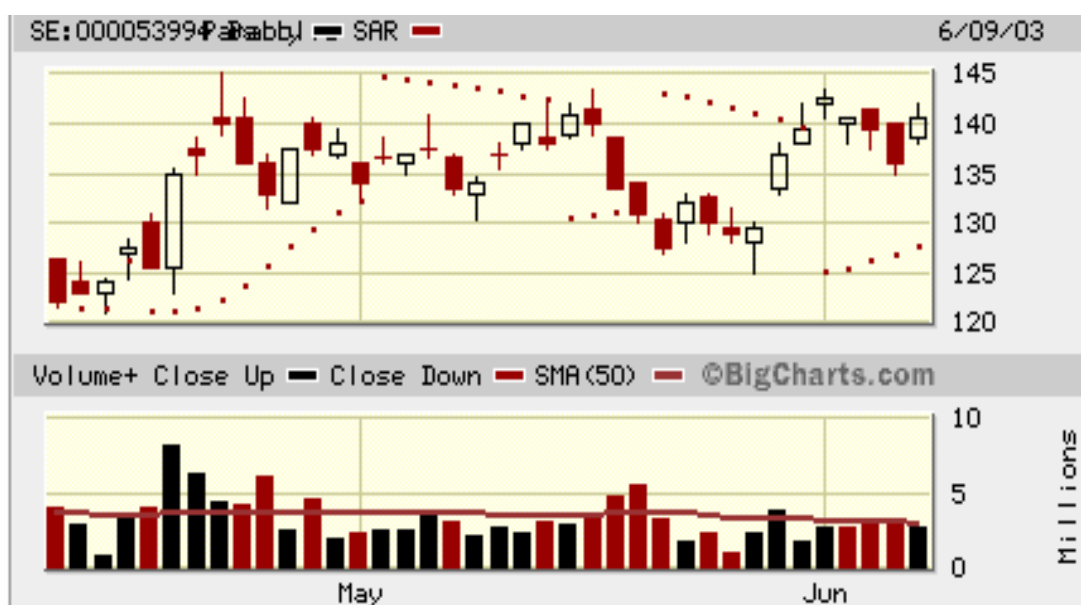

“spinnende toppe” lukket over kroppen på den hengende mannen. Det fortsatte med en ny “spinning top”, en ny hengende mann og så en rekkes små lys med “bearish” relativt lange øvre veker. Lys med lange øvre veker er mer “bearish” enn lys med lange nedre veker, ettersom bjørnene da har greidd å dra kursen ned fra toppen. Tidelig i 2000 fikk vi altså klare candle stick signaler på at Nokia var i ferd med å toppe ut. Man kan si at endelig bekreftelse på at man skulle ut, kom med det andre lyset som lukket ned i forhold til lukkingen på den hengende mannen ved toppen. Var man flink, ville man kunne komme seg ut ved en kurs på 500 og dårligst 400. Det er forskjell på å likvidere en lang posisjon og så gå til motsatt ytterlighet og si at aksjen er en “shorting” kandidat. Men når man får så mange topp signaler som her, er det naturlig at man bør vurdere det. Hadde man “shortet” aksjen, og lagt stoppen like over toppen av veken på lyset ved siden av den hengende mannen ved topen, ville man ikke blitt stoppet ut. Noen måneder senere kunne man kjøpt aksjen tilbake til SEK 200, om man hadde hatt nok is i magen til å holde posisjonen så lenge. Selvsagt er det lett å si det her hvor man ser hele mønsteret. I figuren har vi lagt inn en vannrett kanal mellom 100 og 200 som aksjen trader i i øyeblikket. I et langsiktig perspektiv, som posisjonstrader eller for dynamisk allokering er profitt / risiko omtrent 1 : 1 da kursen ligger nær midten av kanalen. Men dersom aksjen akkumuleres av de smarte pengene, kan den komme til å oppleve et brudd oppover når denne hamstringen er over. Et brudd over 200, kan være et slikt signal om trendskifte. Vi går nå over til det mellomlange perspektivet og fokuserer ned til ukedata og et år. Som vist i neste figur hadde vi et klart oppslukings mønster i begynnelsen av mars og a

ville det vært lønnsomt å gå inn på en kurs nær 120. Fortjeneste / risiko er da 80 : 20 alternativt 60 : 20 som ville være godt nok til å ta en lang posisjon i aksjen. Siden vi ikke skal

skusle bort en sikker gevinst, ville jeg personlig nå flyttet stoppen opp til 130 om jeg var en mellomlangsigtig posisjonstrader. Å legge den ved 110 som antydnet ved Parabolic Sar synes jeg er altfor offensivt i dette tilfellet. Hadde vi greid å komme oss inn på kurs 100 til 110 hadde det vært en helt annen sak. Men selv da synes jeg det slik bildet nå er, hadde vært for offensivt å legge den ved 110. Der ligger et kortsiktig støttenivå nær 120 og det hadde vært mer naturlig å legge stoppen der. På slutten er det en rekke små lys hvorav noen nesten er dojis. Det siste avsluttede mønsteret er et oppslukings mønster, men da det inntreffer midt i en tradingsone, skal man ikke legge for stor vekt på det. Fokuserer ytterligere ned til dagskurser og to måneder, ser vi noe interessant. Der er et tydelig vindu ved en kurs på

130 til 133. Det gjør at vi kan øke stoppen til nedre kant av vinduet ved 130 og følge aksjen tettere. Vi avslutter med en mer komplett teknisk analyse på timesdata og 10 dager. Som vist i den siste figuren, trader Nokia nå i øvre del av Bollinger Band på kort sikt. MACD viser

styrke og det samme gjør DMI, selv om ikke noen kortsiktig trend er etablert. ADX ligger under 20 og nær 15. Ut fra en fundamental og teknisk analyse ville jeg således valgt å holde

aksjen. Det er for tidlig å vurdere og kjøpe salgs eller kjøpsopsjoner, da aksjen trader nær midten av en relativt sterk kanal mellom 100 og 200. To ganger i den aktuelle perioden har vi hatt en svak “squeeze”. Begge ganger etterfulgt av en svak J ned før stigning.

Den malen vi her har gjennomgått for å analysere Nokia, kan overføres på andre aksjer. Bruker man dette faste oppsettet, skulle det ikke være noen fare for multikolaritet eller psykomani. Kompletterer man med fundamental analyse, kan opplegget benyttes til

- Dynamisk allokering.
- Posisjonstrading.
- Trading på kortere horisonter.
- Kjøp av derivater ved yttergrensene av kanaler eller bånd.

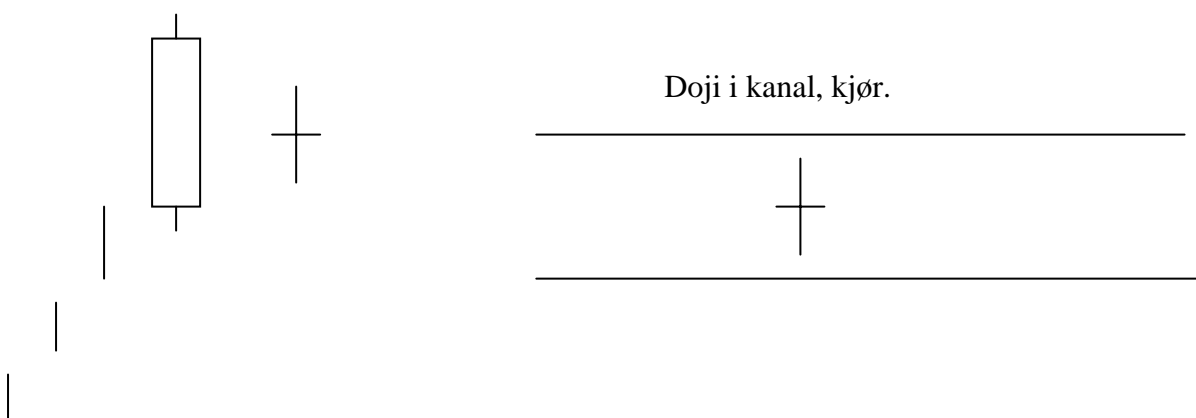
9. Andre “candle stick” mønstre og Arthur Merrills M og W mønstre. Tekniske mønstre.

Klatre ikke oppi et tre for å fange en fisk. Der er nok fisker i havet.

Det første bladet som faller om høsten er et tegn. Et enkelt “candle stick” kan som intet annet sende ut et varsel om å være varsom, eller nå er det på tide å posisjonere seg. En doji viser en balanse mellom tilbud og etterspørsel, mens en “spinning top” forteller om en intens tautrekking. Som alltid gjelder om å bruke skjønn og se hvor et signal forekommer. Figuren til venstre viser at en Doji som kommer etter et stort hvitt lys ved en pristopp er et tidelig varsel om at kraften i oppgangen ebber ut. Dette er et sterkere signal enn om en Doji kommer samme med en rekke andre små lys eller om den opptrer i en kanal eller midt i Bollinger båndet. En Doji etter en kraftig oppgang kan sammenlignes med en bil som slår på bremselysene. Bilen er i ferd med å stoppe opp. Vil den gå over i revers, eller vil den

Bremselysene på. Doji etter stort lys.

Fortsette etter en liten pause? Et enkelt lys er som regel ikke nok til å snu en kraftig trend, men det kan være det. Dersom en Doji sjelden opptrer for en verdipapirpris, er signalet til venstre mye sterkere enn om det er vanlig forekommende. Dersom signalet inntreffer nær et motstandsnivå eller utenfor Bollinger båndet, er det også mye større grunn til å være på vakt. Kjenn din partner. Kjenn den aksjen eller den råvaren du trader. Det kan være svært viktig å oppbevare skjermdump av historiske kursforløp og særlig bilder av hvor lenge aksjen tidligere har tradet sidelengs. Dersom man ikke har tid til å konstruere de mer avanserte flyt indikatorene, kan de gi en ide om når aksjen nå vil ta av etter en sidelengs bevegelse. Anta for eksempel at en aksje flere ganger tidligere har tradet sidelengs et halvt år før den tar av. Nå har den tradet sidelengs i 51/2 måned og dermed er det grunn til å være på vakt. Den stille akkumuleringen fra de smarte pengene kan være over og aksjen kan stå like før sitt gjennombrudd. Det er om man greier å ta slike brudd, man kan gjøre de svært gode handle. Ofte skjer det så fort, for eksempel flere stigende vinduer etter hverandre at man ikke får summet seg før oppgangen til den nye toppen eller den nye kanalen er over. Rasjonal analyse vil si å kombinere teknisk analyse med fundamental analyse av selskapets ledelse, finansielle stilling, ordre og markedsutsikter etc. Et slagord sier at man skal selge på nyheter og kjøpe på rykter. Rapporterte nyheter er ikke nyheter og insiderne eller informerte “outsidere” har for lengst reagert og nyhetene er diskontert i prisen. Rasjonal analyse kan være gull verdt. Et rykte kombinert med et gunstig teknisk bilde kan være det som utløser en rask eksponering. Men rykter virker ikke likt på alle aksjer. Aksje splitter kan gi en kraftig oppgang i en aksje, men vi har sett eksempler på det motsatte. Man kan skille mellom tre ulike kandidater:

- Preannonsering (prognostisering av aksjesplitt før de lanseres av selskapet).
- Presplitt (tiden før splitten inntreffer).
- Postsplitt (tiden etter splitten fant sted og selskapet viser fortsatt og fornyet styrke).

Man kan I slike tilfeller analysere selskapets tekniske posisjon og gå inn når de er gunstige. Man tar den kortsiktige gevinsten man får og går ut når man mener et motstandsnivå er nådd. Slike aksjer er svært volatile og ting kan fort snu seg. Bli ikke for grådig og la ikke en gevinst dunste bort eller ende i tap. Ta gevinst og gå ut. Analyser nøye aksjens posisjon i kanalen eller båndet og vurder nøye de

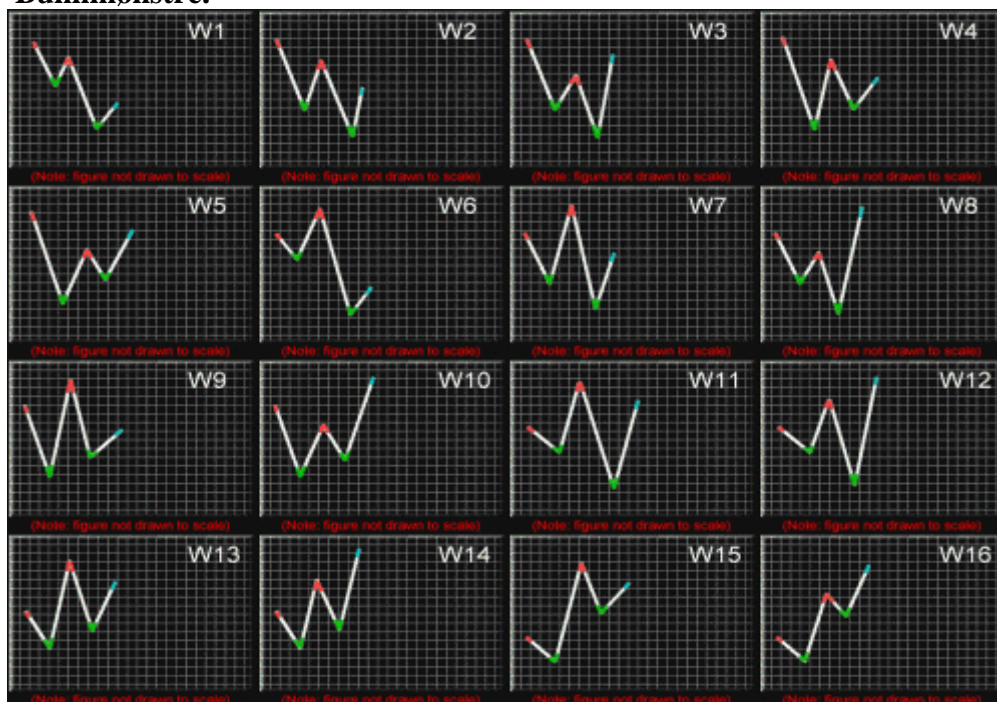
“candle stick” signalene som tikker inn. Vurder å kjøpe “in the money” (delta nær 0.75) kjøpsopsjoner om de er likvide nok. Vent til kursen begynner å bevege seg.

Regel 20: Ved aksjesplitt, ta gevinst, gå ut og still spørsmål senere. Bli ikke for grådig. Ta tapet om eventuelle opsjoner ikke viser gevinst raskt nok og tap ikke mer enn 15 % på opsjonene.

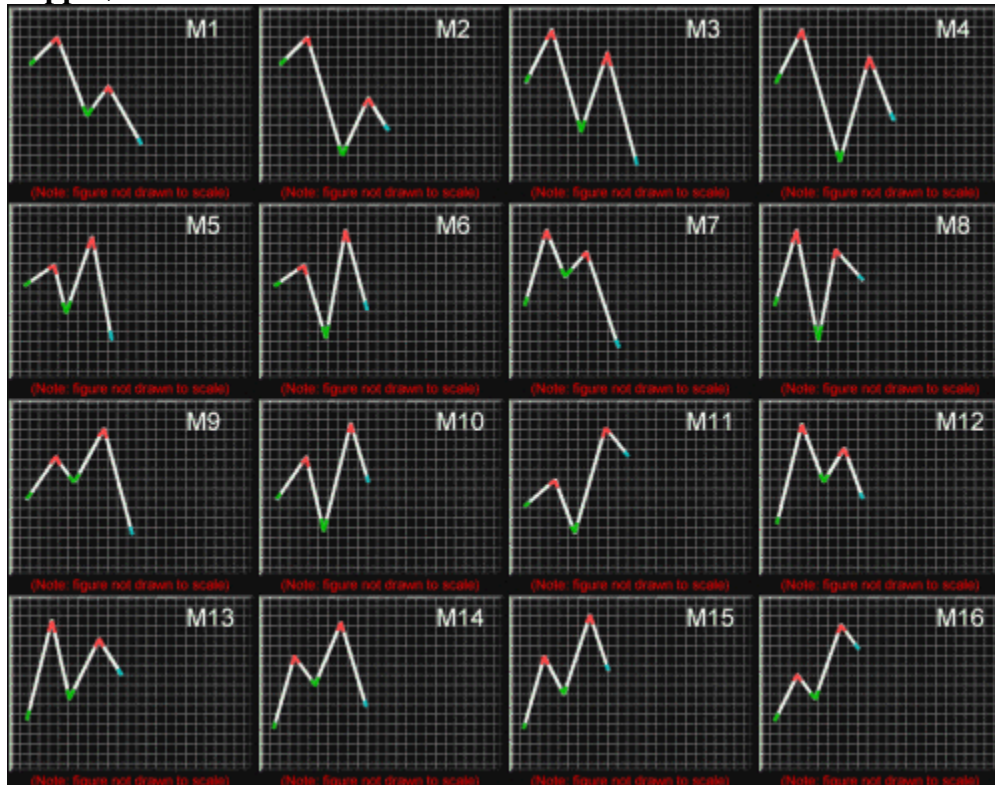
En snøball som er begynt å rulle fortsetter i kraft av sin egen tyngde. Om du trader på dagdata, kjenn trenden og “candle stick” mønsteret på ukes og månedsdata. Selv om en hammer eller doji forekommer nær en bunn (relativ bunn innenfor Bollinger band), må man alltid utvide skjønn. En god musiker hører når de som spiller misforstår notene. Studer alltid volumet om du er usikker. En doji ved en topp på økt volum, er mye sterkere enn på normalt volum. Er du usikker så vent på bekreftelse og vurder lønnsomhet / risiko. Hev dette siste kravet til 4 : 1 om du er usikker. Ligger forholdet på 2 : 1, kan du håpe på et tilbakeslag en W og så gå inn på den første eller andre bunnen. Arthur Merrill’s 16 M og W mønstre er kjente. Figurene er klippet fra <http://www.bollingeronbollingerbands.com/patterns/main.php#merrill>

Hvor man også kan klikke på et mønster å se hvordan det utvikles. Mønstrene er ordnet fra svakeste (1) til sterkeste (16)

Bunnmønstre.

Toppmønstre.

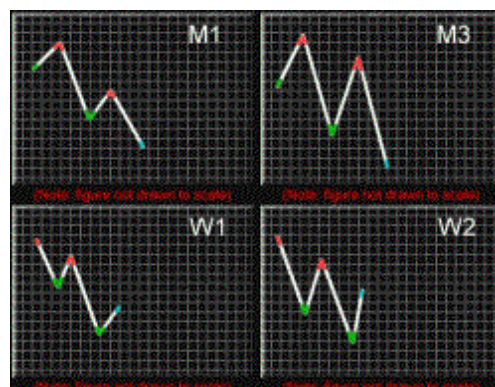
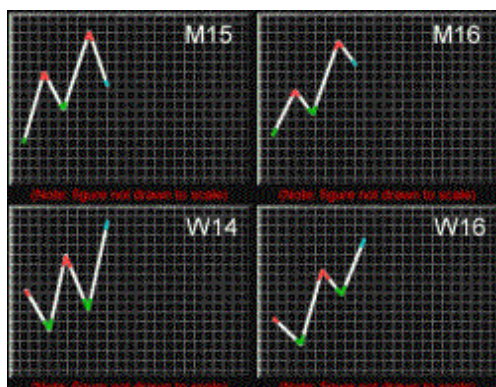
Kombinert med “candle stick” analyse innenfor Bollinger Bands (og eventuelt hvordan aksjen pleier å oppføre seg) kan disse mønstrene hjelpe en til å ta en bedre beslutning. Er et W eller M mønster avsluttet? Hvilket er det mest sannsynlige som er under veis? Kjenn din partner.

Tradisjonelle tekniske mønstre.

M og W mønstre kan også kategoriseres i tradisjonell teknisk analyse termer:

Stigende trend: M15, M16, W14 og W16

Fallende trend: M1, M3, W1 og W2

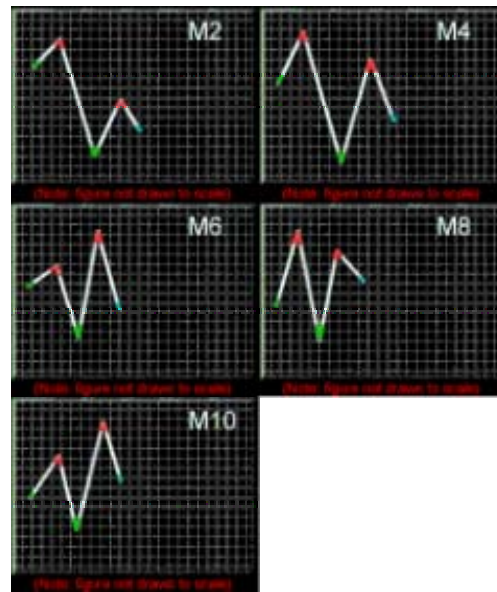

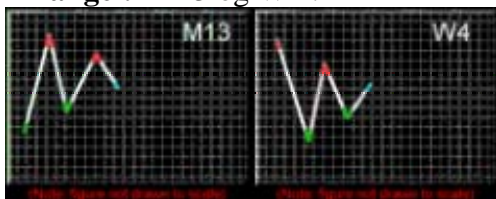
Hode og skulder: W6, W7, W9, W11, W13 og W15

Inverst hode og skulder: M2, M4, M6, M8 og M10

Triangel: M13 og W 4.

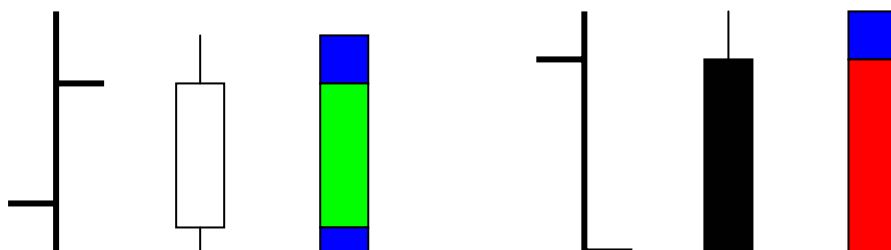
Megafon: M5 og W12.

Bollinger har lagt en vestlig versjon av “Candle sticks” såkalte Bollinger Bars som er vist for Standard & Poor 500. “Bollinger bars” fremkommer slik

- Søylen mellom åpning og slutt farges rød dersom kursen slutter ned i forhold til åpningen.
- Søylen mellom åpning og slutt farges grønn dersom kursen slutter opp i forhold til åpningen.
- Resten av søylen farges blå.

For å forstå dette må man vite hvordan et klassisk vestlig “bar chart” (stolpediagram) tegnes. Dette er vist i figuren. Åpningen settes altså av på venstre side av stolpen. Resten skulle

spx(daily) 2003/6/10 open: 975.95 high 984.85 low 975.95 close 984.85 volume 0 change 8.90
 Bollinger Bands 20-day: — 999.18 — 954.16 — 909.15

tale for seg selv. Vi foretrekker “candle sticks” slik de har vært tegnet av japanerne i mer enn 400 år. Bollinger Bars kan gi et litt feil bilde. Det er kroppen på lysene som sender ut de sterkeste signalene. Det som skjer om morgenen når markedet åpner er viktig. Før handelen starter om morgenen har de hvite og sorte generalene regravert sine tropper. De har et bilde av det som skjedde før markedet stengte forrige dag, eller et bilde av “pre” markeds aktiviteten og handelen i andre markeder land. Trader markedet opp eller ned før åpning og hvordan har amerikanske aksjer blitt omsatt i Europa? Priser er informasjonsbærere og noen som handler etter stengning og før markedet åpner, kan vite noe som andre ikke vet. Vær ops. på vinduer ved å studere denne aktiviteten.

Alt dette er viktig informasjon før generalene setter inn sitt første morgenangrep og tilsvarende er det som skjer før markedet lukke om ettermiddagen viktig. Begge disse kursene danner viktige “benchmarks”. Selv om vi tidligere i denne boken har sett at dramatiske kursendringer kan skje, kan et holdepunkt være bedre enn ingen. Når man har foregående periodes (dags) kurser, kan man lage et anslag på hvor aksjen vil trade i neste periode. Vi definerer først følgende størrelser:

H = Foregående periodes høyeste pris.

L = Foregående periodes laveste pris.

Å = Forrige periodes åpningskurs.

S = Foregående periodes sluttkurs.

Man beregner først et anslag på midtpunktet (M) etter følgende formel:

$$M = (H + L + S)/3 \text{ eller alternativt } M = (\hat{A} + H + L)/3$$

$$\text{Støtte 1} = M * 2 - H$$

$$\text{Motstand 1} = M * 2 - L$$

$$\text{Støtte 2} = M - \text{Motstand 1} + \text{Støtte 1}$$

$$\text{Motstand 2} = M + \text{Motstand 1} - \text{Støtte 1}$$

$$\text{Støtte 3} = M - \text{Motstand 2} + \text{Støtte 1}$$

$$\text{Motstand 3} = M + \text{Motstand 2} - \text{Støtte 1}$$

$$\text{Støtte 4} = M - \text{Motstand 2} + \text{Støtte 2}$$

$$\text{Motstand 4} = M + \text{Motstand 2} - \text{Støtte 2}$$

Dersom man trader på dagskurser, kan det i stedet for foregående dags kurser være aktuelt å benytte de kurs som er notert i pre markedet om man kjenner disse. Har man ingen pre markeds omsetning, som for eksempel på noen norske aksjer, kan det være aktuelt å justere M opp eller ned litt etter hvordan indeksene for den bransjen aksjen omsettes i har tradet i Europa som jo åpner før den norske børsen.

En annen måte å anslå dette intervallet på er følgende. Vi antar nå at vi har satt tallene inn i følgende kolonner i et regneark.

B	C	D	E	F	G	H	I	J
Åpning	Høy	Lav	Slutt				Ansl H	Ansl L

Kolonne F har i Excel følgende formel = IF(E>B, C*2 + D + E, 0).

Kolonne G har i Excel følgende formel = IF(E<B, C + D*2 + E, 0).

Kolonne H har i Excel følgende formel = IF(E=B, C+ D+E*2, 0).

Anslaget på Høy i kolonne I har da formelen = (F + G + H)/2 - D.

Anslaget på Lav i kolonne J har da formelen = (F + G + H)/2 - C.

Dette er matematiske formler som skal kunne være et hjelpemiddel for en dagtrader, men de må brukes som et supplement til annen informasjon og tas med en klype salt. Bare erfaring vil vise om de gir lønnsomme anslag.

På følgende side er der ytterligere tekniske indikatorer i tillegg til dem som finnes på Bigcharts.

<http://www.bollingeronbollingerbands.com/chart/main.php>

Her finnes der også mer avanserte tekniske indikatorer som for eksempel

Volum indikatorer som

“Intraday Intensity” = $(2 \times S - H - L) / [(H - L) \times \text{Volum}]$ og

“Accumulation Distribution” = $(S - \hat{A}) / [(H - L) \times \text{Volum}]$ også kalt japansk volum siden det baserer seg på samme informasjon som “candle sticks” i tillegg til omsetningsvolumet.

Bollinger Band indikatorer.

$\%B = (\text{Siste pris} - \text{Nedre BB}) / (\text{Øvre BB} - \text{Nedre BB})$ og

Båndets bredde = $(\text{Øvre BB} - \text{Nedre BB}) / (\text{Midten i BB})$

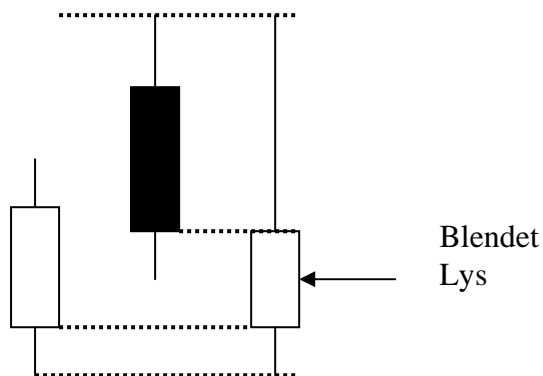
som benyttes som indikator for “squeeze setup”. Den enkleste versjonen er at man har en “squeeze trigger” når båndets bredde faller til sitt laveste nivå på 6 måneder. Følgende figur

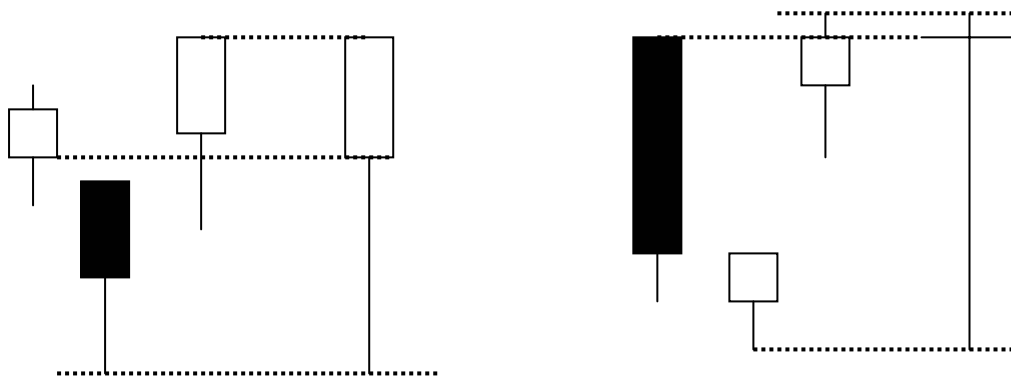
som viser kursutviklingen for Biogen (BGEN) viser på en god måte hvordan Båndets Bredde er en ypperlig indikator for å identifisere et mulig volatilitetsutbrudd. I den aktuelle perioden falt båndets bredde til ekstremt lave verdier to ganger og begge ganger innevarslet det et trendskifte, første gang et fall og andre gang en stigning. Vi ser at det første volatilitetsutbruddet begynner med et “bearish” fallende vindu og således øker

sannsynligheten for at bruddet vil skje nedover. Det andre starter med flere røde (hvite) lys. Det burde være mulig å komme seg inn før den tredje hvite soldaten, nær en kurs på 40. Om man ikke tok gevinst ved den delvise solformørkelsen mellom 45 og 50 er det nå naturlig å flytte stoppen opp til 40 for den offensive og på det glidende gjennomsnittet for den defensive, dvs ca 42.5.

En teknikk som er benyttet for å avgjøre hvor “bullish” eller hvor “bearish” et mønster er, kalles blending av lys. Som vist i figurene fremkommer det blendede lyset ved å avsette åpningen ved det første lysets åpning og lukking lik det andre lysets lukking. Det blendede lysets høy (lav) er lik mønsterets høy (lav). Siden det blendede lyset har lang øvre (“bearish”) veke er dette mønsteret “bearish”. Om det forekommer ved et topp er det således

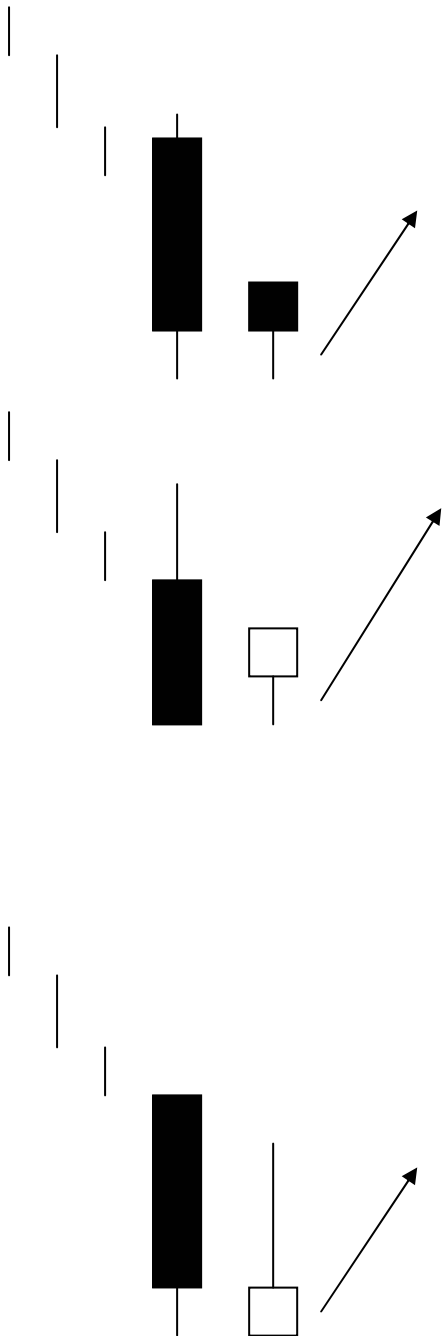
grunn til å være varsom, selv om det ikke er en delvis solformørkelse, da gjennomskjæringen er mindre enn 50 %. Om de neste mønstrene forekommer ved en bunn, er begge (“bullish”).

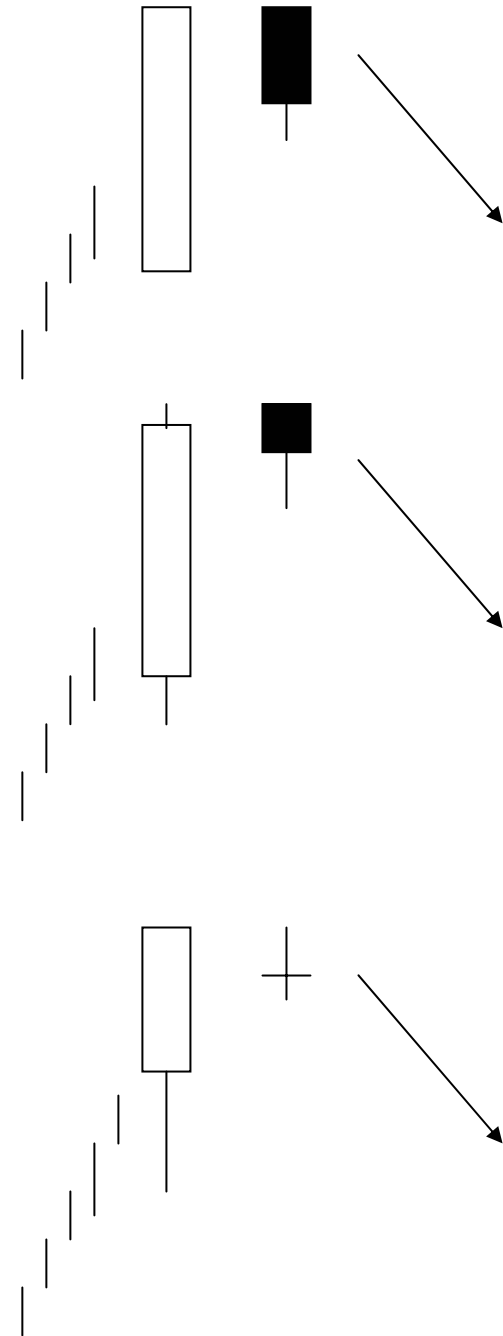
Det ene er en hammer og det andre en “longlegged doji”. Forekommer de ved en topp, er det grunn til varsomhet. Ved mer kompliserte mønstre, kan dette være en god teknikk for å avdekke mønsterets egenskaper. Er det tilbudssiden eller etterspørselssiden som driver prisen? Vi avslutter denne boken med å beskrive noen andre reverseringsmønstre som ikke er så sterke som de vi har lært tidligere. Som en “spinning top” kan sammenlignes med en bil som står og spinner når den forekommer ved en topp, eller enda bedre en bli som har slått på bremselysene og en hammer som hamrer ut en bunn, kan en pinsett beskrives ved at den napper ut bunnen eller toppen. En ideell pinsett (“tweezers”) topp (bunn) består av et stort lys og etterfulgt av et lys med liten kropp og samme høy (lav) som det første lyset. Fargen på lyset er ikke vesentlig.

Eksempler på: Pinsett mønstre ved bunn.

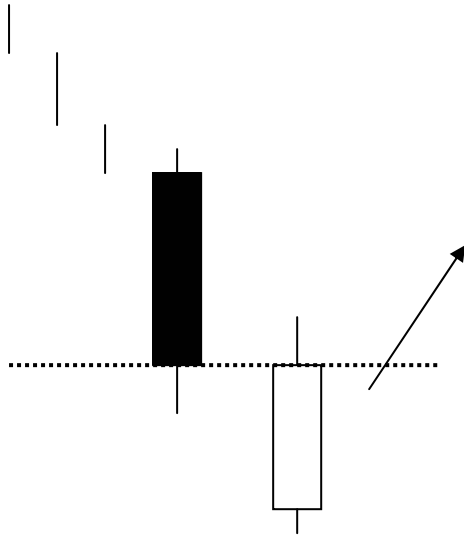
Eksempler på: Pinsett mønstre ved topp.

Som figurene viser kan det ene lyset i en pinsett være et annet “ekte” reverseringssignal, eller et ufullstendig signal som for eksempel beskrevet i kapittel 5. Som del av en pinsett, er mønsteret sterkere enn det er for seg selv og som ufullstendige mønstre, er de ikke ekte reverseringssignaler, hvis de da ikke blir det når man vurderer hele det tekniske bildet. De neste to mønstrene kan forveksles med separerende linjer som er et fortsettelses mønster. En pinsett er sterkere på ukes og månedsdata enn på dag og intra dag data. Prøv og forestill deg hvorfor. Det er selvfølgelig fordi det er vanligere å ha samme høy to påfølgende sesjoner på (intra)dag data enn på ukes og måneds data.

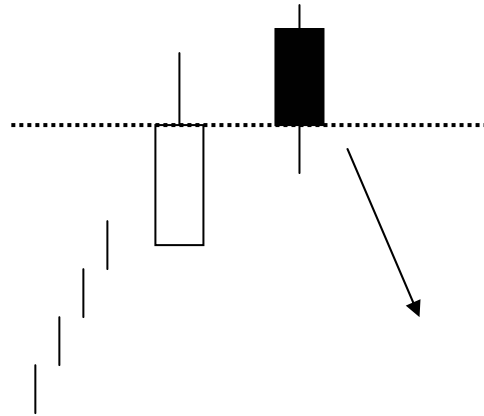
“Bullish” motangrep.

Samme lukking.

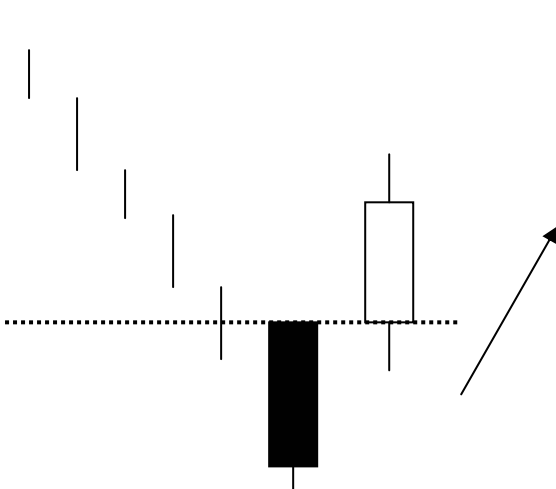
“Bearish motangrep.”

Samme lukking.

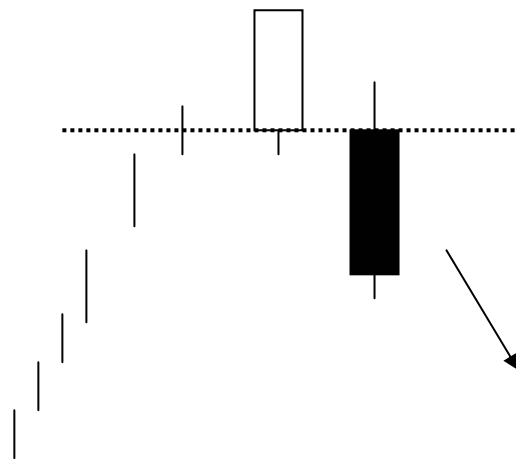
“Bullish Kickersignal”.

Samme åpning.

“Bearish Kickersignal.”

Samme åpning.

Sammenlign disse med signalet separerende linjer, og lær deg dem. Av disse er selvsagt kicker signalet det sterkeste og det kan være meget lønnsomt. Hvordan oppstår for eksempel et “Bullish Kickersignal”? Foregående sesjon slutter med et sort lys og det lukker ned. Neste sesjon (for eksempel dag) har oksene slått kraftig tilbake. Kursen begynner med å “gappe” opp, for så å slutte høyere enn åpningen. Jo større kroppene på lysene ovenfor er, jo sterkere er selvsagt signalene. Du skulle nå være i stand til å forklare de andre signalene for deg selv eller for andre.

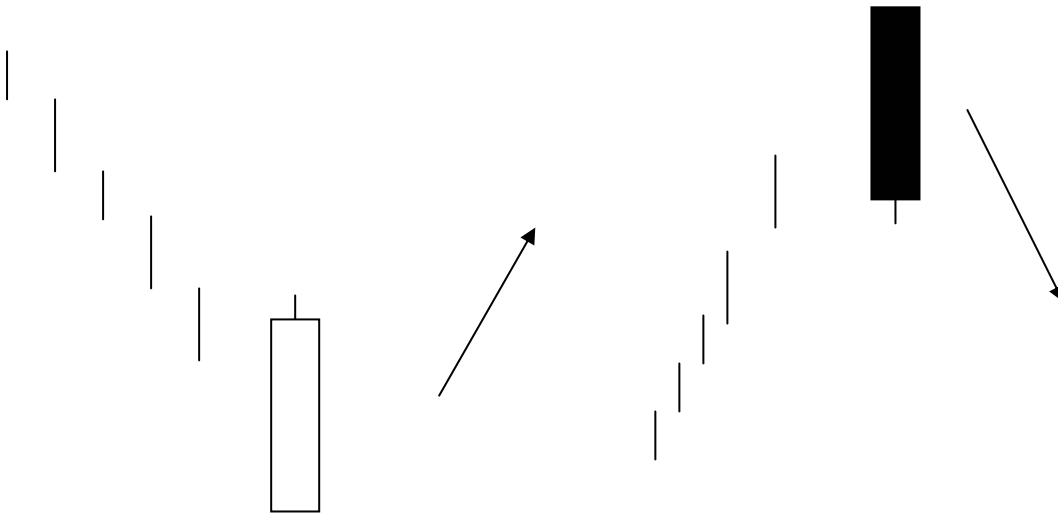
Såkalte “belt hold lines” kan sammenlignes med en judo kamp. Forestill deg en judokamp hvor man skyver motstanderen mot tauene og samtidig drar vedkommende tilbake ved å holde i beltet. Da fremkommer en “bullish belt-hold” line som vist i første figuren på neste side. En “bearish belt-hold line” er vist til høyre i figuren ved siden av. Jo større kroppene er, og jo mindre vekene, dess sterkere er signalene. Et lys med barbert hode er et lys uten øvre veke,

“Bullish belt-hold line”.

Åpning nær bunn og lukking nær topp.

“Bearish belt-hold line.”

Åpning nær topp og lukking nær bunn.

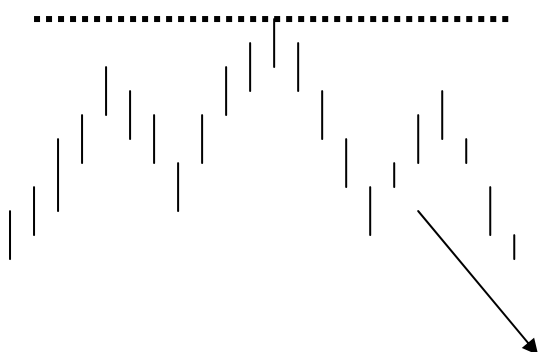
mens et lys med barbert bunn ikke har nedre veke. De ideelle versjonene av disse signalene har følgelig størst mulig kropp og barbert hode og bunn.

Dårlige nyheter har vinger og kråker har vinger. Ordtaket sier at en flyvende kråke får noe, mens en sittende ikke får noe. Husk at kråker flyr og det er mulige å selge eller “shorte”. Men kråker er lure og det kan være vanskelig å fange dem. Vi begynte forklaringen på “candle sticks” i kapittel 2 med vise hvordan de to kråkene satt i toppen av et tre og skrek vær varsom. Tre kråker er tre sorte lys som følger etter hverandre. Se figuren på forsiden av denne boken og du ser tre sorte lys, dvs. tre kråker skrek at toppen var nådd på “Nasdaq” i dette “bull markedet” som stort sett varte fra begynnelsen av 80 årene, riktignok avbrutt av en kraftig justering i 1987, som rakst tok seg inn. Richters skala er vel kjente for geologer. Mange av de samme mønstrene som kan avleses på denne skalaen kan avleses i verdipapirpriser. Ofte kommer et lite skjelv, før det store. Således varslet den kraftige korreksjonen i 1987 det etterfølgende skjelvet som kom 13 år senere ($1 + 1 = 2$, $1 + 2 = 3$, $2 + 3 = 5$, $5 + 3 = 8$, $8 + 5 = 13$). Er det tilfeldig at 13 var et Fibonacci tall? Noen hevder at det var det ikke. Det ligger utenfor temaet som behandles i denne boken å gå dypere inn på dette her. For den spesielt interessert vises det til neste bok i denne serien “Markedets bølger” hvor det er forklart mye mer inngående og satt i en større sammenheng. Vi har vært inne på at tallet tre har en nærmest magisk betydning for japanske tradere tallet 4 betyr død. Tallet tre går igjen i følgende mønstre

- Tre kråker.
- Tre hvite soldater.
- Tre elver og tre fjell.
- Tre budda topper og tre inverterte budda topper.

De to første har vi allerede så vidt drøftet. De neste har form som vist i figurene på neste side. For de som kjenner Haugalandets landemerke, Haraldsstøtten, som i klart vær kan sees langt til havs, kan denne støtten med Harald i midten og de andre småkongene rundt, sammenlignes med tre budda topper. Det kan være et godt bilde når mønsteret skal gjenkjennes eller huskes.

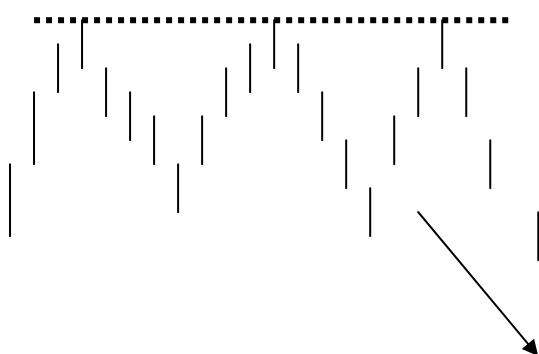
Tre Budda topper (Haraldsstøtten).

Invertert Tre Budda (Haraldsstøtten snudd opp ned).

Tre fjelltopper.

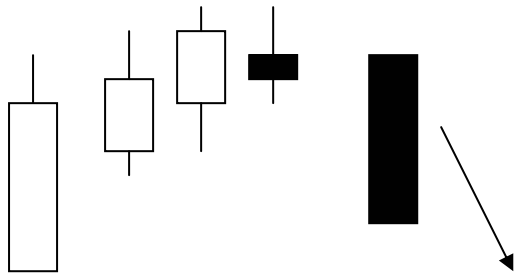
Tre elve bunner

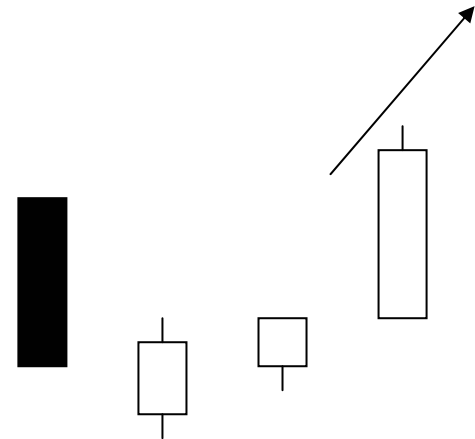
Disse mønstrene fremkommer selvsagt ved å kombinere ulike M og W mønstre beskrevet tidligere i dette kapitlet. Men japanerne betrakter dem som mer fundamentale mønstre som forekommer ved viktige topper og bunner som kan strekke seg ut i tid, uker og måneder. Tre fjelltopper svarer også til den vestlige hode skulder formasjonen, men om sangen synges i vesten eller Østen er fuglens sang den samme. Men fuglen sang i Østen flere hundre år før dens sang ble oppdaget og kjent i vest. Over japanske rismarker skrek ikke bare kråkene ut sine varselsskrik men sangeren sang fra de tre fjells topp. Dersom sangen kom fra en lerce som sang under et mørkt skydekke eller sangen ble taus som under en total solformørkesle ("Bearish oppsluking) ble sangen klarere. Satt en svarttrost på toppen av et krikespir (en Doji) var det et tidelig varsel om at våren var i anmarsj. De tre formasjonene er altså sterkest når de utløses av et sterkest mulig reverseringssignal og bekreftes av andre tekniske indikatorer. "Candel stick" analyse er en enkel og effektiv form for mønstergjenkjenning. Og der har den menneskelige hjerne sin styrke. Mennesker er spesialister på å gjenkjenne mønstre. Hvor mange ansikter kan du skjelve fra hverandre? Hvor mange ganger skal du se et ansikt før du gjenkjenner det? Som ansikter, er ikke mønstre i verdipapirpriser identiske, men noen ansikter er lettere å huske og forekommer oftere i dine omgivelser. Ansikter har lignende form, men alle skiller seg fra hverandre. En ornitolog kan skjelve nattergalers sang fra hverandre. Alf Prøysen begynte å spille gitar med å lære seg tre grep. Man kan handle lys ved å kjenne de viktigste fortsettelses og reverseringsmønstre. Et annet mønster vi nevnte så vidt er tårn topper. Ved en topp er det to store lys hvor det siste er sort, som danner en topp som ligner et tårn. Tårnet i sjakk spillet er et godt bilde. Det mønsteret vi kommenterte på

forekom ved en topp. Man har som så ofte et lignende mønster ved en bunn. Konvekse og konkave funksjoner er vel kjente for de som har et grunnkurs i matematikk. Norske fjell har en avrundet (konkav) topp (“Dumpling top”). Norske U-daler har på tilsvarende måte en avrundet (konveks) bunn (“Frypan bottom.”) En tårn topp eller bunn er ganske firkantet, mens en “Dumpling top” og en “Frypan bottom”. Tårnet avsluttes med en brå reversering. De andre to mønstrene avsluttes ved at kraften gradvis går ut av oppgangen og nedgangen strekker ut, før den gradvis går over i stigning, akselerasjonen avtar til hastigheten er null (flat vendetangent eller derivert ved bunnen og toppen.) Disse 4 mønstrene er skissert nedenfor.

Tårn topp.

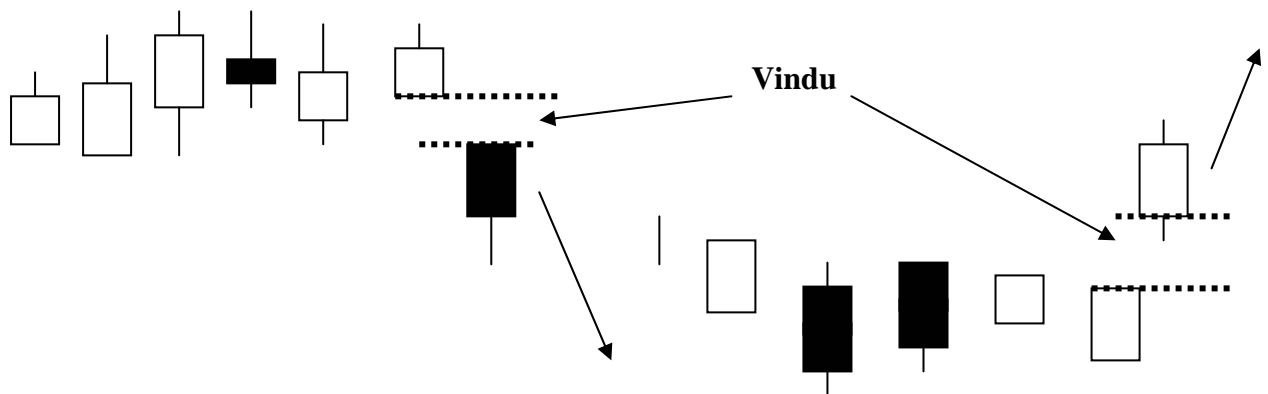

Tårn bunn.

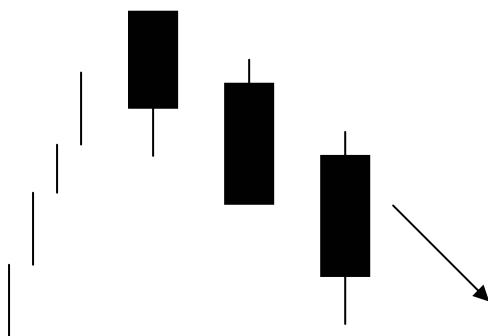

“Dumpling top” - Norsk fjelltopp

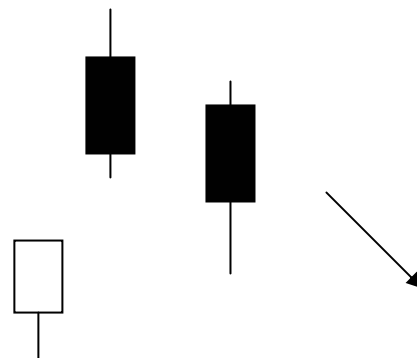
“Frypan Bottom” U-dal

Tre kråker

“Upside gap two crows”

Fargen på de to lysene skal være motsatt ved en tårn formasjonen. I de neste to figurene har vi vist at den sidelengse bevegelsen ved bunnen eller toppen utløses ved et fallende vindu ved toppen og et stigende vindu ved toppen. Disse mønstrene skal ha vinduer. To eller tre kråker sender ut varselssignaler når de inntreffer ved en topp, selv om de forekommer etter et vindu.

Vi skal avslutte dette kapitlet med en oppfølging av analysen på QQQ som vi begynte på i kapittel 5. Som vi ser har fondet brutt oppover. Den siste toppen forekommer på stort volum og en total solformørkelse. Vi venter spent på fortsettelsen, men den kommer ikke i denne boken.

Følgende linjer er hentet fra forklaringen på Hotsticks.

“The shorts panicked and joined the momentum players in a big day of fun and frolicking on Wall Street last Friday. The market gapped way up on the open thanks to a lot of people realizing that a new bull market was here on Thursday night, calling their brokers and telling them to buy the market open on Friday.”

Det skal ikke mye til før man begynner å snakke om et nytt Bull marked. Det gjorde man også i 1930. Etter det dramatiske fallet i DJIA som er vist i figuren nedenfor fikk man en kortvarig korreksjon oppover i 1930. Alle begynte å snakke om et nytt “Bull marked” også den gangen. For dem som kjenner Elliot Wave teorien, som er grundig beskrevet i boken “markedets bølger” ser vi at korreksjoen i 1929 etter jobbe tiden og den kraftige oppgangen i 20 årene var en klassisk siksakk, i store trekk, en A, B og C korreksjon.

Neste figur viser månedstall for Standard & Poor 500 de siste 5 årene.

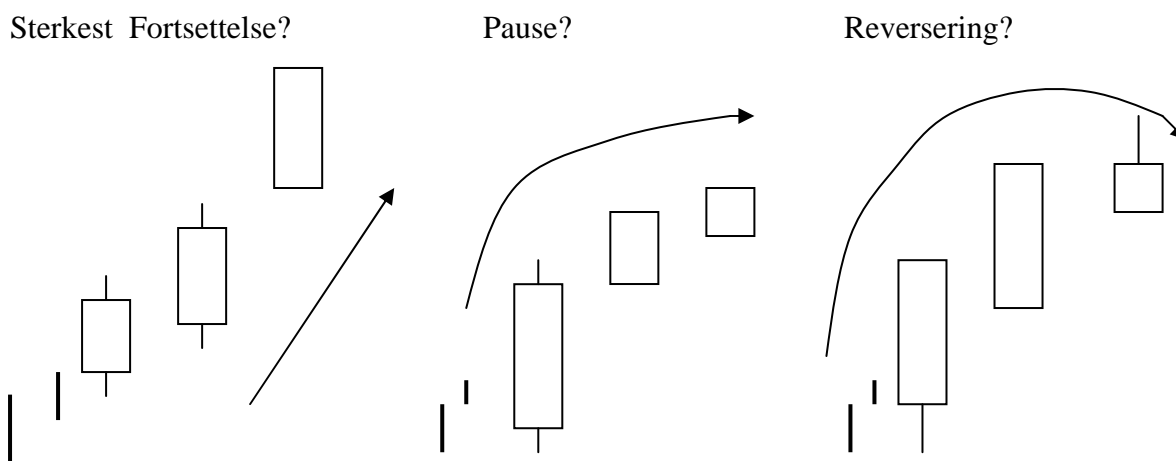
Den inneholder mange spennende “mønstre” og spesielt på slutten. Vi ser at formasjonen over hele perioden danner en Buddha topp eller en klassisk vestlig hode skulder formasjon. Vi ser også at nakkelinjen så vidt er brutt av den tredje lille hvite soldaten. Siden vi er midt i juni 2003, er ikke denne avsluttet. Det blir spennende å se om vi nå får en overkastning av nakkelinjen og en fortsettelse nedover eller om et “bear markeds rally” som vil vare noen år er innledet. Jeg mener dette er en bedre betegnelse enn et nytt “bull marked” ettersom korreksjonen av det forutgående “bull markedet ikke er avsluttet” slik jeg ser det. Etter et super “bull marked” følger kan hende naturlig nok et super “bear” marked. Men for en som foretar dynamisk allokering, jfr egen bok som omhandler dette, er ikke det avgjørende. Han vil være en markeds kamelon og lytte til markedet.

Regel 21: For en som foretar dynamisk allokering er det markedet som til enhver tid bestemmer løsningene. Vedkommende er en markeds kamelon og presser ikke sine ønsker, håp eller løsninger på markedet.

10. Betydningen av å bruke skjønn og kjenne aksjen.

Selv om det alltid er best å identifisere lærebok eksempelet av et mønster, med andre ord et ideelt mønster, kan variasjoner av mønstrene også være signaler. Hvor et mønster forekommer kan også være viktigere enn mønsteret selv. For eksempel skal man ha sterke grunner for (et mulig brudd) å kjøpe nær motstand. Noen signaler som for eksempel tre fjell og tre elver, tre Buddha og tre kråker er mer langsiktige mønstre som er best på ukes eller månedssdata.

“Tre hvite soldater”.

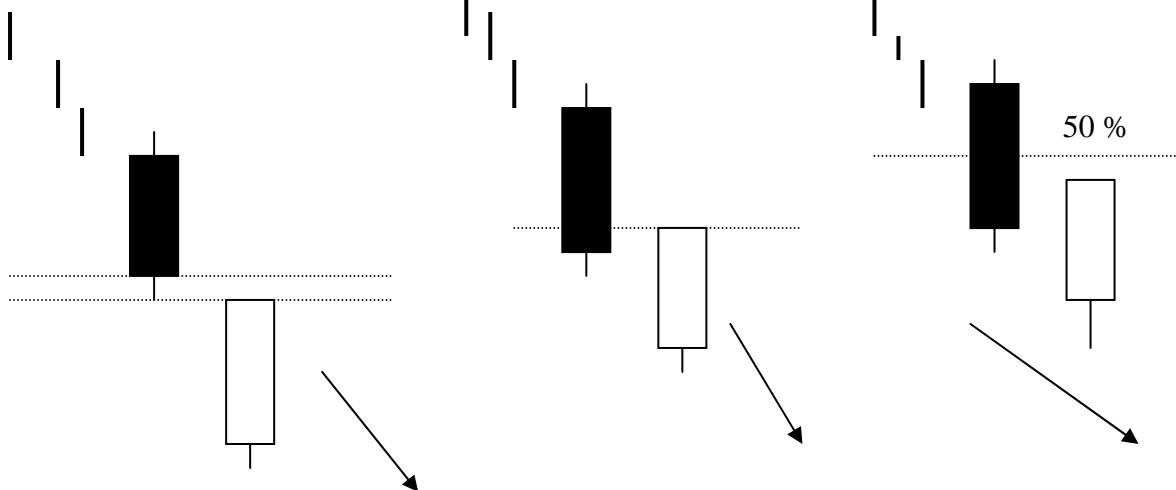
Tre hvite soldater kan forekomme ved en bunn, midt i et område og ved en topp. Her er signalene illustrert ved en topp. Det første mønsteret er sterkest, da det gapper opp på et stigende vindu og på et stort lys uten veker. Det andre mønsteret viser avtagende størrelse på lysene og dermed at kraften i oppgangen er i ferd med å ebbe ut. Man skal være ops. på fortsettelsen. Det tredje er klart svakest og den siste lille soldaten, en “spinning top” med relativt høy “bearish” veke sender ut et varsko om å forsikre lange posisjoner med en salgsopsjon eller likvidere (deler av) posisjonen. Man bør ikke gå til motsatt ytterlighet å “shorte”. Det er ikke uvanlig at gevinstsikring, en korreksjon følger etter tre hvite soldater (4 - 5 lys) før trenden eventuelt forsetter.

Regel 22: Kjenn det overordnede tekniske bildet når du trader. Trading mønstre er ikke eneggede tvillinger, men de hører til samme familie. Skjermdump i en ringperm, kan være gull verdt.

Man kan ikke vente at signalene skal forekomme eksakt som vist i figurene. Bare konkrete analyser på ulike verdipapirpriser gjør at man blir en mester. Man kan for eksempel ikke vente eksakt skillelinje ved “separating lines”, motangrep eller “kicker signalet”. Her gjelder det som alltid å bruke skjønn, sunn fornuft og supplere analysen med andre indikatorer. Som alltid ellers i livet og spesielt ved trading gjelder regelen om at øvelse gjør mester. Noen av de vanskeligste mønstrene forfatteren av denne boken opplever er mange lyse med lange veker, og situasjoner der svært lange lys forekommer. For en dagtrader kan det for slike verdipapirer være absolutt nødvendig og følge prisen i reell tid, aller helst med Nasdaq level II informasjon, men dette er ikke temaet i denne boken, men forklares grundigere i boken “Dynamisk allokering” av samme forfatter.

1. Ate kubi (“On neck line”) 2. Iri kubi (“In neck line”) 3. Sashikomi “Thrusting”
Luft mellom kroppene. Svak skjæring av øvre lys. Mindre enn 50 % skjæring.

Alle disse tre mønstrene er fortsettelsesmønstre i dette tilfellet nedover, som trenger bekræftelse neste dag. Dette er et eksempel på at det som ikke er reverserings mønstre / signaler er fortsettelsesmønstre (forutsetter da egentlig at man kjenner alle mønstre). Av disse er det første naturlig nok det sterkeste og det siste det svakeste. Dersom det hvite lyset i tilfelle 3 hadde skjært over midten på det hvite lyset hadde det vært et såkalt “bullish” gjennomskjærings (“piercing”) signal. Men som alltid må man bruke skjønn og se hvor signalet forekommer. Basert på hele det tekniske bildet kan det være riktig å gå ut på et ikke fullkomment mørkt skydekke, mindre enn 50 % gjennomskjæring og gå inn på en ikke ideell gjennomskjæring. Hadde det hvite lyset slukt det sorte, hadde vi hatt et “bullish” oppslukings (“engulfing”) signal. Begge disse hvor det siste naturlig nok er sterkest, er reverseringssignaler. Når man møter på ikke ideelle mønstre og man er usikker, kan man vente på bekræftelse fra neste lys. Forekommer et ikke ideelt mønster nær motstand eller støtte, kan det være god nok grunn til å reagere.

Regel 23: Vurder før du handler. Ha ikke hastverk ved inngang, men noen ganger må du ha hastverk, men ikke panikk ved utgang. Ro deg ned de gangene du går på tap. De kommer like sikkert som uvær.

11. Oppsummering.

Kjære leser, har du fulgt med så langt og ikke er helt forvirret, og du husker de viktigste signalene, har du en vertøykasse som gjør at du kan la pengene dine jobbe for deg og du bør om du i tillegg følger de 20 reglene som er gjengitt i denne boken og i tillegg alltid

- Setter stopp / loss – ikke turner uten sikkerhetsnett,
- Bruker noen av de andre tekniske indikatorene. Lag maler.
- Ikke går i multikolinearitet eller psykophant fellen.
- Foretar en grundig analyse av fortjeneste risiko (minimum 3 : 1)
- Ikke overtrader.
- Er tro mot metodene.
- Analyserer handlene og tar skjermdump som oppbevares i ringperm.
- Ikke tar for store enkeltposisjoner. Kapital bevaring.
- Husk at den lange trenden er din venn. Gå med den lange trenden om du kan.

Den kjente amerikanske investor Warren Buffett hadde kun to regler:

Regel 1: Bevar kapitalen.

Regel 2: Ikke glem regel nummer 1.

Trading er mer kunst enn vitenskap og ikke alle har psyken til det. Dersom 10 personer lærer seg metodene som er beskrevet i denne boken, vil etter tre år maksimum 1 – 2 følge dem slavisk. De andre har modifisert dem, tilpasset dem egen stil og videreutviklet dem. Men slik skal det bare være. Jeg kan ikke lære deg å synge, men jeg håper jeg har lært deg litt om markedets musikk. Markedet bryr seg ikke om du eier det. Markedet synger sin og ikke din sang. Ikke press dine ønsker og håp på markedet. Tror gjør man i kirken er det sagt Tradere som tjener penger på sin virksomhet baserer seg ikke på trå og håp, men på beinharde metoder. Lytt til markedet og ta vindretningen

- I det totale markedet.
- I bransjen.
- I selskapet.

Vær kamelon og ikke okse eller bjørn. Alle går før eller siden på noen smeller. Ta tapet og lær av dine feil. Hvis ikke vil andre gjøre det og du sitter på sidelinjen. Ta deg en ferie eller en lengre spaseretur etter for store tap som du ikke takler. Prøv for all del ikke å ta igjen det tapte ved å overtrade eller geare opp. Det er sikker vei til ruin. Ta deg en velfortjent ferie etter at du har tatt gevinst. Er du en grundig posisjonstrader, kan du endog sette posisjonene og reise på ferie og tjene penger. Greier du det har du vært tro mot metodene og kan hende supplert med solid fundamental analyse av selskapet, men det var ikke teamet i denne boken, men kan hende for en annen.

Følger du en bølge mot toppen, må du vite hva du driver med. Fallhøyden er stor, energien kan være enorm og den brister kan komme brått. **Husk at det første bladet som faller om høsten er et tegn.** Candlestick analyse i pre / post markedet kan være det som skal til for en dagtrader eller en som av en annen grunn følger markedet i reel tid, for eksempel for å komme seg ut før de andre selger i panikk. Studer samme aksje i ulike markeder om det er mulig, jfr. Bleivik (2004,2004a). En aksje kan “gappe” opp eller ned om den har steget / falt kraftig i et marked som ligger foran det man handler i. Et eksempel for dem som handler i det nordiske

markedet er Nokia, som også handles i USA. Følg den i pre / post markedet de dagene kvartalsresultatene legges ut. Ha alltid en beskyttende stopp på slike dager. Salgsstopp om du er lang og kjøpsstopp om du er kort.

<http://www.nokia.com/nokia/0,8764,106,00.html>

“The easiest way to increase your reward to risk ratio is to reduce your entry risk.

Most traders think of stops relating to their exit of a position, but I'm finding these days that one of my most preferred entry techniques also involves a stop. A stop order to buy (or 'buy stop') becomes a market order when the option contract trades or is bid at or above the stop price.”

Price Hadley Bigtrends.com

Eksempler på Candle Stick analyse i valuta markedet finner du hos Bleivik (2004b).

Vi avslutter med følgende overordnede

REGEL:

Det er viktigere å være tro mot metodene enn å ha som mål å tjene penger.

Som ble nevnt i innledningen. Er man tro mot metodene og ikke tjener penger, må man finne seg andre metoder.

12. Litteraturliste

Kjell Bleivik (2004): “Markedets bølger”

Kjell Bleivik (2004a): “Dynamisk allokering”

Kjell Gunnar Bleivik (2004b): “Markedets giganter – renter og valuta. Handel i ulike bånd”